"el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf"

Fıkhî İhtilâflarda ÖLÇÜ

Şah Veliyyullah ed-Dihlevi

FIKHÎ İHTİLÂFLARDA ÖLÇÜ

"el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi' l- İhtilâf"

Fıkhî İhtilâflarda ÖLÇÜ

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî

Tercüme ve Tahkik

Musa HÛB

FIKHÎ İHTİLÂFLARDA ÖLÇÜ

Editör
Dr. Muharrem YILDIZ

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Mizanpaj
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
975-6079-17-7

Yayın Numarası
18

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Şubat 2006

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Yeni Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.akademiyayinlari.com

İçindekiler

İkinci Bölüm

FIKHÎ MEZHEPLERİN İHTİLÂF SEBEPLERİ

Üçüncü Bölüm

HADİSÇİLER VE RE'YCİLERİN İHTİLÂF SEBEPLERİ

Dördüncü Bölüm

HİCRÎ 4. ASIRDAN ÖNCEKİ İSLÂM TOPLUMUNUN DURUMU ve 4. ASIRDAN ÖNCEKİLERLE SONRAKİLER ARASINDAKİ İHTİLÂFLARIN SEBEPLERİ

Beşinci Bölüm

HİCRÎ 4. YÜZYILDAN SONRA FIKIH SAHASINDA VUKU BULAN HADİSELER ve ÜMMETİN DURUMU

Altıncı Bölüm

DÖRT MEZHEBİ TAKLİD MESELESİ YANLIŞ ANLAŞILAN BAZI ÖNEMLİ HUSUSLAR

KISALTMALAR

(A)	:	Abdülfettah Ebu Gudde
(T)	:	et-Tâlibî
(M)	:	Musa Hub
c.c.	:	Celle Celâluhu
s.a.s.	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
r.a.	:	Radiyallahu anh
r.anha	:	Radiyallahu anhâ,
		Radıyallahu anhum,
r.h.	:	Rahmetullahi aleyh

TAKDİM YERİNE...

Şâh Veliyyullah'ın eseri "el-İnsâf"ın Gölgesinde...

"Fıkhî İhtilâflara Modernist Yaklaşım" Düşüncesine Eleştirel Bakış

Zamanın ikindi dilimi. Kâinat küçüldü. Mekân daraldı, zaman hızlandı. İletişim ve ulaşım imkânları ile uzaklar yakın oldu. Bilim ve teknikle nice bilinmezlerin perdesi aralandı. Eşya ve hadiselere yeni yorumlar getiriliyor. Dünün nice hayalleri, bugünün reelleri hâline geldi, yarının reelleri de bugünün hayalleri. Bu büyük değişim ve başkalaşım, çok yeni problemleri de beraberinde getirdi. Hayatı kolaylaştırıcı teknik ve icadlarla aslında ihtiyaçlar daha da çoğaldı; onları elde etmenin hırsıyla insanlar, akla-hayale gelmedik sıkıntı, stres ve hastalıklarla boğuşmaya başladılar. Nihayet bu hastalıklar, hayatın maddî-manevî her iki yönünü çepeçevre kuşattı.

Ahirzamanın gurûb vaktini yaşadığımız böyle bir dünyada İslâm coğrafyası da, kendi içinde dev problemlerle karşı karşıyadır ve âdeta koca bir kazan gibi kaynayıp durmaktadır. Çok yönlü sancılarla kıvranan bu dünya, aslında asırlardan beridir yolu gözlenen bir mukaddes çocuğa hamiledir; lâkin mukadder böyle bir doğuşu sezen bazı Fir'avnî ruhlar bütün güzel ço-

cukların öldürülmesi emrini vermişlerdir, daha doğrusu şeytanın ezelde vermiş olduğu emrin gereğini yerine getirmektedirler. Bu şeytânî plana göre İslâm âlemi, sürekli yapay gündemlerle meşgul edilecek ve kendini bulup esas misyonunu ifa etmesine fırsat ve imkan verilmeyecektir. En önemlisi de İslâm toplumunu ayakta tutan ruhî dinamikler bir bir çökertilecek, Müslümanlık medeniyeti gümbür gümbür değil, içten içe çürüye çürüye yıkılacaktır.

Bu küresel mastır plânın bir parçası olarak, inançlı beyinler pratikte olumlu bir neticesi olmayan ucuz tartışmalara kurban edilecek ve geçmişte ilmî çerçevede cereyan eden içtihad farklılıkları, ilim kisveli şerr güçlerin yönlendirmesiyle ucu toplumu kamplara bölmeye ve birbirleriyle vuruşturmaya kadar uzanan büyük kargaşalara ve fikrî-fiilî terörlere sebebiyet verdirmeye alet edilecektir. Metin yazarlığını müsteşriklerin (oryantalistler), oyunculuğunu da birtakım modernist müslümanların (müstağriplerin de denilebilir) yaptığı bu oyunda sahnelenecek olan ana temalar ise sırasıyla şöyle olacaktır: "Tasavvuf büyükleri, mezhep imamları, sahabîler, peygamberler, hepsi birer insandırlar; bu sebeple onlarla başkalarının sözleri ve fiilleri arasında fark yoktur; eserleri tartışılmaz değildir; mukaddes kabul edilemezler." Sapı danesinden ayırmak lâzım; vahiy kontrollü ve yönlendirmeli "peygamber" başka, ilham kaynaklı peygamber vârisi âlim ve evliya başka. Belki ilk bakışta bazı nazarlara olumlu gibi görünen sözkonusu yaklaşım, esasında İslâm Toplumunun temellerini sarsmak, onun da ötesinde yıkmaya kalkışmak anlamına geliyordu. Nitekim de öyle oldu. Osmanlı Devlet-i Âliyyesini, dışın darbeleri değil, için fiskeleri yıkmıştı. Nifakın, küfürden daha şerli kabul edilmesi de bundan idi.

İşte kaç asır var ki oryantalistlerin bu ilim perdeli ihanet oyunları İslâm coğrafyasında bir bir sahnelenmiştir. Muhtaç ol-

dukları muhasebe ve murakabelerini hakkıyla yapamayan Müslümanlar ve İslâmiyet Batılı müsteşrikler tarafından sorgulandı. Önce ümmetin önderleri İmam-ı Azam, İmam Ahmed gibi mezhep imamları, sonra İbn Arabî ve İmam Rabbânî gibi mânâ imamları sorgulandı. Ardından Ehl-i sünnet ve'l-cemaat akidesi ve fıkhı kabir suallerine benzer şekilde hesaba çekildi. Bu yetmedi. Ebu Hureyre (r.a.) ve Muaviye (r.a.) gibi sahabîler yıpratılmaya çalışıldı. Sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn'i yıpratmakla İslâm kalesinin yıkılamayacağı anlaşılınca, bu kez hadis-i şerifler sorgulanmaya başlandı; dolayısıyla Efendimiz (s.a.s.) sanık sandalyesine oturtulmuş oluyordu. Nihayet o cinayet de işlendikten sonra şimdi artık Kur'ân yargılanmaktadır. İstenen nihai karar ise: İslâm'ın idamıdır! İster doğu isterse batı kaynaklı bütün bu "akademik tez" kisveli içten çökertme çalışmaları, kendine göre ilmî bir zemin buldu ve hatta İslâm adına ilmî araştırmalar yapan nice resmî-sivil kuruluşları da etkisi altına aldı. İmanlı da olsa gafil bazı müminler de, tarafsız bilgi ve objektif tavır ambalajları içinde kendilerine sunulan bu zehirli balı, şuurunda olmaksızın afiyetle yediler, başkalarına da yedirdiler; oysa zehirlenen bedenleri değil, ruhları oldu; saf akidelerinden ve sağlam imanlarından oldular; hidayet adayı gayr-i müslimleri de imandan ettiler.

Batı kendine göre değişik mihenkler üretiyor; Doğulu da bu mihenklere kendi değerlerini vuruyor. Oysa bilmiyor ki kendi değerlerinin bizzat kendisi mihenk. Oysa modernist yaklaşımlar, bizi kendimize getirmez, "ötekiler"e götürürdü, "öteki" haline getirirdi. Hem kitaplardaki İslâm, zaman ve hadiselerin dişleri arasında bir aşınmaya mı uğramıştı, tıpkı diğer semavî dinler gibi? Hayır! Tahrif ve tebdile mi maruz kalmıştı? Hayır! Bir harf mi eksilmişti Kur'ân'dan? Ona da hayır. Peki nedendi? Muhakkak bir eskime ve tozlanma söz konusu. Ama bu, dinin

kendisinde değil, dindarın gönlünde ve kafasında gerçekleşmiştir. Müceddidler de her asrın başında bu paslanmayı izale için gönderilmiş değiller midir?

Kur'ân ve Sünnet kaynağından doğan, sahâbe ve selef-i sâlihîn mahzeninde toplanan, müçtehidîn-i izam ve ulema-i fihâm mecraından asırlara dağıtımı yapılan ve ümmet-i Muhammed içinde nesiller boyu kesintisiz olarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaati yetiştiren İslâm bengisuyu. Bu kutsal su, hala dupdurudur, çok berraktır ve hala aşkın ve taşkın bir şekilde kaynamaktadır. Günümüze kadar gelirken geçtiği bazı cetvellerde bir takım haricî unsurların karışmış olması gibi bir durum katiyyen söz konusu değildir. Bid'atlar, dinin aslına da faslına da sızamamıştır, yani ne usûlünde, ne de fürûunda bid'at yoktur; belki bazı müslümanların kendi dünyalarına sızmıştır, hepsi o kadar. Ehl-i dalaletin çokluğu, ehl-i hakkın şehrâhını bozmaya muktedir olamamıştır; çünkü din, daima ilahî koruma altındadır. Bu, Allah'ın garantisidir çünkü.

Ne var ki –ilahî icraatın bir iktizası olarak– dinin safiyeti, bir takım dahilî unsurların varlığıyla korunabilmiştir, tabii sebepler planında. Bu unsurların başında da asr-ı saadetten bugüne İslâm tarihi boyunca müslümanlar arasında birer muhteşem sütun gibi duran itikâdî-fıkhî mezhep imamları ve onların yolundan giden âlimler gelmektedir. Ümmet bu hak mezhepler sayesinde derli-toplu bir İslâmî hayatı yaşamaya muvaffak olabilmiştir asırlardan beridir. Tek tek her Müslümanın birer sahabi, yahut fıkıh erbabı olması mümkün olmadığına göre, bunun böyle olması kaçınılmaz idi ve kaçınılmaz olacaktır.

Hakikat şu ki: Fıkıh sahasındaki meşhur dört hak mezhep, ayrılıkların çoğalmasını değil, azalmasını netice vermiştir. Hem mezheplerin ihtilâfı, ihtilâf-ı tezad (iftirak vesilesi zıtlaşma) değil, ihtilâf-ı tenevvu'"dür (çeşitlilik-zenginlik sebebi bir farklılık-

tır). Dolayısıyla onlara dinde iftirak ve inşikak doğuran negatif olgular olarak değil, dengesiz, ölçüsüz iftirak ve inşikakları câiziyet çerçevesi içinde sınırlamaya vesile olan pozitif değerler olarak bakmak durumundayız. Mezhepler aynı zamanda İslâm'ın evrenselliğinin de bir göstergesidir. Bütün dil, din ve ırklara iman mesajının seslenebilmesinde kuşatıcı, kucaklayıcı ve her türlü problemleri çözücü bir ihata misyonu görmektedir.

Bu bağlamda İslâm tarihinde mezhep ve fırkaların oluşmasını sağlayan başlıca âmilleri, kısaca sıralamak gerekirse şu maddelere indirgemek mümkündür: 1. İlâhî kader. [Bu, aslında diğer maddeleri de kapsar.] 2. Nassların (âyet ve hadislerin) kendi karakterlerinin farklı anlaşılmaya elverişli oluşu. 3. Hilâfet, yani siyasî âmil. 4. Cehalet: a. Şer'î hükümleri (maksatları) anlamanın vasıtası olan Arapça'yı bilmemek. b. Şer'î gayeleri bilmemek. c. Dini konularda aklı hâkim kılmak. d. Bazı insanların, dinî mevzularda şahsî görüş ve arzularına uymaları. 5. Cahil halk arasındaki şuursuz taklitçilik.[1] İhtilâfların istenmeyen yanları ve yan tesirleri tabii ki merduttur; ancak zenginliğe ve çeşitliliğe bâdi olan tarafları, belki ondan da öte ümmeti sırat-ı müstakim üzere hakikate doğru yürütmesi nokta-i nazarından ise makbuldür, müstahsendir ve dahi zaruridir.

Fakat ne acıdır ki, bâtıl mezhep ve sapık tarikatleri İslâm toplumundan tardetme çalışmaları esnasında fırlatılan tenkit oklarına yanlışlıkla hak mezhepler ve sağlam tarikatler de maruz kalmışlardır. Bazen de art niyetli bazıları görünüşte o bâtılları hedef alıyorum mazeretiyle gerçekte hakk ü hakikatleri vurmuşlardır. Değişik fırkaların birbirlerine yönelttikleri eleştiriler, bir kör döğüşünde karşılıklı onulmaz yaralar açmıştır maalesef. Muhakkak ki -metin hayır üzere ihtilâfı neticesi meydana gelen ilmî

---

1 Bekir Topaloğlu, Kelâm İlmi, s.159-163, Damla Yayınevi, İstanbul, 1993.

tartışmalar, dinin ilmî plânda açılımını ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Ancak ifratların tefritleri, tefritlerin ifratları doğurduğu da bir gerçektir. Tarihte fıkıh, akide, kelam ve tasavvuf gibi nice sahalarda yüzbinlerce muhavere, müzakere, münakaşa, münazara ve mücadeleler olmuştur. Mahz-ı hayr veya mahz-ı şerrin bulunmadığı bu dünyada, söz konusu olayların da farklı açılara göre değişkenlik arzeden hayır ve şerr yönleri tabii ki olacaktır, olmuştur da.

Oryantalistlerin, ilham kaynağı oldukları modernistlerle birlikte, İslâm toplumunda ondört asırdır var olagelmiş bir Ehl-i sünnet anlayışını devre dışı bırakıp itikâdî ve amelî sahada korkunç bir anarşi meydana getirerek müslümanlığı dolaylı olarak tahrif etmeye yönelik çalışmaları herkesin malumudur. Bu küresel mastır plânın bir parçası olarak ümmetin ekseriyetinin, dinlerini dört hak mezhep çizgisinde yaşamalarına savaş açılmıştır. Tek olan İslâm'da birkaç mezhebin olması, dalalet ve hatta şirk olarak lanse edilmiş ve mezheplerin, ümmetin birliğini böldüğü şeklinde yanlış bir söylem ileri sürülmüştür, müsteşriklere uyan müstağripler tarafından. Çoğunluk avam halkın, bu konuda yeterli bilgiye sahip olmaması da yapılan tenkitleri isabetliymiş gibi göstermekte ve beklenmedik şekilde inançlı dünyada kapanması zor gedikler açılmasına sebebiyet vermektedir.

Mezhepleri kabul etmeyen söz konusu müstağripler ve entelektüel takılan bazı kesimler mezhepler arası ihtilâfları, bir sapma olarak algılıyor ve öyle lanse ediyorlar. Oysa bu, İslâm'ın naklî ve aklî temellerini tam olarak kavrayamamaktan, bu temeller üzerine oturan mezhepleri delilleriyle bilememekten ve dinin cihan-şümûl mesajını kamilen idrak edememekten kaynaklanıyor; bununla beraber kasıtlı yaklaşımların varlığından doğuyor. Mezhepler arasındaki ihtilâflı konuları öne çıkarmak, müslümanların gündemdeki esas meselelerle uğraşmasına mani

olurken, beri taraftan İslâm fıkhına ve fakihlerine duydukları güveni de sarsmaktadır. Sarsılan bu güvenle birlikte esas avam müslümanların sağlam dini temelleri sarsılmakta, belki şuurluca olmasa bile bir hüsnüzanna binaen tebaiyetle gittikleri doğru yollar çıkmazlara sürüklenmektedir.

Neden Müslümanlar tarih boyunca İslâmı mezhep imamlarının ardısıra yaşama yolunu seçmişlerdir? Kitaplık çapında geniş bir araştırma isteyen bu konuya dair, bir girizgâh yazısının istiâb edemeyeceği bu hikmet ummanlı mevzuda Şâh Veliyyullah Dihlevî'nin şu el-İnsâf isimli eserindeki gelen ifadelerini dikkatle okumakta büyük fayda var. Tâbiîn döneminde mezheplerin teşekkül sürecine ve bunun ümmet tarafından kabul edilmesi ve intisapla umumileşmesine dair Dihlevî şöyle demektedir:

"İşte yukarıda serdedilen ana sebeplerden ötürü sahâbe-i kirâm arasında birbirinden farklı nice mezhepler (görüşler, kanaatler, içtihadlar) ortaya çıktı; hemen arkadan gelen tâbiîn nesli de onların bu çeşitlilik arzeden ilimlerini güçleri yettiğince aldılar; işittikleri hadis-i şerifleri ve onların içtihadlarını ezberlediler, kavramaya çalıştılar. Birbiri ile çelişiyor gibi görünen farklı rivayet veya içtihadlarla karşılaştıklarında da bunların aralarını buldular; ve yerine göre bazı kavilleri bazısına tercih etmeyi bir metod olarak benimsediler. (...) Böyle bir vetîrenin neticesinde ise tâbiîn ulemasından her bir âlimin kendi çizgisinde bir mezhebi oluşmuş ve her beldede başka başka imamlar temayüz etmiştir.

Buna örnek olarak merkezî yerleşim bölgeleri olmaları itibariyle aşağıdaki eşlemeleri kaydedebiliriz: Medine'de Saîd b. Müseyyeb (v. 94/712) ve Sâlim b. Abdillah b. Ömer (v. 106/724). Bu ikisinden sonra da İmam Zührî (v. 124/741), Kâdı Yahya b. Saîd (v. 143/760) ve Rebîa b. Abdirrahman (v. 136/753).. Mekke'de Ata b.

Ebî Rebah (v. 115/733).. Kûfe'de İbrahim Nehâî (v. 96/714) ve Şa'bî (v. 103/721).. Basra'da Hasan Basrî (v. 110/728).. Yemen'de Tavûs b. Keysan (v. 106/724).. Şam'da da Mekhûl (v. 118/736).

Allah Tealâ, gönülleri bu âlimlerin ilmine susamış bir nesil yarattı. Yüreği ilim aşkı ile yanan bu nesil, özellikle onlara meyletti, adeta onların etrafında pervane kesildi; ve onlardan hadis-i şerifleri, sahâbe'nin fetva ve kavillerini aldı; hatta bu âlimlerin bizzat kendi görüşlerini ve tahkiklerini de öğrendiler. Problemi olan kimseler, fetvayı onlara sordu; hemen bütün davalar da hep onlara götürüldü; meseleler hep onlar eksenli döndü durdu; ve bu âlimlerin kendi aralarında nice ilmî mübaheseler, müzakereler gerçekleşti." [s .64-65]

Esasen Şah Veliyyullah Dihlevî'nin el-İnsâf'a girişte serdettiği ilk cümlesi gayet veciz ve hikmetli bir sözdür ki, kanaat-i âcizanemce meseleyi püf noktasından çözmektedir:"Hamd olsun o Allah'a ki; rızası yolunda kendi iznine bağlı olarak vesilelik yapan bir hidayet rehberi ve ışık kaynağı olsun diye Hz. Muhammed'i (s.a.s.) insanlığa kendisinin rasûlü/elçisi gönderdi. Sonra nimetlerini bütün bütün tamamlamak için de sahâbe-i kirâm, tâbiîn-i izâm ve müçtehidîn-i fihâm'a Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) siyerini (hayat tarzını) dünya durdukça nesilden nesile muhafaza etmeleri vazifesini ilham etti. Doğrusu Allah dilediği her şeyi yapmağa kadîrdir." Yine el-İnsâf'taki aynı konudaki şu tespiti de aynı minval üzeredir: "[Dört hak mezhep imamı gibi] Müstakil müçtehidlerin mezheplerine bağlanılması kaderî bir sırdır ki, Allah Tealâ onu âlimlere (ve onların ardından gidenlere) ilham etmiştir; ve onlar da işin bazı yönlerinin şuurunda olarak veya olmaksızın o müçtehid imamlara bu sır üzere tâbi olmuşlardır." [el-İnsâf, s.27].

Dihlevî fıkhın tedvin edilmesi mevzuunda da yine Allah'ın ilhamını esas sâik olarak kabul eder ve der ki: "Tedvin düşünce-

si, işte bu tebe-i tâbiîn tabakasında (Allah tarafından âlimlere) ilham edilmiştir. Bunun sonucunda Medine'de İmam Mâlik ve Abdurrahman b. Ebî Zi'b (v. 159/775) ve Mekke'de İbn Cüreyc (v. 150/767) ve İbn Uyeyne (v. 198/813), Kufe'de Sevrî ve Basra'da da Rebî' b. Subîh (v. 160/777) tedvin çalışmalarına giriştiler ve nice tedvinler gerçekleştirdiler. Usul olarak daha önce üzerinde durmuş olduğumuz metodu takip ettiler." [el-İnsâf, s.77].

Görüldüğü üzere Şah Veliyyullah Dihlevî, mezheplerin teşekkülünde ve ümmetin mezhepler halinde teşkilinde birtakım hikmetleri ve dünyevî sebepleri gözönüne almış olsa da, hepsinin ötesinde perde arkasındaki illet-i hakikiye olan kaderin elini görmekte ve dönüp dolaşıp meseleyi Allah'ın kullarına ilham etmesiyle gerçekleşen bir şekillenme olarak izah etmektedir. Maziye kader, istikbale irade açısından bakmak gerektiği üzere, Dihlevî'nin artık tarih olmuş mazide kalmış bir döneme kaderî bir nazarla bakarak serdettiği sözkonusu yorumu gayet isabetlidir; insanın irade-i cüz'iyesine cüz'î bir pay vermekle beraber, esas Müsebbib-i Hakiki'nin irade-i külliyesine ve hikmet-i şâmilesine meseleyi bağlamaktadır.

Dihlevî, yazmış olduğu bu nadide eserine el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf ismini vermekle gerçekten müsemmâya münasip bir tercihte bulunmuştur denilebilir. Zira günümüzde bile hâlâ pekçoklarının kafalarında çözülememiş bir problem olarak duran, nicelerinin de amelî hayatlarında bir keşmekeşliğe yol açan ve bazı garazkârların da bunu fırsat bilerek avlanmaya çalıştıkları bu bulanık su, ehl-i ilim ve tahkik tarafından tarihte yüzlerce defa her ne kadar arıtılmış olsa da, sürekli dahilî-haricî bulandıranların var olduğu bir İslâm coğrafyasında sürekli bir tecdîde ve takviyeye ihtiyaç hasıl oluyor. Dolayısıyla Dihlevî'nin "Fıkhî İhtilâfların Sebeplerini Açıklamada İnsâf/Ölçü" isimli eseri, fıkhî

ihtilâflar ve mezhepler konusunda ileri-geri konuşan, ifrat veya tefrite sapan, meseleyi serrişte eden ve bunlar sebebiyle zihni karışık olanlara hitap eden ve herkesi insafa davet eden, yani ölçüye, dengeye ve adalete çağıran ünlü bir eser. İnsafsızlık, saldırganlık veya taassub gel-gitleri içindeki bir aklı sırat-ı müstakim olan hikmete sevketmesi el-İnsâf'ın isminde saklı misyonunu da açığa vurmuş oluyor. Rasulullah'ın "İnsâf dinin yarısıdır." buyurması, İslâm'ı doğru anlama, anlatma ve yaşamada insafın mevkiini ifade etme bakımından ne kadar hayatî ve vazgeçilmez olduğunu açık-seçik beyan etmiş olmaktadır.

İnsâf ki, ruhun iki kuvvesinden birisi olan vicdandaki hakkın sâikidir; hayrı şerden ayırd eden fitrî bir melekedir; ruhun hakka ve iyiliğe yönelişi ve bağlanışı ve hakka bir çeşit bakışıdır; şer ve kötülüklerden nefretidir. Dihlevî, Allah'ın bir lütfu ve ikramı olarak kendisindeki o insâf melekesini çok iyi kullanmaya muvaffak kılınmış ve neticede el-İnsâf'ı yazmak suretiyle, çok çetrefilli bir mevzuda hemen bütün okuyucuların insaf melekesini işleten bir sistem vaz' etmiş ve avam halktan havasa kadar herkesin müştereken rahatlıkla anlayıp kabullenebileceği basit, sade fakat gayet ilmî bir bilgi küpü hazırlamıştır. Sadeliği ve basitliği ise Dihlevî'nin konuya vukufiyetinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bir konuyu en özlü ve kolay biçimde ancak en iyi bilenler anlatabilirler.

İhtilâf ve Mezhep Kavramlarının Hakikati

El-İnsâf Fî Beyân-i Esbâb-i İhtilâf isimli bu eserin tercümesine girişmeden önce, ihtilâf sebepleri derken kastedilen manaya değinmekte yarar var diye düşünüyorum. Çünkü pek çok müsteşrik ve müstağrip maalesef ve maatteessüf bu ihtilâf kelimesi ile İslâm tarihinde ve Müslüman dünyada büyük vurgun-

lar yapmaya kalkışıyorlar. Zaten tarih boyunca İslâm âlimlerinin ve hatta Sahâbenin bile daima ihtilâf halinde olduğu, hiç ittifak meydana getiremedikleri ve bu yüzden de edille-i şer'iyeden biri sayılan "icmâ-i ümmet" dinamiğinin aslında sadece bir varsayımdan ibaret olduğu gibi bir takım itirazlara ve reddiyelere giriyorlar. Hepsinden öte de İslâm'ı anlama ve yaşama noktasında Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat kavramını kökünden sarsmaya matuf olarak, kütüphaneler dolusu İslâmî kitaplarda geçen "ihtilâf" kelimelerini aleyhte kullanıyorlar.

Bu sebeple özellikle yanlış anlaşılan ve kasten yanlış anlatılan kavramlardan "mezhep" ve "ihtilâf" kelimelerinin Türkçe'ye çevirisi üzerinde bir nebze durmak ve bütün dillere tercüme edilirken verilmesi gereken mananın ne olması gerektiği hakkında birkaç kelam etmek yerinde olur kanaatindeyim. Zira pek çok insan, bu iki kelimeyi ıstılahî manası ile değil de, halk lisanındaki şekliyle biliyor ve beraberinde bir takım negatif çağrışımlara ve algılamalara girebiliyor. Özellikle modernistler, oryantalistler ve müstağripler bu ihtilâfları su-i isti'mal ediyorlar, dillerine dolayıp serrişte ediyorlar. Birkaç paragraflık bir açıklama zihnî pek çok düğümü de çözebilecektir düşüncesindeyim.

Arapça eserlerde "mezhep" kelimesi her geçtiği yerde bizim anladığımız şekliyle, yani ıstılahî manada "mezhep" olarak geçmez; bazı yerlerde de "görüş" manasına gelir. Mezhep ile görüş arasındaki fark ise müsellemdir. Herkesin görüşü olabilir, ancak mezhebi olmayabilir. Yine her mezhep, içinde bir sürü görüş barındırırken, her görüşün illa ki bağlı olduğu bir mezhebi olması gerekmez. Mezhep teşekkül etmiş bir yapı iken, görüş ise sadece bir tuğladır, bir cüz'dür. Tabii ki mezhep sahibi birinin görüşleri ise o mezhebin bir parçasıdır.

Meselâ: Bu kitabın Arapça nüshasında (s.26) "Ennehû kâne min mezhebi Umera'bni'l-Hattâb..." cümlesinde geçen mezhep

kelimesi "görüş" manasına gelir. Yani "Ömer b. Hattab'ın mezhebine göre" demek, "görüşüne göre" demektir. Çünkü Sahâbe döneminde fıkıh sahasında bizim tarihî süreç içinde anladığımız manada bir mezhep teşekkülü henüz gerçekleşmemişti. Hanefî, Mâlikî veya Şâfiî misali hiçbir sahabînin de öyle kendine münhasır bir mezhebi, tastamam teşekkül etmiş bir mezhebi yoktu. Bu yüzdendir ki "Hz. Ömer'in mezhebine göre" değil de "görüşüne göre; içtihadına, düşüncesine veya kanaatine göre.. vb." demek daha gerçekçi ve doğru bir çeviri olmuş olur. Arapça'daki her "mezhep" kelimesini Türkçe'ye "mezhep" olarak aktarmak, görüldüğü üzere anlam kaymalarına ve kavram kargaşalarına kapı açmaktadır. Eski kitaplarda veya bu bilgiye sahip olmayan mütercimlerin Arapça'dan yaptıkları tercümelerinde –maalesef- İslâm'ın ilk yüzyılları itibariyle adeta kelle sayısında mezhep varmış gibi bir anlam ortaya çıkıyor ki bu yanlış veya en azından eksik bir bilgidir. "Mutlak zikir kemâline masruftur" kâidesince, "falan sahabinin veya tabiinin mezhebi" denildiğinde bu, tıpkı dört mezhep gibi dörtbaşı mamur teşekkül etmiş bir mezhebi ifade eder ki –geçtiği üzere– hatalı bir anlatım ve anlayış biçimi olur.

Diğer kelimemiz "ihtilâf". "İhtilâf" kelimesinin kendisinden türediği "İhtelefe" fiilini Arapça'dan Türkçe'ye tercüme etme konusunda yapılan bir yanlışlığa da dikkat çekmek yerinde olur. "İhtelefe"nin üçüncü çoğul kipi olan İhtelefû'yu ele alalım; bu kelimenin bir menfi/olumsuz, bir de müsbet/olumlu manası vardır. Olumsuz çevirisi; "görüş ayrılığına düştüler, ihtilâfa düştüler" şeklinde yapılanlarıdır ki bu, tezâd/zıtlaşma anlamı içerir. Olumlu çevirisi ise; "farklı görüşler serdettiler, değişik düşünceler ileri sürdüler" şeklindedir ki bu, tenevvu'/çeşitlilik-zenginlik ifade eder. İhtilâf-ı tezad, iftirakı netice verir. İhtilâf-ı

tenevvu' ise rahmeti, evrenselliği. Dolayısıyla birincisi negatif, ikincisi ise pozitif bir durumdur. Bu farkı fark ettirmeyen bazı tercümeleri okuyan kimseler, İslâm tarihinde âlimlerin hiç ittifak edemedikleri, aksine hep "ihtilâfa düştükleri" zehabına kapılır; böyle bir izlenim uyandırmak ise İslâm uleması hakkında bir sürü yanlış düşüncelere kapı aralamak demektir. Çünkü İslâmî ilimlerdeki bu çeşit ihtilâflar, çoğunluğu itibariyle ümmet için büyük rahmettir ve iftihar vesilesi bir ilmî zenginliktir. Ayrıca ilmî ihtilâflar, İslâm'ın enginliğini ve evrenselliğini doğuran münbit zemin olmuştur. "Ayrılığa düştüler" şeklindeki bir tercüme ise, o evrenselliği ve enginliği hiç hatırlatmadığı gibi, bilakis parçalanmayı, bölünmeyi, çarpışmayı ve ayrılığı ifade etmektedir.

İslâm uleması arasındaki ihtilâfı, "tefrika, inşikak, iftirak, ayrılık, dağınıklık, zıtlık" gibi olumsuz anlamları çağrıştıran bir tercüme ile karşılamak, günümüzün çoğu ilahiyatçılarının ve avam halkın zihinlerini karıştırmaktadır. Oysa "fıkhî ihtilâf"ları, fıkıh ilmi çerçevesinde bir mana üzerine oturtmak ve ötesine geçen yanlış tedailere kapı açmasına mahal tanımayacak şekilde ele almak gerekmektedir. Aksi takdirde kavram kargaşası meydana gelmektedir. Hem ihtilâf-ı tenevvûu, küçük çocuklar yahut avam halk arasında vukû' bulan "ayrılığa düşmeler, ucuz çekişmeler, birbiriyle çatışmalar, karşılıklı atışmalar" çizgisini akla getiren bir seviyesizliğe indirgemek, herhalde ilmin haysiyetine uygun bir davranış tarzı olmasa gerek.

Fakihlerin ihtilâfı, tefrika/iftirak manasında bir ihtilâf değildir. İslâm hukukçularının ihtilâfı, ihtilâf-ı tenevvu' değil de, ihtilâf-ı tezâd olmuş olsa idi, ümmet arasında ihtilâf-ı kelimeyi netice vermesi gerekirdi. Yani ümmetin birlik-dirlik-beraberlik-bütünlüğünün tamamen bozulmasını iktiza ederdi. Oysa ulema, Asr-ı saadetten bu yana İslâm birliğinin cazibe merkezleri ol-

muşlardır. Eğer günümüz coğrafyasında ve tarih içerisinde ümmet-i Muhammed binasından fukaha ve ulema sütunlarının –farz-ı muhal- alınıverdiği düşünülecek olsa, bu dev bina bir anda çöküverecek ve herşeyin hâk ile yeksân olduğu görülecektir. Zira onlar, İslâm umrânının hem direkleri, hem kilit taşları ve hem de temelin ve kubbenin bizâtihî kendisi olmuşlardır.

İhtilâf ve mezhep kelimelerinin çevirileri üzerinde kısaca durduktan sonra, bu hususları da mazeret göstererek kendilerine haklılık zemini arayan oryantalist ve modernist bir-iki iddiaya konumuz perspektifinden pek uzaklaşmamaya gayret ederek kısaca değinilmiş olsa isabetli olur diye ümit ediyorum.

Oryantalist ve Modernist Tahrifât

Mezhep içi veya mezhepler arası ihtilâfları aslî mecralarından dışarı çıkararak minder dışı yorumlara çeken nice oryantalist batılılar ve modernist doğulular vardır ki, sözkonusu ihtilâf gerçeğinden garazkâr maksatları istikametinde yağ çıkarabilmek için olmadık zorlamalı yorumlara, tekellüflü çıkarımlara tenezzül edebilmişlerdir. Kur'ân Müslümanlığı ve Tarihselcilik tezleri bunlardan en önemli iki tanesidir. İbtida-i kelâm teslim etmek lazımdır ki:

Kur'ân-ı Kerim'den asr-ı saadet duruluğunda âb-ı hayat içen salih insanlar, ancak onlar dünyanın kaderine hâkim olmuşlardır ve oluyorlar. O hâlde su bulandırılmalıdır ki, içenler hastalıklı olsunlar, kendilerine miras bırakılan yeryüzünü Allah'ın sevdiği melekler ülkesi hâline getiremesinler. Müsteşriklerin bütün davaları gerçekte budur. Oysaki atık sular, ancak çorak arazi bitkilerini yetiştirir; ve Peygamber Efendimiz bataklıkta yetişen gülden bizi istiâzeye davet buyurmuşlardır. Müsteşrik beyinli müstağripler, örneğin diyorlar ki:

"Onlar da insan; onlar da hata yapabilirler; o hâlde İslâm'ı

yaşamada ne tasavvuf büyüklerine, ne mezhep imamlarına, ne Tâbiîne, ne Sahâbe'ye ve hatta ne de Peygamber'e intisap etmeye gerek var. Kur'ân ortada. Mâdem herkes O'na uymakla mükellef; Peygamber bile... Niye kendimizi hadislerle sınırlandıracağız ki! Hem bu zamanda dinî ve dünyevî ilimler, eskisinden daha gelişmiş durumda. Kaldı ki bu asrın şartları, geçmişe uymuyor; şimdi tarihte benzeri görülmemiş çok yeni olaylar, gelişmeler, meseleler ve buluşlar var. Bu devrin insanlığına hitap edebilmek için geçmişle meşgul olmadan, doğrudan ve sadece Kur'ân'a müracaat etmek ve akıl mihengi üzerinde bir istinbat ameliyesi gerçekleştirerek hayata Kur'ânî bir yorum getirmek lâzımdır."

Belki ilk bakışta zahiren bu sözler genel anlamda bazı akıllara mantıklı gelebiliyor, parlak gözükebiliyor. Fakat bütün meseleyi yaratılmış olma ve insan türünden olma noktasına indirgersek yanılırız. Mahlukiyet cihetiyle ve insan olma vasfıyla Ebu Cehil de, Ebu Leheb de birer mahluktular, insan suretinde yaratılmışlardı; ne var ki Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer olamadılar, çünkü iradelerini doğru kullanmadılar. Sahâbe bile kendi içerisinde derecelere ayrılırlar, tıpkı peygamberlerin resuller, nebiler ve ulu'l-azm olanlar gibi dereceleri olduğu üzere. Akıl ve idrak ufukları, istidat ve kabiliyet sınırları, hepsinden özde ise niyetlerindeki ve irade-i cüz'iyelerini kullanmadaki ihlâsları ölçüsünde insanların hakk ü hakikate vukufiyetleri, vahy-i ilahîden maksad-ı İlâhiyi doğru anlamaları da değişir.

Doğrudan Allah'ın konuştuğu, vahyi ile desteklediği, emir ve yasaklarını meleklerle bildirdiği bir peygamber ile herhangi bir insan bir olur mu? Tabii ki olmaz. Bu bakımdan yeniden Kur'ân'a dönüş hareketinde öncülüğü ancak peygamber vârisleri âlimler yapabilir, yoksa peygamberleri de kendileri gibi görmeye kalkışan köklerinden kopuk bilgiçler değil. Hadis-i şe-

rifleri, kıyâsı ve icmâ-i ümmeti dinin temel kaynaklarından kabul etmeyen, örf-ü İslâmîyi ve tasavvufu görmezlikten gelen, sadece Kur'ân ve ferdî aklını esas alan yaklaşımlar, katiyen insanlığı Kur'ân'a götüremez, götürse götürse pozitivist ve rasyonalist bir hayat felsefesine ulaştırır. Nakli değil, aklı din yerine ikâme ettirir; ilahî nassı değil, beşerî ussu din makamına oturtur. Din denilen şey, beşerî değildir, dolasıyla da kaynağı akıl değildir; belki semavîdir, kaynağı vahiydir; akla düşen o vahyi anlamaya çalışmak ve gereğini yerine getirmekten ibarettir.

Bu kitapta işte aynı zamanda böylesi çağdaş anti sünnet hareketlerine, anti mezhep oluşumlara karşı Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in fıkhî temellerini meydana çıkaran, gözler önüne seren ve hemen hemen bütün normal mü'minler tarafından anlaşılabilir kılan açıklamalar var, yorumlar var. Tabii bu arada bütün içtenliğimizle belirtmemiz gerekir ki, mezheplerin ve müntesiplerinin hakkaniyetini insâf çizgisinde ortaya koymaya çalışırken, tefekkür ve teemmülden nasipsiz mutaassıp ve körü körüne taklitçi bir zihniyetin varlığını da tasvip etmek mümkün değildir, hele bunu İslâm'ın müntesiplerinden istediği bir Müslüman tipi olarak yansıtmak da katiyen doğru olamaz. Kaldı ki zaten hiçbir mezhep imamı da mutaassıp değil idi.

M. Ebu Şehbe'nin bu konudaki şu sözleri bir fikir vermesi bakımından yeterli olur kanaatindeyiz: "İtiraf etmek gerekir ki, sonradan gelen bazı fakihlerin kendi mezhepleri için hadisleri te'vil ettikleri doğrudur; zira her zaman için bir grup içinde iyi ve dengeli insanlarla beraber kötü ve tutucu kimselerin de bulunacağı inkar edilemez bir gerçektir. Fakat bütün fakihlerin tutucu olduğunu îma ederek genelleştirmek, yanlıştır. Gerçek olan şudur: Fakihlerin çoğu sadece delile boyun eğmişlerdir. Bazı mezheplere ait kitaplarda, o mezheplerin hilâfına delilleri kuvvetli olan görüşlerin tasvip edildiğini görüyoruz. İlk mezhep

imamları ve talebelerinin mutaassıb ve inatçı olmayıp delillere tabi oldukları bilinen bir gerçektir. Bunun en güzel delili bir kısmının diğer kısmından ilim almasıdır. İmam Şâtıbî'nin el-Muvafakât'ında belirttiği gibi her bir imamın şöyle dedikleri sahih isnadlarla rivayet edilmiştir: "Ne zaman sahih bir hadis görürseniz, o benim mezhebimdir; daha önceki şahsî görüşlerimi duvara çalınız!" İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in birçok meselede imamları ve üstadları olan İmam Azam Ebu Hanife'ye muhalefet ettiklerini görüyoruz. İmam Ebu Yusuf, bazı meselelerde İmam Ebu Hanife ile tartışmış, kendisinin haklı olmadığına kanaat getirince de o görüşünden vazgeçmiştir. İmam Muhammed de Hicaz'a gelip İmam Mâlik'e talebe olup Irak'ta muttalî olamadığı bazı hadislerle karşılaşınca aynı şeyi yapmıştır. İşte bu içtihat ve araştırma son derece müsamaha ve genişliğe en güzel bir örnektir. Hakkı araştıran bir yazara düşen, insafı elden bırakmamaktır. (Tefe'ülen diyebiliriz ki, bu insaf için el-İnsâf isimli bu eseri de kırâat ve mütalaa etmek pek bereketli ve feyizli olabilir. M.) Yine hakikatin peşindeki araştırıcıya düşen görev, kendisine taraftar olan bir taifeyi tutup öbürlerine saldırmaksızın, mücâzefete ve aşırılığa başvurmadan sadece hak hükümlere ulaşabilmektir." [Hadis Müdafaası, 1/159-160, Mtc. Mehmet Görmez, M. Emin Özafşar, Rehber Yay. 1990-Ankara].

Keşke her mü'min İslâm hukukunu hayatlarına indirgerken delilleriyle bilerek tatbik etseler! Fakat takdir edersiniz ki bu, tarihte hiçbir devirde ve dönemde olmamıştır. Tek tek her bir fert birer İmam Azam, İmam Şâfiî, İmam Mâlik, İmam Ahmet b. Hanbel olamazlar. Hatta onlar bile kendileri ayarında birer imam yetiştirmekten âcizdirler. Kabul edelim etmeyelim bu böyle olagelmiştir ve olmaya da devam edecektir. Hem insanın ve kainatın yaratılış sisteminde öndekileri taklit kolaycılığını tercih etme vardır. Bunun tamamen önüne geçmek de mümkün

değildir. Dolayısıyla da yapılması gerekli olan büyük sorumluluk, toplumların karşısında dört başı ma'mur ilim adamları çıkarabilmek, hakiki mana önderlerini yetiştirebilmek ve tebaiyetlerinde rıza-i ilahîyi elde edebilmektir.

İslâm hukukundaki, yahut diğer dinî ilimlerdeki ihtilâfları müsbet manada ele alarak onlardan da istifade ile çağın problemlerini çözme konumunda ve sorumluluğunda bulmalarına rağmen, pekçok oryantalist ve modernist ilim araştırıcıları, maalesef "tarihselcilik" denilen bir metodu benimser hale gelmişlerdir. Bazıları itibariyle samimi bir niyetle benimsenen bu yaklaşım ve yorumlama biçimi, esasen Kur'ân ve Sünnet nasslarına vurulması hiç de muharref (İncil veya Tevrat gibi olmayacak) olan bir neticeyi doğuracağı gerçeği pek öngörülemedi.

Kur'ân'ın 23 sene gibi uzun bir zaman zarfında peyderpey inmesi, onun tarihselliğini değil; bilakis kişisel ve sosyal hayatın bizzat içindeki şartlara ve olaylara uygun olarak realite çizgisinde inmiş olduğunu, inerken de ferdî, ailevî, içtimai ve iktisâdî hayatı ideale doğru değiştirdiği, geliştirdiği ve şekillendirdiğini gösterir. Buna göre Kur'ân'ın inişine şahit olan asr-ı saadet, âdeta sıkıştırılmış bir zaman dilimi mahiyetinde kendisinden sonra gelecek bütün çağların ihtiyaç hissedeceği ana kural ve disiplinleri bağrında saklıyor gibidir. Doğru bakış açısı ve isabetli yorumlarla ele alındığında ne dinî, ne de dünyevî cevap veremeyeceği hiç bir sual yoktur; ve koca İslâm tarihi bu sabit gerçeğin hüccetleriyle doludur. Hâşâ Kur'ân'ın yetersizliği şeklindeki bir butlânı, bir vehim ve vesveseyi dillendirebilecek tek insî ve cinnî vesvâs daha çıkmamıştır, o büyük yalana cür'et edebilecek kezzâb-ı mülhid zuhur etmemiştir. Bilâkis Kur'ân-ı Kerîm'in çağları aşkınlığı, enginliği ve evrenselliği dillere destan olmuştur. Dolayısıyla tarihsellik yaklaşımına ihtiyaç hisseden ilim adamları, kolaycılığa kaçmaktadırlar. Kıyas ve icmâ-i ümmet dinamikleri-

nin kullanılması gibi zorlu ve çetin bir misyonu ifa ederek 14 asırlık yekpâre bir İslâm hukuku ve anlayışı ortaya koyacaklarına; İslâm tarihini bütün ilim birikimiyle kucaklamaktan ve yüklenmekten aciz kaldıkları bir acziyet sınırında kestirmeden Kur'ân'a yönelip onunla iktifaya kalkışmaktalar. Aynı zamanda çağdaşlarının genel geçer aklına münasip düşmüyor gibi görünen âyetleri de akıl mihengiyle yorumlayarak, yahut tarihsellikleri içerisinde müzeye kaldırarak maksad-ı Şârii önemli deyip o maksadın nasıl uygulanması gerektiğine dair yine doğrudan Şâriin buyurmuş olduğu müeyyideleri görmezlikten gelmeleri katiyen kabul edilemez ve peygamber vârisi bir âlim olma sıfatıyla bağdaşmaz. Muhtemel ve muhayyel bir Kur'ânî dünyanın teşekkülüne değil, bilakis ifsâdına hizmet eder.

Şükürler olsun ki dünya yepyeni bir yörüngeye kayıyor. Buna esas yörüngesine oturuyor demek daha münasib olur. Âyet ve hadislerde müjdesi verilen bir kutlu ufka yürürken, yol ihtiyaçlarını tedarik için çok yönlü cendereler altında zorlu bir diriliş mücadelesi verilmektedir, ilmî, fikrî, hissî, kalbî; ferdî, ailevî, içtimâî hemen bütün sahalarda... Bütün semavî davalar ilim üzerine bina edildiği cihetle, ahir zamanda İslâm Hukuku'nun topyekün insanlığın problemlerini çözmesinde de öncelikli olarak mezhep imamları ayarında hukukçulara, belki fakihlere ihtiyaç olduğu âşikardır. Binâenaleyh yeryüzünün ilim beşiği kabul edilen pekçok büyük şehrinde, üniversitelerde yahut araştırma merkezlerinde, basın-yayın dünyasına organize edilen konferans, panel ve açık oturumlarda tebellür ettiğine nazaran sözkonusu böyle hayırlı bir süreç içerisine girilmiş olduğu görülmektedir denilebilir.

Maaliftihar ifade edebiliriz ki: İstikbal şerde ittifakların cehennemi değil, yine tıpkı mazideki gibi hayırda ihtilâfların cenneti olacaktır inşallahurrahman...

El-İnsâf'ın İçeriği ve İşlevi

İşte yukarıda serdetmeye çalıştığımız hususlarda okuyuculara bulanmamış bir kaynak misali bengisu takdim eden bu el-İnsâf isimli Risâle, cisminin küçüklüğüne rağmen büyük bir ihtiyacı gidermede beklenenin üstünde bir faideye ve te'sire mazhardır diye inanıyorum. Herkesin malumu olduğu üzere, değerlendirme şekline ve yorumcuya göre değişkenlik arzeden ve günümüzde çok tartışılan konulardan birisi "İslâm hukukundaki görüş farklılıklarının sebepleri ve mezhep meselesi" mevzuudur. Çevirisini yapmaya çalıştığımız "el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf" yani "İhtilâf Sebeplerini Açıklamada Ölçü" isimli eserde, işte yukarıda sözünü ettiğimiz mühim meselelerde gayet kıymetli, ufuk açıcı bilgiler ve ziyadesiyle yararlı değerlendirmeler bulunmaktadır. Fıkhî ihtilâflar konusunda yazılan oldukça hacimli ve detaylı büyük kitaplar mevcuttur. Fakat bu sahada –en azından ansiklopedik çapta– kısa ve özlü bir eser olan el-İnsâf'ın, ihtimal diğerlerine nazaran daha istifadeli olacağı kanaatini besliyoruz.

Tarafımızdan açıklayıcı ara başlıklar ve maddeler konularak daha sistematik hâle getirilmiş, Abdülfettah Ebu Ğudde'nin tasarrufuyla yine Dihlevî'nin Hücetullahi'l-Bâliğa'sından iktibasla ilave olunmakla daha dolgunlaşmış ve bunlarla birlikte adeta "şerhi" yapılmışçasına 50 sayfa civarındaki dipnot ve açıklamalarla zenginleşmiş bu Türkçe el-İnsâf, günümüzün bunca kafa karıştıran tartışmalı dünyasında hemen her Müslüman için muhakkak bilmesi gereken zaruri bilgiler içeren bir elkitabıdır, bir bilgi paketidir diyebilirim.

Eserde ele alınan konulara dair bazı ana başlıkları şöylece sıralamak mümkündür: İslâm'da fıkhî mezheplerin tarihî kökenleri. Rasûlullah (s.a.s.) döneminde fıkıh ilmi. İslâm'ın fıkhî konularında sahâbe ve tâbiînin ihtilâf nedenleri. Tebe-i tâbiînin fıkıh

metodu. Mezheplerin tarihî süreci: İlk ortaya çıkışı, gelişmesi ve yayılması. Mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarının sebepleri. Fıkhın tedvin edilmesi. Dört mezhep imamı hakkında özet bilgiler. Kûfe Ekolü ve Hicâz Ekolleri. Ehl-i hadis ile ehl-i re'y ekolleşmeleri: başlangıcı, tartışmaların doğuş noktaları. Hadisçiler ile re'y ekolünün metodları, özellikleri. Hadis ekolünün kullandığı usûl ve kaidelerin kaynakları. Hadis tarihinde iki dönem: *cem' ve tedvin* dönemi. Re'y ehlinin yöntemi: tahrîc. İlk müslümanlar ile daha sonrakilerin mezheplere bakışı. Hicrî dördüncü asırdan önceki İslâm toplumunun mezheplere bakışı ile sonrakilerin durumu. Fıkıh ilminde cedel ve hilafın zuhur etmesi. Mezheplere bağlılığın ortaya çıkışı ve sebepleri. İlk âlimlerin fıkıh metodolojisi hakkında pek konuşmamaları. Şer'î hükümler çıkarmak için Kitap, sünnet ve âsârın araştırılması meselesi. İslâmî ilimlerde derinleşme ve bazı noktalarda aşırılığa gidilmesinin doğurduğu olumsuz sonuçlar. İçtihad ve müçtehidlik dereceleri. Mutlak müçtehidler neslinin tükenmesi. Fıkıhta taklit olayının başlaması. Dört mezhebin taklit hadisesine bakışı. Mezhep taklidi kimlere haramdır, kimlere câizdir, kimlere vâciptir? Fıkıh kitaplarına dayanılarak fetva vermek doğru mudur? Avam halkın belli bir mezhebi olur mu, olmaz mı? Bunlar gibi daha pek çok konuda güvenilir dinî bilgiler...

Tercümedeki Emeğin Beyanı

El-İnsâf'la alakalı tercüme tekniği ve tercüme üzerinde tarafımızdan yapılan çalışmalar meyanında ise şunları ifade edebiliriz: Eserden istifadeyi kolaylaştırıcı ve hatta artırıcı olsun diye, metinde geçen hemen çoğu terimleri açıklayan dipnotlar düşüldü. Özellikle bilinmesi gereken şahıslar hakkında çok kısa bilgiler verildi. Âyet, hadis ve diğer iktibasların akademik metoda uygun olarak kaynakları yazıldı. Dahası Dihlevî'nin mücmel

ve muhtasar geçtiği pek çok kilit cümle sayfalarca tutsa da uzun dipnotlarla açıklandı, genişletildi, daha anlaşılır hale getirildi. Eserin bazı yerlerinde müellif Şâh Veliyyullah Dihlevî'nin, cumhur-u ulemanın paylaşmadığı bir-iki şahsî görüşü, üslûba riayet içinde dile getirildi ve o konuda âlimlerin genel kanaatleri dipnotlarda verildi. Hâsseten İmam Ebu Hanife ve Hanefî mezhebi hakkındaki bazı cümleleri ve ehl-i re'yle alâkalı bir takım yaklaşımları eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutuldu ve o mevzuda söz sahibi ulemanın karşıt noktadaki beyanları da dile getirilmek suretiyle bir orta yol belirlenmeye çalışıldı.

Abdülfettah Ebu Gudde ve Muhammed Abdullah et-Tâlibî'nin yapmış oldukları tahkiklere ilâve olarak ayrıca tahkikler yapıldı, kaynaklar verildi ve açıklamalar getirildi. Dipnotların sonlarına da, dipnotu kimin verdiğini gösteren kısaltma işareti konuldu: Abdülfettah Ebu Gudde için [A], et-Tâlibî için [T] ve Musa Hûb için [M] şeklinde. Dipnotlar, eserden istifadeyi belki iki-üç katına çıkaracak şekilde kilit noktalara yerleştirildi. Özellikle ihtilâflı konular hakkında getirilen açıklamaların, küllî düşünce, ihatalı anlayış ve detaylı kavrayış bakımından büyük vazife gördüğü söylenebilir.

Yine asıl metinde sadece bir kelimeyle dokunulup geçilen –örneğin musarrat hadisi gibi– nice hadis ve âyetlerin asılları kaydedilmiş, nice telmih, îmâ veya işaretlerin gösterdiği manalar da dipnotlarda açık olarak zikredilmiştir. Bu açıdan metinde kapalı gibi görünen noktalara düşülen dipnotların özellikle okunması, mevzuyu gerektiği şekilde anlayabilmek için oldukça lüzumludur, objektiflik ve tutarlılık zaviyesinden de faydadan hâli değildir. İslâm hukukunun doğuşu ve mezheplerin teşekküllü sürecini şümullü ve zengin biçimde öğrenmede bu kitabın dipnotları gayet faydalı olacaktır diye ümit ediyoruz.

Eserde geçen özel isimlerin ilk zikredildikleri yerler baz

alınarak mümkün olduğunca hepsinin hem hicrî, hem de milâdî vefat tarihleri ilâve edilmiştir. Bununla da yetinilmemiş, dipnotlarda hemen büyük çoğunluğu hakkında bir fikir verebilecek mahiyette tanıtıcı kısa bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler, metinde geçen şahsın ve görüşlerin oturduğu konumu doğru biçimde anlama ve kavrama noktasında büyük bir yardım sağlayacaktır.

Şahıs ve yer isimlerinin yanı sıra, fıkıh ve hadis ilmine dair bazı ıstılahların tariflerine yer verilmesi de, bu ilimlere âşina olmayan okuyuculara büyük kolaylık sağlayacaktır. Meselâ: Tedvin, Fetva, Nesh, İçtihad, Müstehâze, Tehlil, Muhakale, Müzabene, Nass, Zâhir, Fukaha-i Seb'a, Mevkuf Hadis, Mürsel Hadis, Munkatı' Hadis, İstihsan, Rüşd, Taklid, İttiba, Müsle, Şâzz Hadis, Fâzz Hadis, Ehl-i Re'y, Kıyas, Kıyas-ı İktirânî, Kıyas-ı Şartî, Sebr-Hazf, Tahkik-i Menat, Tenkîh-i Menat, Tahric-i Menat, Edille-i Şer'iyye, Tercîh, Tahrîc, Musarrat, Telfik, Zannî Bilgi gibi.

Şâh Veliyyullah, el-İnsâf'ı genel olarak altı ana bölüme ayırmış ve o şekilde uzun bir anlatım içinde konuları sunmuştur; ara başlıklar atmamış, tasniflere, tertiplere gitmemiştir. Oysa günümüz anlayışı, parçalara bölmeden kavrama başarısını gösterecek güçte değildir. Çağımız insanı, değil uzun konuların bir bütün olarak öylece anlaşılması, cümleler mevzuunda bile kısa olanlarını tercih etmektedir; uzun yapılı ve bol sıfat ve zarf bulunan cümleleri zihninde toparlamaktan aciz kalmaktadır, en azından zorlanmaktadır. Bu gerçekten hareketle uygun yerlere ara başlıklar yerleştirildi, maddeler hâlinde sıralamalara gidildi, pek çok yere numaralar verildi; ve uzun cümleler mümkün mertebe bölündü. Bu kolaylaştırıcı ara başlıklar ve maddeler de belirgin olması kastıyla koyu siyah renkle yazıldı.

el-İnsâf'ın Arapça farklı baskıları bulunmaktadır. Bu

baskılar arasında yer yer farklı ifade ve ibarelere rastlanmaktadır; hatta bazılarında bizim esas aldığımız Dâru'n-Nefâis baskısında bulunan son bölüm mevcut değildir. Bu farklılıklar göz önünde bulundurulup, eksiklikler de giderilerek baskıların hepsini kapsayan bir tercüme ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Eserin böyle karşılaştırmalı olarak Türkçeye tercüme edilmesi ise, onu daha faydalı ve daha doyurucu hale getirmiştir. Bu bakımdan gerçekten ciddi bir gayret ve emek mahsülü bir çeviri olmuştur.

Uzun bir giriş yazısında buraya kadar gelmiş iken, kısaca tercüme tekniği üzerinde duralım. "Sâdık olursa güzel olmaz; güzel olursa sâdık olmaz" diye bir söz vardır. Bu söz tercümelere tatbik edilirse, açılımı şöyle olur: "Tercüme, (ana metnin lâfzına) sadık olursa güzel olmaz; güzel olursa (lâfza) sadık olmaz." Çok doğru! Tabii buradaki sâdık kelimesi, "tam teslim" manasında. Yani lafzî tercüme değil, tefsirî tercüme okunur. Merhum Cemil Meriç'in, Bu Ülke'sinde (s.117-118) tercüme ile alâkalı şu sözleri oldukça enfestir:

"Tercüme ya soluk bir fotoğraf, diyor kitap, yahut sadakatsiz ama renkli ve canlı bir taklit. Tercüme bir yaratış, bence.. şiir gibi, deneme gibi ama onlardan çok daha güç. Edebiyatçılar, hiç olmazsa on büyük şair, on büyük romancı, on büyük tiyatro yazarı üzerinde anlaşabilirler, hangimiz on büyük mütercim sayabiliriz? Evet, tercüme sanatların en gücü: başka bir iklimde, başka bir çağda doğan düşüncenin kendi toprağımızda dirilmesi. Yalnız düşüncenin mi? Tercümede lâfza teslimiyet ihanetlerin en büyüğü. Tercüme bir fetihtir, yalnız dili değil, düşünce ve hassasiyetin girift dünyasını da zenginleştiren bir fetih."

El-İnsâf tercüme edilirken mümkün olduğunca metne sadık kalmakla beraber, manaya sadakat yörüngeli bir çizgi takip edildi. Hem diğer baskılarla karşılaştırmalı, hem de mana öncelikli

bir üslupla tercüme edilmesi, onu Türkçe'ye ilk çevirisinde bulunan eksiklik ve hatalardan muhafaza etmiştir. Daha okunabilir, daha ilmî ve daha göz doldurucu hale getirmiştir.[2]

Hep ikinci sınıf kitap kabul edilen tercümelerin bu ikinci sınıf olmaktan kurtulmasının, Cemil Meriç'in ifadeleri içinde "lâfızdan ziyade manaya sadakatle" yapılmasından başka çözüm yolu yoktur. Aksi takdirde öteden beri süregelen bu kabul, geleceğe de öylece intikal edecek ve tercüme işiyle meşgul olanlar, hep ikinci sınıf görülecek ve kimse şimdi olduğu üzere tercüme kitap okumayı bir türlü ciddiye almayacak, en azından hafif gören bir eda ile yaklaşacak ve esas zarar bütün insanlığa olacak.. çünkü kültürler arası difüzyonu sağlayan tercüme işi, görmesi gereken değeri görmediğinden ötürü aksatılacak, layık-ı vechiyle yapılmayacak ve dile muktedir kimseler de mümkün olduğu sürece bu görevden kaçacaklardır; zira şahsiyetli hiçbir kimse hafife alınmak istemez, alınacağı işlere yaklaşmaz. Bu durumda mukadder sonuç: Kültürler arası bilginin akış hızının azalması ve ilmî inkişafların yavaşlaması olacaktır.

Nihayet-i kelâm: Birlik ve dirliğe her zamankinden daha ziyade muhtaç olduğumuz şu günlerde, ihtilâf meselelerine dair kaleme alınan eserler, bazı kimselerin tenkit oklarına hedef olabilir. Fakat birlik ve dirliğin sağlanması için taraflar arasındaki farklı görüşlerin cesaretle ele alınması ve belli bir çizgide muvafakatın yakalanması gerektiği gerçeği de hakperestlikle teslim edilmelidir. Doğru bilgi ve ona dayalı basiret, fikir ve düşünce fatihlerinin başbuğudur. Türkçeye kazandırılan şu eserin, fıkhın tarihî oluşum süreci, mezheplerin teşekkülü ve fakihlerin ihtilâf

---

2 Bu çalışmamızda; uzun dipnotlarla getirilen açıklamalar, metin içi tasnifler ve eksiklerin tamamlanması ile kitabın girişine "Fıkhî İhtilâflara Modernist Yaklaşım Düşüncesine Eleştirel Bakış" başlıklı yazı ile tercümeden fazlasını yapmaya, daha faydalı, zengin ve akademik bir eser ortaya koymaya gayret ettik.[M]

kaynaklarını bilme noktasında okuyuculara sağlam bir ilmî alt-yapı sağlayacağı aşikardır. Hidayet içre ve istikamet üzere şuurlu bir İslâmî hayat yaşamak için gerçekten büyük bir boşluğu dolduracağını düşündüğümüz el-İnsâf'a başlarken, Rahmeti Sonsuz'dan ebedî rıza ve sermedî rıdvanını dileriz.

Musa HÛB
15 Aralık 2005
Büyük Çamlıca/İstanbul

ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN ***TERCÜME-İ HÂLİ*** [3] *(D.1702-V.1763)*

Şeyh Veliyyullah ve emsali kimseler, Tûbâ ağacına benzerler; kökleri kendi evlerinde, dalları ise bütün Müslümanların evlerindedir.

Üstad Zaferu'l-İslâm Hân[4]

Şah Veliyyullah Dihlevî[5] ismiyle, Kutbuddin lakabıyla bilinen Müceddid İmam Ahmed b. Abdurrahim b. Vecîhüddin el-Ömerî'nin nesebi, baba tarafından Hz. Ömer'e, anne tarafından da Hz. Ali'ye (r.a.) dayanır. 1702[6] (4 Şevval 1114) tarihinde, Delhî'ye

---

3 Bu Tercüme-i hâl, Üstad Zaferu'l-İslâm Hân'ın, İmam Dihlevî hakkında hazırlamış olduğu kitaptan ihtisar edilmiştir. [A]

4 Zaferu'l-İslâm Hân Abdulhayy en-Nedvî, Nüzhetü'l-Havâtır, c.6, s.406, Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, Haydarabâd, 1957. Bu sözün sahibinin Müftî Ahmed Kâgûrî olduğu, Dihlevî'nin bir başka biyografisinde geçmektedir. [M]

5 **Şah Veliyyullah**'a 'Dihlevî' (yahut Dehlevî) denilmesi, Hindistan'ın meşhur Dehlî şehrine nisbet edilmesi sebebiyledir ki, bu şehir harflerin yer değiştirmesiyle 'Delhî' olarak telaffuz edilmektedir. "Şâh" ise Farsça bir sözcüktür; Sûfîler ve meşayih hakkında kullanılır. Şâh Veliyyullah, ilim ve tasavvufla meşhur olan bir ailedendir. Kendisinden başka, babası ve çocukları da bu lâkapla anılmıştır.[M]

6 Hicrî 1114, milâdî olarak 1704 tarihine tetabuk ediyor; bir hesap yanlışlığı olabilir. [M]

yakın bir beldede (Muzafferneger Kasabasına bağlı Pühlet Köyünde) dünyaya gelmiştir ve 1763 (29 Muharrem 1176) tarihinde altmış bir/iki yaşında yine Delhî'de vefat etmiştir; (Menhedîler mahallesindeki Dehli kapısının sol tarafında bulunan kabristana) babasının yanına defnedilmiştir. Kendisi ilim ve takva yönüyle meşhur bir aile içinde neş'et etmiştir.

Seyyid Nasıruddin Şehid'in torunlarından olan babası, asrının ulema ve sûfilerinin de büyüklerindendir ve İslâm fıkhına dair yazılmış dev eser 'Fetevâ-yı Hindiyye'nin tedvin edilmesi onun gayretleri neticesinde gerçekleşmiştir. Bu sebeple öncelikli olarak kendisine teşekkür edilmelidir. Aile fertlerinin çoğunluğu, Hind yarım adasında İslâm davet mesajının, maziden günümüze kadar taşınmasında büyük bir misyon îfa ede gelmişlerdir. Kendisi de, soyunun baba tarafından Hz. Ömer b. Hattab'a kadar ulaştığını, 'el-İmdâd fîmeâsiri'l-ecdâd' isimli eserinde bizzat kaydetmektedir.[7] [İlk evliliğinden Şâh Muhammed, ikincisinden de Şâh Abdülaziz Sâhib, Şâh Rafîuddin Sâhib, Şâh Abdülkadir Sâhib, Şâh Abdulganî Sâhib isimlerinde toplam beş erkek oğlu ve Emetülaziz adında bir de kızı dünyaya gelmiştir. M.H.]

Onun yaşadığı asır, -kendisinin de kitaplarında tasvir ettiği üzere- cihaddan el-etek çekildiği, yöneticilerin ettikleri zulümlere sessiz kalındığı ve toplumu saran fesatlara göz yumulduğu ti-

7 **Şah Veliyyulah** anne tarafından Ehli beyt'ten İmam Musa Kazım'ın soyundandır, onun silsilesi de Efendimiz (s.a.s.)e dayanır. Dihlevî'nin dedesi Şeyh Vecîhüddin el-Umerî'nin, Seyyid Nûrulcebbâr Meşhedî'nin torunu olması, onun anne tarafından silsilesinin de İmam Musa Kâzım vasıtasıyla Rasulullah'a ulaştığı da kaydedilmektedir ki, buna göre İmam Dihlevî'nin seyyid olduğu ortaya çıkmaktadır. Şu iki eserde böyle geçmektedir: (Bkz. Nüzhetü'l-Havâtır, 6/398-415; Mezheplerin Doğuşu ve İçtihad Tartışması, (Derleme) Çvr: Şükrü Özen, s.11, Pınar Yayınları, İstanbul 1987). Şah Veliyyullah baba tarafından Hz. Ömer'e dayandığını kendisi ifade etmiştir ki bu, yukarıda ana metinde zikredildi. (Bkz. Şah Veliyyullah, el-Huccetullahi'l-Bâliğa, Çevr: Dr. Mehmed Erdoğan, c.1, s.Ix, İz Yayıncılık, İstanbul 1994) [M]

pik bir cehalet ve taassup asrıydı. Milletin bütünlüğü bozulmuştu ve çözülme öyle had safhaya ulaşmıştı ki; sadece İmam Dihlevî'nin, melik Âlemgîr Evrenğzîb'in (v. 1118/1706) vefatından sonraki hayatı süresi içerisinde tam on hükümdar değişikliği olmuştu. İş bu kerteye gelip dayanınca İmam Dihlevî de kendisini, mevcut negatif şartlar üzerinde bir indifa gerçekleştirmekten sorumlu olma konumunda buldu; kendisinden beklenilen ideal, böylesine çetin-zorlu bir realite karşısında yepyeni bir diriliş gerçekleştirmesi idi. "Umulur ki sana, âlemin nizamını çözmek üzere bir hak indirilir"[8] noktasından hareketle, artık bundan sonraki kitaplarında ve konuşmalarında çoğunlukla "İslâm'da cihad fikrinin yeniden diriltilmesi ideali"ni işliyordu ve bu konu üzerinde yoğunlaşıyordu.

Şah Veliyyullah'ın yaşlandığı aynı dönemlerde imparatorluk da en şanlı ve en görkemli yıllarını yaşıyordu. Fakat ne acıdır ki İmam, imparatorluğun yıkılışa geçtiği ilk yıllara da şahid oldu. Hatta onun zamanında İngilizler, m.1763 senesinde "Doğu Hindistan Şirketi"ni kurmaya da muvaffak olmuşlardı. Hadis ilimlerinde yaşadığı asrın imamı olan Şeyh Muhammed Efdal es-Seyâlikûtî'ye (veya Siyâlkûtî) talebelik yapmıştır. H.1142 senesinde Hicaz'a gitmiş ve orada iki sene geçirmiştir. Bu iki sene zarfında ise sayılı âlimlerden dersler almıştır; bunların en meşhuru da Ebu Tâhir Muhammed b. İbrahim el-Medînî'dir (ö.1145 h.-1732 m.). Bu Zat, İmam Dihlevî ile alâkalı şu sözü söylemiştir:

"Bir hadisin lâfzını benden nakledeŕdi; ben de o lâfızdan murad olunan manayı ifade sadedinde bazı düzeltmelerde bulunurdum."[9] Bu tıpkı İmam Buhârî'nin Ebu İsâ et-Tirmizî hakkında demiş olduğu "Benim senden istifade ettiğim şeyler, senin benden elde ettiklerinden daha çoktur" sözüne benzemektedir.

---

8 Veliyyullah Dihlevî, et-Tefhîmâtü'l-İlâhiyye, c.2, s.120 [A]

9 el-Bâliğu'l-Cenâ, Ebu Tâhir Muhammed b. İbrahim, s. 79 [A]

Babasının Rahimiye Medresesindeki tedris kürsüsü 1719 yılında Dihlevî'ye intikal etmiş; aynı sene Sultan Muhammed Şah Ali de Delhî'nin hükümdarlık tahtına oturmuştu ve 1748'e kadar orada kalmıştı. Esasen bu Sultan, İmam Dihlevî'nin hayranlarındandı ve kendisine medresesini kurması için Şahcehân mıntıkasında mükemmel bir mahalle bile hediye etmişti [ki buraya sonradan Dâru'l-ulûm adı verilecek olan bir ilim yuvası kurulmuştur.]

İmam Dihlevî'nin yapmış olduğu ilk iş; Kur'ân-ı Kerim'in Farsça mealini yazmak oldu (h.1151); zira devletin resmî dili Farsça'ydı. Bu çalışmasındaki esas gayesi ise; Müslümanların, dini aslî kaynağından öğrenebilmelerini sağlamaktı. Fakat bu yol, bid'atları 'din' ismi altında terviç eden klasik hocaların ve geleneksel şeyhlerin yolu değildi. Bu yüzden dönemin âlimleri kendisine çok ciddi tavır aldılar ve devleti onun aleyhine kışkırttılar.. hem öyle kışkırttılar ki hayatının sonlarına doğru, iki avucunun birden kesilmesine kadar varan nice zulüm ve baskılara maruz kalmaya başlamıştı...[10]

Şah Veliyyullah, Hind toplumu için nice maarif hizmetleri verdikten sonra kanaat ötesi inanç plânında şu gerçeğe ulaşacaktı: "Bugün müslümanların maruz kaldıkları en büyük musibet bid'atlardır.. ve toplumun, bütün bid'atlardan ve putperest gelenek-göreneklerden tamamen temizlenmeye ihtiyacı vardır." Bu hakikati yakînen kavradıktan sonra artık var gücüyle o istikamette çalışmalara yönelecekti. Zira bu bid'atlar, müslümanların Hindûs[11] gibi daha başka bölgelerdeki

---

10 Bu zulme cür'et eden ise Emîr Necef Ali Hân'dır. [A]

11 **Hindûs** (Indûs): Hind yarımadasında bir nehirdir. Tibet tepesinden kaynayıp, Keşmîr, Pencâb ve Pakistan'dan akarak Arap denizi Keratişî kenarındaki büyük bir deltaya dökülmektedir. Burada o nehir etrafına kurulmuş yerleşim bölgeleri kastedilmektedir. [M]

putperest toplumlarla uzun yıllar sosyal ilişkilere girmeleri sonucunda İslâm'a sızmıştı.

5 Mayıs 1731 tarihinde, bu fitne ve fesad kasırgasına bir sınır koymak için silahlı bir indifaya önderlik etti. Aslında Onun bu fiilî mücadelesi ilk defa o tarihten beş sene önce, Kur'ân-ı Kerim'i Farsça'ya çevirdiği zaman (1726) başlamıştı. Başlattığı bu indifa, kısa zamanda Hindistan'ın kuzeyinde geniş bir sahayı hakimiyeti altına almayı başardı ve Seyyid Ahmed başkanlığında geçici bir hükümet îlân etmeye muvaffak oldu. Bu hükümete ise sırasıyla:

İmam Veliyyullah Dihlevî 1731'ten 1763'e

İmam Abdülaziz 1763'ten 1824'e

İmam Muhammed İshak da 1824'ten 1846'ya kadar cumhurbaşkanlığı yaptılar.

İndifa, 05 Mayıs 1731 (21 Zilhicce 1144) yılından 06 Mayıs 1831 (27 Zilkâde 1246) yılına kadar devam etti;[12] yani 'Bâlâkût' olarak bilinen meşhur savaşta indifa kuvvetlerinin malum bataklık önünde hezimete uğradığı zamana kadar. Ve bu savaşta geçici hükümetin bakanlar kurulu başkanı Seyyid Ahmed şehid edildi. Her ne kadar indifa, bu şekilde silah kuvvetiyle zoraki sindirilmiş olsa da tamamıyla ortadan kaybolmamış ve "toplumsal bir hareket" olarak günümüze kadar devam ede gelmiştir.

İmam Dihlevî'nin en önemli kitabı "Huccetullahi'l-Bâliğa"sıdır. Şeyh Seyyid Sâbık, sözkonusu kitabı takdiminde şöyle der: "Şeyhu'l-İslâm Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Huccetullahi'l-Bâliğa isimli bu eseri, şeriatın esrârı ve İslâmî teşrî felsefesinden bahsetmektedir; ve sahasındaki nadir eserlerden biridir. Konuları itibariyle de bir ilktir ve gayet orijinaldir. Üslûbu zaviyesinden ise oldukça açık, ilgi çekici ve harikadır. Eserin Arapçası ga-

12 Enteresan bir tevafuktur ki, 5 Mayıs 1731'de başlayan indifa, tam yüz sene sonra 6 mayıs 1831'de son buluyor; ve indifa bir "hareket" hüviyetine bürünüp yoluna berdevam olup gidiyor. [M]

yet anlaşılır, ibareleri kuvvetli, mantık zinciri de oldukça tutarlı ve sağlamdır. Huccetullahi'l-Bâliğa, müellifinin, İslâmî düşünce ve aklî ilimler sahasında zirve isimlerden biri olduğuna apaçık şehadet etmektedir."

İmam Dihlevî'nin eserleri yüzü aşkındır; bunlardan günümüze kadar gelmiş bulunan bazıları –ilim dallarına göre- şunlardır:[13]

Kur'ân İlimleri:

1. Fethu'r-Rahmân fî Tercemeti'l-Kur'ân (veya fî Tefsîri'l-Kur'ân)
2. Te'vîlü'l-Ehâdîs fî Tefsîri Kasası'l-Enbiyâ
3. el-Fevzü'l-Kebir fî Ulûmi'l-Kur'ân (veya fî Usûli't-Tefsîr)
4. el-Fethu'l-Münîr (habîr) fî Garîbi'l-Kur'ân ve Tefsîrihî
5. ez-Zehrâveyn fî Tefsîri Sureti'l-Bakara ve Âl-i Imrân
6. Mukaddime fî Kavânîni Tercemeti'l-Kur'ân

Hadis İlmi:

7. Şerhu Terâcim-i (Ebvâb-i) Sahihi'l-Buhârî
8. en-Nevâdir min Ehâdîsi Seyyidi'l-Evâili ve'l-Evâhir
9. el-Musaffâ (mine'l-Muvatta') Şerhu'l-Muvatta
10. el-Musevvâ Şerhu'l-Muvata'
11. el-Erbaûn
12. Risâle Basîta fi'l-Esânîd
13. el-İrşad ilâ Mühimmâti İlmi'l-İsnâd
14. el-Fadlü'l-Mübîn fi'l-Müselsel min Hadîsi'n-Nebiyyi'l-Emîn
15. Te'vîlü'l-Ehâdîs fî Rumûzi Kısâsi'l-Enbiyâ

[13] Çevirisini yaptığımız nüshada sadece 28 tanesinin ismi verilirken, biz bunlara daha başka eserlerinden 31 tanesini daha ilâve edip toplam 59 adet olmak üzere yukarıdaki gibi bir sınıflandırma yoluna gittik. [M]

Fıkıh İlmi:

16. Huccetullahi'l-Bâliğa (İslâm Hukuk Felsefesi)
17. Ikdü'l-Cîd fî Ahkâmi'l-İctihâd ve't-Taklid
18. el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf Beyne'l-Fukahâi ve'l-Müctehidîn

Din Usûlü, Kelâm, Akaid ve Esrâr-ı Şeriat:

19. Husnü'l-Akîde (veya el-Akîdetü'l-Hasene)
20. İzâletü'l-Hafâ an Hilâfeti'l-Hulefâ
21. Kurretü'l-Ayneyn fî Tafdîli'ş-Şeyhayn
22. el-Büdûru'l-Bâziğa
23. el-Mukaddemetü'l-Seniyye fî İntisâri'l-Fırkati's-Sünniyye
24. Tuhfetu'l-Muvahhidîn
25. el-İ'tikâdü's-Sahîh

Tasavvuf ve Hakikat İlmi

26. Hemeât
27. Lemeât
28. Setaât (fî Feyzı'r-Rabbânî)
29. Hevâmi' fî Şerhi Hızbi'l-Bahr alâ Lisâni'l-Hakâik ve'l-Meârif
30. Eltâfü'l-Kuds fî Beyâni Letâifi'n-Nefs
31. Şifâü'l-Kulûb fî'l-Hakâiki ve'l-Meârif
32. Füyûzu'l-Harameyn fî müşahedâti ve'l-Meârifi'r-Ruhiyye
33. el-Kavlü'l-Cemîl fî Beyâni Sevâi's-Sebîl
34. el-Mektûbu'l-Medenî fî hakaiki't-Tevhîd
35. el-Hayrü'l-Kesîr
36. et-Tefhîmâtü'l-İlahiyye
37. Etyabü'n-Neğam fî Medhi Seyyidi'l-Arabi ve'l-Acem
38. ed-Dürrü's-Semîn fî Mübeşşirâti'n-Nebiyyi'l-Emîn

39. Fethu’l-Velûd li Ma’rifeti’l-Cünûd

40. el-İntibâh fî Selâsili Evliyâillah

41. Keşfü’l-ğayn an Şerhi’r-Rubâiyyeteyn

42. Risâletü’l-Hikme

43. Risâle fî Rubâiyyâtihî ve'd-Dîvan

44. el-Makâletü’l-Vadîe fi’l-Vasıyyeti ve’n-Nasîha

45. Kitabu’l-Vasıyye

46. es-Sırrü’l-Mektûm fî Esbâbi Tedvini’l-Ulûm

Tarih ve Hal Tercümeleri:

47. Sürûru’l-Mahzûn

48. Mecmuatü’r-Resâil fî Menâkıbi’l-İmam el-Buhârî ve Fadlı İbn Teymiye

49. Enfâsü’l-Ârifîn (Aşağıdaki 7 bölümü içerir; bunlardan müstakil eserler olarak da bahsedilir:)

1. Bevâriku’l-Velâyât
2. Şevâriku’l-Ma’rifât
3. el-İmdâd fî Maâsiri’l-Ecdâd
4. en-Nebzetu’l-İbrîziyye fi’l-Letâifi’l-Azîziyye
5. el-Atiyyetü’s-Samediyye fî Enfâsi’l-Muhammediyye
6. İnsânü’l-Ayn fî Meşâyihi’l-Haremeyn
7. el-Cüz’ü’l-Latîf fi Tercemeti’l-Abdiddaîf

Mektupları, Şiirleri:

50. Şâh Veliyyullah Ki Siyâsî Mektubât

51. Hayât-ı Velî ve Kelimât-ı Tayyibât

52. Rubâiyyât ve Dîvân

53. Dîvânü’ş-Şi’ri’l-Arabî (Veliyyullah’ın oğlu Abdülaziz tarafından derlenmiştir.)

54. el-Mektûbât (Şâh Veliyyullah’ın hayatından bahseden

bir eserdir ki, Şâh M. Rahîm Dihlevî tarafından derlenmiş mektublarını ihtiva etmektedir.)

Diğer ilim dalları:

55. er-Risâle fî Cevâbî-Mesûili'ş-Şeyh Abdullah b. Abdülbaki ed-Dihlevî

56. Risâle-i Dânişmendî

57. Sarf Mir

58. el-Belâğu'l-Mübîn

59. es-Sâf fî Beyâni'l-İhtilâf

Eserlerini çoğunlukla Arapça yazmış olan Müellif Dihlevî'nin, Farsça kaleme almış olduğu pek çok eseri de bulunmaktadır.

[Böylesi ilim ve hizmetle dolu dolu bereketli bir hayat yaşayan Şah Veliyyullah (r.h.), asrının müceddid imamı olarak kabul görmüş ve öylece Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.]

MUKADDİME

Hamd olsun o Allah'a ki; rızası yolunda kendi iznine bağlı olarak vesîle olan bir hidayet rehberi ve ışık kaynağı olsun diye Hz. Muhammed'i (s.a.s.) insanlığa kendisinin rasûlü/elçisi olarak gönderdi. Sonra nimetlerini bütün bütün tamamlamak için de sahâbe-i kirâm, tâbiîn-i izâm ve müçtehidîn-i fihâm'a Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) Siyerini[14] dünya durdukça nesilden nesile muhafaza etmeleri vazifesini ilham etti. Doğrusu Allah dilediği her şeyi yapmaya kadîrdir. Ben de şehadet ederim ki: Allah'tan başka ilâh yoktur, yalnızca O vardır ve O'nun şeriki de yoktur. Yine şehadet ederim ki: Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s.), Allah'ın kulu ve rasûlüdür; ve O'ndan sonra hiçbir peygamber de gelmeyecektir. Allah (c.c.) O'na, ailesine ve bütün ashâbına salât eylesin.[15]

---

14 **Siyer-i Nebi:** Hz. Muhammed (s.a.s.) doğuşu, gençliği, risaleti, sözleri, davranışları, savaşları, vefatı.. kısaca bütün bir tarihçe-i hayatından bahseden ilme verilen isim. [M]

15 Müellif Şah Veliyyullah (r.h.), bu kitabın giriş kısmında 'selâm'ı zikretmeksizin Efendimiz'e (s.a.s.) sadece "salât etmek" ile yetindi. Bunun sebebi: Salât ü selâm'ın ikisinden birinde ifrâta/aşırıya gitmenin caiz olup-olmadığı mevzuunda âlimler arasında farklı görüşlerin bulunmasıdır. Bu görüşler arasında muhakkik âlimlerin üzerinde karar birliğine vardıkları son söz "Salât ü selâmda ifrâta girmenin, evlâ olan görüşün tersine olduğu"dur. (Yani evlâ olan aşırıya gitmemektir).

Sözün özü:

Kerem sahibi Allah'ın rahmetine muhtaç Veliyyullah b. Abdürrahim (Allah her ikisine de nimetlerini dünya-ahiret itmam eylesin) der ki: "Allah Tealâ bir zamanlar kalbime, sayesinde ümmet-i Muhammed (s.a.s.) içinde meydana gelmiş bütün ihtilâfların[16] sebeplerini tesbit edebildiğim ve Allah ve Rasûlü katında neyin doğru, neyin yanlış olduğunu kendisiyle bilebildiğim bir mizan ve bir kıstas yerleştirdi.[17]Ayrıca bu türlü ihtilâflı meseleleri, hiçbir şüphe ve probleme mahal kalmayacak şekilde, gerek aklî ve gerekse naklî delillerle isbat edebilme güç ve imkânını da bana bahşetti.

Nihayet bir vakit bana, sahâbe ve onları müteakiben yetişen

Bahis-mevzu edilen bu hususu daha derinlemesine öğrenmek için şu kaynaklara bakılabilir: Allâme Ahmed el-Belğîsî el-Mağribî, Mücelli'l-Esrâr ve'l-Hakâiki fîmâ yeteallaku bi's-Salâti alâ Hayri'l-Halâik, s.48-51; Allâme Şebbîr Ahmed el-Osmânî el-Hindî, Fethu'l-Mülhem bi Şerhi Sahîhi Müslim, 1/110.

Nebi (s.a.s.) üzerine salât getirmede ifrâta gitme durumu, mütekaddimîn ve müteahhirîn ulemasından bir âlimin kitabı hariç, diğer bütün kitaplarda bol bol bulunmaktadır. Bu kitaplar için, el-Leknevî'nin "er-Ref'u ve't-Tekmîl fî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl" isimli eserinin 39. sayfasına düştüğüm notlara bakılabilir. [A]

16 "**İhtilâf**" kelimesinin kendisinden türediği "İhtelefe" fiilini Arapça'dan Türkçe'ye tercüme etme konusunda yapılan bir yanlışlığa dikkat çekmek yerinde olur. "İhtelefû" fiilinin bir menfi/olumsuz, bir de müsbet/olumlu manası vardır. Olumsuz çevirisi; "görüş ayrılığına düştüler, ihtilafa düştüler" şeklinde yapılanlarıdır ki bu, tezâd/zıtlaşma anlamı içerir. Olumlu çevirisi ise; "farklı görüşler serdettiler, değişik düşüncelere sahip oldular" şeklindedir ki bu, tenevvü'/çeşitlilik ifade eder. Dolayısıyla birincisi negatif, ikincisi ise pozitif bir durumdur. Bu farkı farkettirmeyen bazı tercümeleri okuyan kimseler, İslâm tarihinde âlimlerin hiç ittifak edemedikleri, aksine hep "ihtilafa düştükleri" zehabına kapılır; böyle bir izlenim uyandırmak ise bir sürü yanlış düşüncelere kapı aralamak demektir. Çünkü İslâmî ilimlerdeki bu çeşit ihtilaflar, çoğunluğu itibariyle ümmet için büyük rahmettir ve iftihar vesilesi bir zenginliktir. [M]

17 Müellifin "..Allah ve Rasûlü katında neyin doğru, neyin yanlış olduğunu kendisiyle bilebildiğim bir mizan.." sözünü bu şekliyle kabul etmek mümkün değildir. Çünkü Allah ve Rasûlü'nün katında neyin hak olduğunu kat'î bir surette bilmek hiçbir kimseye müyesser olmamış bir nimettir. [A]

âlimlerin özellikle fıkhî hükümlerdeki ihtilâf sebeplerini sordular. Ben de hemen o andan itibaren zamanımın el verdiği ölçüde ve soruyu soran kimsenin anlayabileceği bir tarzda, cevap olarak kalbime gelen şeylerin bir kısmını açıklamaya başladım. Bu açıklamaların sonucunda ilgili konuda faydalı olacağına inandığım şu risâle (kitapçık) vücûda gelmiş oldu; ve ismini de "el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf" (Fıkhî İhtilâfların Sebeplerini Açıklamada Ölçü) diye koydum.

Allah bana kâfidir ve O, ne güzel bir vekildir! Yegâne kuvvet ve kudret, başkasına değil ancak azamet sahibi o yüce Allah'a mahsustur.

ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ

Birinci Bölüm

İSLÂM’IN FIKHÎ KONULARINDA SAHÂBE VE TÂBİÎN'İN İHTİLÂF SEBEPLERİ

İSLÂM'IN FIKHÎ (FER'Î /AMELÎ) KONULARINDA SAHÂBE-İ KİRÂM VE TÂBİÎN-İ İZÂM'IN İHTİLÂF SEBEPLERİ[18]

Öncelikle bilinmelidir ki: Fıkıh ilmi, Allah Rasûlü (s.a.s.) döneminde tedvin[19] edilmiş değildi. O zamanlar İslâm ahkâmı üzerinde, asr-ı saadetin akabinde yetişen fakihlerin ele aldıkları şekliyle durulmuyordu. Malum olduğu üzere asr-ı saadet sonrası fakihleri, bütün gayretlerini kullanarak İslâm fıkhının rükünlerini, şartlarını, müstehap ve menduplarını en ince ayrıntısına varıncaya kadar açıkladılar; ve neticede delilleriyle birlikte her hususu tamamen birbirinden ayrılacak şekilde ortaya koydular. Hatta zamanın seyri içinde vuku' bulması muhtemel olan bir kısım hadiseler farzettiler veya teori planında bazı meseleler ortaya attılar, sonra da bunlar hakkında birtakım hükümler takdir ettiler. Ve bu farazî meseleleri ve hakkında verdikleri hükümleri de aralarında inceden inceye medar-ı bahs etti, uzun boylu

18 İhtilâf sebepleri derken, her mevzuda ihtilâf ettiler gibi bir mana anlaşılmamalı: bu başlığı "Sahâbe ve tâbiînin yer yer farklı görüşlerde olmalarının sebepleri" şeklinde kavramak gerçeğin ifadesine daha yakın bir ibare olur. [M]

19 **Tedvin:** Bir konudaki hükümleri toplayıp kanun haline getirme; ya da bir husustaki mevzuatı kitap şeklinde bir araya toplama, demektir. [M]

tartıştılar; haddi (sınır) gerektiren yerlerde had koydular; ve hasrı (kasr, tahsis etme) lüzumlu kılan noktalarda da hasr etme yolunu tuttular...

I. RASÛLULLAH (S.A.S.) DÖNEMİNDE FIKIH İLMİ

Hâlbuki Devr-i Risâlet Penâhi'de ise, meselâ: Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) abdest alırdı; Ashâb Efendilerimiz de O'nun abdest alışını görürler ve "Bu, rükündür; bu da edeptir" demeden, ne gördülerse aynen kopya eder ve öylece tatbik ederlerdi. Rasûlullah (s.a.s.) namaz kılar, sahâbe-i kiram da O'nun namazını izler ve tıpkı şahit oldukları şekliyle de namazlarını ikâme ederlerdi. Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) haccetmişti. Mü'minler de O'nun hac farizasını nasıl eda ettiğini dikkatle takip etmiş ve haclarını O'nun yaptığı gibi öylece yapmışlardı. İşte Efendimiz'in (dinî emirleri yaşama ve yaşatmada) takip ettiği yol genellikle bu şekilde idi. Meselâ: "Abdestin farzları dörttür veya altıdır" diye herhangi bir açıklamada bulunmazdı O (s.a.s.). Dolayısıyla da herhangi bir kimsenin abdest azalarını şu bildiğimiz tarzda ardarda yıkamaksızın abdest alabileceğine ihtimal vermezdi ki, o abdestin sıhhat veya fesadına hükmetsin; tabii Allah'ın diledikleri mahfuz.

A. Sahâbe'nin Rasûlullah'a (s.a.s.) Sual Sorma Keyfiyeti

Kaldı ki Ashâb-ı Kiram da bu türlü meselelerde Nebiyy-i Ekrem'e (s.a.s.) çok az sual soruyorlardı. Abdullah b. Abbâs (v. 68/687)[20] der ki: "Rasûlullah'ın Ashâbından daha hayırlı bir top-

---

[20] Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib: Rasulullah'ın (s.a.s.) amcası Abbas'ın oğludur. Hıbrü'lümme (ümmetin deryası) ünvanıyla anılırdı. İlim ve hadis ilmi yönüyle sahâbenin en büyüklerindendi. Taif'te H. 86/687) yılında irtihal-i dar-ı beka eylemişlerdir. [M]

luluk görmedim; Efendimiz'in vefat-ı seniyyelerine kadar on üç mesele dışında O'na hiç bir şey sormadılar. Onların sorduklarının da hepsi, Kur'ân-ı Kerim'de mevcut bulunmaktadır. Meselâ: "Sana hürmetli ayı ve bu ayda savaşmanın hükmünü soruyorlar...".[21] "Bir de sana kadınların ay halini soruyorlar..."[22] âyetleri gibi. Bu sözüne İbn Abbâs, şu cümleyi de ilâve eder: "Ashâb-ı Rasûl, kendilerine faydası olmayan şeyleri sormazlardı."[23]

Abdullah b. Ömer (v. 74/693)[24] de şöyle demiştir: "Vuku' bul-

---

[21] Bakara, 2/217 [A]

[22] Bakara, 2/222 [A]

[23] Darimî, Mukaddime 18 (1/48) (Senedi: Muhammed b. Fudayl, Ata'dan; Ata, Saîd'den; Saîd de İbn Abbas'tan riyavet etmiştir.); Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, 1/158 (Taberânî'nin el-Kebîr'inden -11/454, Hadis No: 12288. İbn Abbas tarikiyle nakletmiştir ve sonra şöyle demiştir: "Senetteki Ata b. Sâib sikadır, lakin bazı sebeplerle hafıza yanılmasına uğramıştır; geri kalan diğer ricalin ise hepsi sikadır." (Not: Muhammed b. Fudayl, Ata' hafızasının zayıf düşmesinden sonra ondan rivayette bulunmuştur.); C. Suyûtî, el-İtkân, 2/315'de şu satırlara yer verir: "Bezzâr, İbn Abbas'ın şu sözünü nakletmektedir: Ben Ashab-ı Muhammed'den (s.a.s.) daha hayırlı bir topluluk görmedim. Zira onlar, Rasulullah'a (s.a.s.) 12 mesele hariç hiç bir soru sormamışlardır; o sorduklarının da hepsi Kur'ân'da mevcuttur." Suyûtî devamında "İmam Râzi, bu sözü '14 kelime' lâfzıyla nakletmiştir." der ve Razi'den nakille bu sualleri tek tek zikreder. Ardından da bu 14 kelime/sualden Ruh ve Zülkarneyn'e dair olan iki tanesini ashâbın değil Mekke müşriklerinin yahut Yahudilerin sormuş olduğunu.. dolayısıyla geriye yine 12 sual kalacağını belirtir. Esasen ashâbın Rasûlullah'a sadece 13 sual sorduklarını ve bunların da Kur'ân'da mevcut olduğunu haber veren İbn Abbas'ın bu ifadelerindeki hasr, bir hasr-ı izafî'dir. Bu durum, ashâb'ın Rasulullah'a sordukları suallerden Kur'ân'da zikredilmiş olan kadarına nazarla böyledir. Sünnet-i Sahiha'da vârid olan diğer suallere gelince, onlar sayılamayacak kadar çoktur. Hafız İbnü'l-Kayyım (rh), İ'lâmü'l-Muvakkıîn kitabının sonunda (4/150, 266-414) Ashâb'ın Rasûlullah'a sualleri ve O'nun (s.a.s.) verdiği fetvaları geniş bir bölümde toplamıştır. [A]

[24] Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb: Mekke'de küçükken babası Hz. Ömer ile beraber müslüman olmuştur. Bedir ve Uhud'dan sonraki gazalara katılabilmiştir. İbn Ömer, ilim ve amel yönünden müslümanların imamlarından biriydi, çok fetva verenlerdendi. Sahâbe arasında meydana gelen savaşlara bulaşmamıştı. Kendisi Rasulullah'tan (s.a.s.) hadis rivayet etmiş, büyük sahâbeler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Rasulullah'tan sonra altmış sene yaşamış ve ömrünü fetva vermekle geçirmiştir. H. 73/693 senesinde vefat etmiştir. [M]

mamış hadiselerin hükmünü sorma! Ben Ömer b. Hattab'ın (v. 23/643), meydana gelmemiş şeylerin hükmünü soran kimseye lânet ettiğini duymuştum."[25]

Kâsım (v. 102/720) ise: "Sizler öyle şeyler soruyorsunuz ki, biz zamanında onları hiç sormazdık; hem sizler eskiden bizim hiç araştırmadığımız meseleleri kurcalıyorsunuz ve ne olduğunu bilmediğim hususları soruyorsunuz. Halbuki biz o problemlerin cevaplarını biliyor olsaydık, zaten onları ketmetmek bize helâl olmazdı ki!" buyurmuştur.[26]

Amr b. İshak'ın da bu konu ile alâkalı şöyle bir sözü vardır: "Rasûlullah'ın ashâbından hayattayken gördüklerim, yetişemediklerimden daha çoktur. Ben, dini yaşamada onlar kadar kolaylaştırıcı, müsamahakâr ve mülâyim davranan ve de onlar kadar az öfkelenen bir başka topluluk görmedim."[27]

Übâde b. Nüsey el-Kindî'ye,[28] bir kavim içinde vefat eden fakat velîsi bulunmayan bir kadının durumunun ne olacağı sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Ben öyle bir toplumu idrak ettim, öyle insanlar gördüm ki; onlar sizin gibi işleri böylesine zorlaştırmaz ve sizin sorduğunuz şu meseleleri de asla sormazlardı."[29]

Bu haberleri Dârimî (v. 255/859) eserinde kaydedip rivayet etmiştir.[30]

Sözün özeti şudur: İnsanlar, Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) farazî

---

25 Dârimî, Mukaddime, 18

26 Dârimî, Mukaddime, 17

27 Dârimî, Mukaddime, 18. Yani "Ashâb efendilerimiz, yaptıkları işlerde müşkülpesent, dinî hayatlarında ve ibadetlerinde de zorlaştırıcı değillerdi; zira onlar, dinî yaşamalarında daima hoşgörülü ve kolaylaştırıcı idiler" demektir. [A]

28 Bazı nüshalarda Übâde b. Büsr, yahut Yüsr şeklinde kaydedilmiş; fakat bizim elimizdeki iki ayrı nüshada ise Nüsey diye geçmektedir. [M]

29 Dârimî, Mukaddime, 18 [M]

30 Darimî, Mukaddime, 17-18, Bâb-ı Kerâhiyet-i Fütyâ, 1/50-51. [T]

konularda değil bizzat gerçek hayatta mevcut olan meselelerle alâkalı sorular sorarlar; O da onlara fetva[31] verirdi. Davalar O'na ulaştırılır; O da onlar hakkında isabetli hükümler ortaya koyardı. Ashâbını ma'ruf ameller yaparken görürse sevinir, teşvik ederdi; münkere girmiş hâllerine şahit olunca da üzülür, onları o fiilden men' ederdi. Rasûlullah'ın (s.a.s.) kendisine sorulan meseleler hakkında vermiş olduğu bütün fetvalar, baktığı davalarda koyduğu tüm hükümler veya herhangi bir kötü işin fâiline o fiili işlemeyi yasak etmeleri, bunların hepsi sosyal hayatın bilfiil içinde cereyan eden hadiselerle ilgiliydi ve bütünüyle vâki ve vârid idi.

B. Bilmedikleri Konularda Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Tavırları

Bu sebepledir ki Hz. Ebu Bekir (v. 13/634) ve Hz. Ömer (v. 23/643) efendilerimiz, çözümünü Kur'ân'da bulamadıkları bir meseleyle karşılaştıklarında, önce o hususa dair Rasûlullah'ın (s.a.s.) bir hadisi olup olmadığını insanlara sorarlardı. Mesela: Halifeliği döneminde Ebu Bekir'e (r.a.) yaşlı bir kadın gelmiş ve ninenin miras hakkına dair İslâm'ın hükmünü sormuştu. O da: "Ben bu konuda Rasûlullah'tan (s.a.s.) bir şey duymadım" demiş ve meseleyi çevresindekilere danışmıştı. (Bir cevap alamayınca) öğle namazını müteakip cemaate hitaben: "İçinizde ninenin miras durumuyla ilgili Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) herhangi bir hadis işiteniniz var mı?" dedi. Muğîre b. Şu'be (v. 50/670) "Ben!" dedi. Ebu Bekir (r.a.): "Ne biliyorsan söyle!" deyince, "Allah Rasûlü (s.a.s.) nineye 1/6 miras hakkı vermiştir" dedi. Ebu Bekir: "Peki

---

[31] **Fetva:** Bir meselenin dini hükmünü öğrenmek üzere sorulan soruya verilen cevaba fetva denir; bu fetva, içtihad, tahrîc ve Taklid yoluyla verilir. Fetva'nın çoğulu fetâvâdır. Fetva verene müfti, fetva vermeye iftâ, fetva almak üzere soru sorana müstefti, fetva istemeye de istifta denir. [M]

bunu senden başka bilen birisi var mı?" diyerek hadisi te'yid ettirmek istedi. Bunun üzerine Muğîre (r.a.), Muhammed b. Mesleme'yi (r.a.) şahit gösterdi; o da "Muğîre doğru söyledi" diyerek lehte şahitlik etti. Sonuçta Ebu Bekir (r.a.) o nineye altıda bir (1/6) miras verdi.[32]

Hz. Ömer'in (r.a.), düşük ceninin (ğurre) diyeti hakkında sahâbe'ye danışması ve o mevzuda Muğîre b. Şu'be'nin (r.a.) rivayet ettiği hadis-i şerif doğrultusunda hüküm vermesi...[33]

---

32 Muvatta, Ferâiz, 2, 4; Tirmizi, Ferâiz, 10, 11; Nesai, Ferâiz, 4/73; İbn Mace, Ferâiz, 4; Ebu Davud, Ferâiz, 5; Dârimî, Ferâiz, 19.
(Hadisin ravilerinin bütünü sikadır; ne var ki Nesâî'nin de dediği gibi senette bir inkıta' vardır. Tirmizi bu hadis için sahihtir demiştir. Ayrıca bkz. et-Telhîsu'l-Habîr, 3/82 ve İrvâü'l-Ğalîl, 2/124) [A]
NOT: "Ebu Bekir, Ömer ve Ali (r.hüm) gibi büyük sahabilerin, sahâbeden biri –büyüklerinden de olsa- bir hadis rivayet ettiği zaman, bu hadisi Hz. Peygamber'den beraber işittiği bir şahid getirmedikçe veya yemin içmedikçe kabul etmezlerdi. Hulefâ-i Râşidîn'in bu hareketi, -sahabiye güvensizlik veya bir yalanlama değil- sadece bir takva, bir titizlik ve araştırmacılık gereğidir. Onlar böyle ihtiyatlı ve hassas davranmakla, kendilerinden sonra gelenlere tesbit ve araştırma kaidelerinin temellerini atmışlardır." (M. Ebu Şehbe, Hadis Müdafaası, c.1, s.349, Mtc. Mehmed Görmez, M. Emin Özafşar, Rehber Yay. Ankara 1990). [M]

33 Buhari, Diyet, 12, 35; İ'tisam, 13; Müslim, Kasame-Diyet, 11, 39.
Bu hadisenin Sahih-i Müslim'deki kaydı şöyledir: "el-Misver b. Mahreme'den, kendisi demiştir ki: Ömer b. Hattab, kadının düşük yapması hakkında insanlara danışıp istişare yapmıştı. Muğîre b. Şu'be: 'Ben Allah Rasûlü'nün (s.a.s.), çocuk düşürmeye sebep olan kişinin tazminat olarak bir köle ya da cariye ödemesi gerektiği şeklinde hüküm verdiğine şahid oldum' dedi. Bunun üzerine Ömer (r.a.), 'Seninle beraber bu olaya şahid olan birisini daha getir!' deyince, Muhammed b. Mesleme de Muğîre lehinde şehadette bulundu."
Dil erbabı demişlerdir ki: Kadın karnındaki çocuğu zamanından evvel vaz' ettiği zaman, 'cenini düşürdü' denilir. Esasen 'ğurre' ise, 'atın alnındaki beyaz'a denilir; fakat bazen insanların alınlarındaki beyazlar için de kullanılmıştır. Nitekim Hadis-i şerifte de şöyle geçmektedir: "Muhakkak sizler kıyamet günü (dünyada almış olduğunuz) abdestlerin izleri ile (ğurren muhaccelîn) alnı ak sekili atlar gibi pırıl pırıl gelirsiniz..." Ve ister insan olsun, ister başka bir canlı, ister erkek ve isterse dişi olsun her türlü kıymetli şeye de 'ğurre' denilmiştir. Buradaki 'ğurre'den murad, insandır. Demek: Bu ceninin diyeti, bir köle yahut bir cariyedir ve annenin düşük yapmasına sebep olan kimse, bu diyet borcunu ceninin velîsine öder. [A]

Yine Hz. Ömer'in (r.a.), veba salgını hakkında ashâba danışması ve Abdurrahman b. Avf'ın (v. 32/652) veba hastalığı ile ilgili Allah Rasûlü'den (s.a.s.) naklettiği hadis gereğince hareket etmesi...[34]

Keza bir başka defasında Emîru'l-mü'minîn Hz. Ömer'in (r.a.), Mecûsîlerin statülerinin belirlenip onlardan cizye alınıp alınmaması meselesinde de yine İbn Avf'ın bildirdiği hadisle amel etmesi...[35]

---

34 Buhari, Tıp, 30, Hıyel, 13; Müslim, Selâm, 98, 100; Muvatta, Medine 22, 24; Ahmed b. Hanbel, 1/194 [M]

Burada, Hz. Ömer (r.a.)'in hilafeti yıllarında h. 17. veya 18. senesinde Şam'a yaptığı yolculuk esnasında vuku bulan Amavâs taunu olayına işaret ediliyor. Hadisenin özeti şöyledir: Abdullah b. Amr'dan: Hz. Ömer (r.a.), Şam'a gitmek için yolculuğa çıktı. Tebûk yakınlarındaki Serğa mevkiine [Bazı kayıtlara göre Câbiye mevkiidir –M-] geldiğinde kendisine "Şam'ı veba salgınının kasıp kavurduğu" haberi verildi. Bunun üzerine, veba salgını olan bir beldeye girip-girmeme mevzuunda Ensâr ve Muhacirîn'in hem genç ve hem de ihtiyarlarıyla ayrı ayrı istişarede bulundu. Herkes farklı farklı görüşler serdetti. Hz. Ömer'in (r.a.) kendi fikri ise "Şam'a girmeyip geriye dönmek" şeklindeydi. Nihayet Abdurrahman b. Avf (r.a.), Rasûlullah'ın (s.a.s.) "Bir beldede veba salgını olduğunu duyarsanız, sakın oraya girmeyin. Eğer siz kendiniz böyle bir beldede bulunuyorsanız, zinhâr oradan dışarı çıkmayın" buyurduklarını haber verince, Hz. Ömer (r.a.) de Serğa denilen mevkiiden Medine'ye geri döndü. Bu hadisi Abdurrahman b. Avf bizzat rivayet etmiştir. [A]

35 Buharî, Cizye ve Mevâdia, 1; Ebu Davud, İmaret, 31; Ahmed b. Hanbel, 1/191

Buharî'nin rivayeti şöyledir: Becâle İbn Abede't-Temîmî el-Basrî dedi ki: "Vefatından bir sene evvel Hz. Ömer'den (r.a.) "Mecusîlerden (kendi âdetlerine göre kardeşler arası yahut yeğen-teyze.. vb.) evliliği olan karı-kocaları birbirinden ayırın!" şeklinde yazılı bir emirnâme geldi. Lâkin Ömer (r.a.), Mecûsîlerden cizye almıyordu. Ne zaman ki Abdurrahman b. Avf'dan (r.a.) "Rasûlullah'ın (s.a.s.) mecûsîlerden cizye aldığını" duydu, ondan sonra O da cizye almaya başladı.

Bir başka rivayette ise şu şekilde geçmektedir: Hz. Ömer, mecûsilerden bahsetti ve dedi ki: Onların işlerini nasıl yapayım bilmiyorum?" Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf (r.a.) da Efendimiz'den (s.a.s.) "Mecûsî'lere ehl-i kitaba uyguladığınız hükümleri uygulayın!" hadisini rivayet etti. Bu hadisi, İmam Şafii rivayet etmiştir. Ebu'l-Berakât İbn Teymiye'nin "Müntekâ'l-Ahbâr"ında da aynı hadis kaydedilmiştir. [A]

Abdullah b. Mes'ûd'un (v. 32/652) bir meselede kendi görüşüne Ma'kıl b. Yesâr'ın (r.a.) haber verdiği hadis-i şerifin uygun düşmesi karşısında sevinmesi...[36]

Yine Ebu Musa el-Eş'arî'nin (v. 44/666), Hz. Ömer'in kapısından geri dönmesi karşısında Hz. Ömer'in ondan bu yapmış olduğu hareketine mesned teşkil eden sebebi sorması ve Ebu Musa'nın da isti'zan hadisini ona haber vermesi; aynı hadisi duyduğuna dair Ebu Saîd el-Hudrî'nin de (v. 74/693) şehadette bulunması...[37]

---

36 Nesâî, Talâk, 57, 68; Ebu Davud, Nikâh, 31, 32; Tirmizî, Nikâh 44; İbn Mace, Nikâh (1891).

Hadis sahihtir. Pek çok tarikle rivayet edilen bu hadisin metinlerinde bazı farklar da bulunmaktadır. Tirmizî, Beyhakî, Hâkim ve diğer muhaddisler bu hadisin sahih olduğunu belirtmişlerdir. Bkz. Nesâî, el-Kübrâ, 3/316-317, Beyhakî, 7/245-246, İrvâü'l-Ğalîl, 6/357-360. [A]

Söz konusu hadisin tamamı Nesai'de şöyledir: Abdullah b. Mes'ûd 'a (r.a.) 'kocası vefat etmiş ve kocası tarafından kendisine mehri tahsis edilmemiş bir kadının durumu' sorulunca, "Ben Rasûlullah'ı (s.a.s.) bu mevzuda bir hüküm verirken görmedim" diye cevap verdi. Fakat insanlar bir ay boyunca gidip gelip O'na bu mehir meselesini sordular. Yapılan ısrarlar karşısında İbn Mes'ûd (r.a.) da kendi re'yi ile içtihad etmek durumunda kaldı ve o yerleşim bölgesinde geçerli genel işleyişe göre böyle bir kadına ne az, ne de fazla kâfi miktarda bir mehr-i mislî verilmesine ve kadının iddet beklemesi gerektiğine ve miras hakkının da bulunduğuna hükmetti. Bunun üzerine Ma'kıl İbn Yesâr da ayağa kalktı ve aynı konumdaki bir kadın hakkında Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) de tıpkı bu şekilde fetva verdiğine şehadette bulundu. İbn Mes'ûd (r.a.), kendi içtihadının Rasûlullah'ın (s.a.s.) hükmüne uygun çıkması karşısında öylesine mutlu oldu ki, İslâm'a girdiğinden beri hiç bu kadar sevinmediğini belirtti. [M]

37 Buharî, Teslim ve İsti'zan, 13; Müslim, Âdâb, 14.

Müslim'in rivayeti şöyledir: Ebu Said el-Hudrî rivayet ediyor: "Ben Medine'de Ensârdan mecliste oturuyordum. Yanımıza korku ve telaş içinde Ebu Musa el-Eş'arî geldi. "Ne bu halin?" dedik. Anlatmaya başladı: "Ömer beni çağırmış, gittim. Kapısının önüne vardım. Üç defa selam verdim; fakat içerden, selamıma cevab-ı sevap alamayınca ben de geri döndüm. (Ayrılmış gidiyorken arkadan): "Senin bize içeri girmene engel olan da nedir?" diye seslendi. Ben de: "Size gelmiştim. Kapınızın önünde üç defa selâm verdim. Fakat selâmıma herhangi bir karşılık verilmeyince ben de geri döndüm. Zira Allah Rasûlü (s.a.s.) buyurdular ki:

Daha bunlar gibi pek çok hadise var ki, başta Buhârî ve Müslim olmak üzere diğer Sünen kitaplarında kaydedilip rivayet edilmiştir.

Ezcümle Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) mübarek halleri böyle idi ve muhterem adetleri de bu minval üzere cereyan ediyordu. İşte her sahabî, Rasûlullah'ın (s.a.s.) yaptığı ibadetler, verdiği hüküm ve fetvalardan Allah'ın kendilerine müyesser kıldığı kadarını gördü. Bunları nasibi ölçüsünde güzelce anladı, hafızasına nakşetti ve eldeki karînelerin ihata sınırları içinde mevcut bulunan gizli bağlantılardan hareketle o hüküm veya fetvaların hususi bazı vecihlerinin bulunduğunu derinlemesine kavradı. Bunun sonucunda da kendince yeterli sayılabilecek bir takım karîne ve emârelerden hareketle o emirlerden bazısının mübah, bazısının müstehap ve bir kısmının da mensuh[38] olduğuna hükmetti. Bunu yaparken de dayandığı esas umde, istidlal yollarına başvurmaksızın sadece "o şeye gönlünün inşirah içinde yatışması ve vicdanında itmi'nan ve kanaat hasıl olması" idi. Konuyu şöyle bir örnekle biraz daha açmak mümkün: Araplar'ı ele alalım, nasıl onlar aralarında konuştukları sözlerin ifade ettiği meram ve maksatları hiç farkında olmadan tasrîh, telvîh, işaret ve îmâ gibi yollarla anlarlar ve gönülleri, bu konuda hiçbir tereddüt hisset-

---

Sizden biriniz bir yere girmek istediğinde üç kere destur istesin. Eğer girmesine izin verilmezse geri dönsün." Bu hadisi işiten Hz. Ömer "Ya bu hadisin delilini getirirsin, ya da senin canını yakarım" dedi. (Ebu Musa hâdiseyi böyle anlattıktan sonra) Ubeyy b. Ka'b: "Bu meclisin en küçüğü kim ise, o gitsin onunla!" dedi. Ebu Saîd der ki: "Ben de kavmin en küçüğü benim!" deyince Ubeyy, Ebu Musa'ya "O halde Onu al, götür!" dedi.

Bir rivayette şöyle bir ziyadelik vardır: Ebu Saîd devamla dedi ki: Ömer'e gittim ve isti'zan hadisini duyduğuma dair Ebu Musa lehinde şahitlikte bulundum. Bunun üzerine: "Rasûlullah'ın (s.a.s.) bu hadisi bana gizli kalmış, onu duymamışım. Çarşılarda alış-veriş ve ticaretle meşguliyet, benim bu gibi bazı hadisleri öğrenmeme engel oldu" buyurdu. [A]

38 **Nesh:** İslâm'da şer'î bir hükmün daha sonra gelen bir başka şer'î delil ile ilga edilmesi demektir. İlga edilen hükme de mensuh denilir. [M]

mez; zira doğru anladıklarına kânîdirler; işte aynı şekilde ashâb-ı kiram da hadis-i şerifleri öylece tabii bir yolla anlarlardı.

Sahâbe bu gidişat üzere devam ederlerken Asr-ı saadet yılları gelip geçti. Daha sonra onlar, zamanın getirdiği şartlara göre değişik belde, şehir ve ülkelere dağıldılar; ve her biri, gittikleri yerlerdeki insanlar tarafından gözlerinin içine bakılan, kendilerine iktida edilen birer önder insan haline geldi. Bu dönemdir ki İslâm toplumunda dünya kadar farklı olay zuhur etti ve yeni yeni meseleler ortaya çıktı. Ortaya çıkan bu problemler çözülmek üzere o muktedâbih olan sahâbilere götürüldü ve onlardan çözüm için fetvalar istendi. Her bir sahabî de daha önceden ezberlemiş olduğu âyet veya hadislerle ya da bunlardan yaptığı istinbatlarla o meseleleri cevaplandırdı. Şayet hafızasındaki âyet veya hadislerde yahut bunlardan çıkardığı hükümlerde meseleyi çözer mahiyette bir cevap bulamazsa, o zaman da kendi re'yi ile içtihad[39] etti. Onlar genel olarak önce Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) tebyîn, tahsîs, tahdîd veya ta'mîm ettiği meselelerde verdiği hükümlerin mihveri, yani temel illetini tespit ettiler; ve sonra da o illetin bulunduğu her yere o hükmü teşmil ettiler, tatbik ettiler. Murâd-ı İlâhiyi anlama ve ona uygun hükmü çıkarabilme mevzuunda da hiçbir fedakârlıktan geri durmadı, var güçleriyle çalıştılar ve mükemmel bir performans sergilediler.

---

[39] **İçtihad**: Fer'iyyata, yani ibadet ve muamelata müteallik bir hükmü, şer'î delilinden istinbat (çekip çıkarmak) için tam tâkati sarfetmektir. Bu gibi fer'î hükümleri delillerinden istinbat eden zâta da müçtehid denir. Ahkam-ı asliyede, yani: itikat meselelerinde içtihad cari değildir; onlar kat'iyyattandır. (Bz. Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-u İslâmiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, c.1, s.17, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985). İçtihad ehliyetini kazanmanın iki temel şartı vardır: 1. Kabiliyet. 2. İlim: a. Kur'ânı Kerimi bilmek. b. Sünneti bilmek. c. Arapçayı bilmek. d. İcma vaki olan konuları bilmek. e. Kıyası bilmek. f. Fıkıh usülünü bilmek. g. Fıkhı bilmek. (Bkz. Fahrettin Atar, Fıkıh Usulü, s.309, İFAV yayınları, İstanbul, 1996.) [M]

II. SAHÂBE İHTİLÂFLARININ SEBEPLERİ ve ÇEŞİTLERİ

Sahâbenin asr-ı saadeti müteakip izledikleri aşamada aralarında farklı farklı içtihadlar ortaya çıktı. Bu farklı içtihad ve görüşlerin zuhûruna zemin hazırlayan temel faktörler ve bunların vuku' bulma tarzları ise şöylece sıralanabilir:

1. Bir sahâbî, Allah Rasûlü'nden herhangi bir mesele hakkında bir hüküm duymuştur (ve onunla amel etmiştir). Fakat diğer sahâbî o hükmü duymamış ve o meselede kendi re'yi ile içtihad etmiştir. Böyle bir durumda ise şu tabloların ortaya çıktığı görülmüştür:

a) Sahâbî içtihadının hadis-i şerife uygunluğu yakalaması:

Meselâ: Nesâî (v. 303/912) ve diğer hadisçilerin rivayet ettiklerine göre; Abdullah b. Mes'ûd'a (r.a.) "kocası vefat etmiş ve kocası tarafından kendisine mehri tahsis edilmemiş bir kadının durumu" sorulunca, "Ben Rasûlullah'ı (s.a.s.) bu konuda bir hüküm verirken görmedim" diye cevap verdi. Fakat insanlar bir ay boyunca gidip gelip O'na bu mehir meselesini sordular. Yapılan ısrarlar karşısında İbn Mes'ûd (r.a.) da kendi re'yi ile içtihad etmek durumunda kaldı ve o yerleşim bölgesinde geçerli genel işleyişe göre böyle bir kadına ne az, ne de fazla kâfi miktarda bir mehr-i mislî verilmesine, ayrıca kadının iddet beklemesi gerektiğine ve miras hakkının da bulunduğuna hükmetti. Bunun üzerine Ma'kıl İbn Yesâr da ayağa kalktı ve aynı konumdaki bir kadın hakkında Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) de tıpkı bu şekilde hüküm verdiğine şahitlik etti. İbn Mes'ûd (r.a.), kendi içtihadının Rasûlullah'ın (s.a.s.) hükmüne uygun çıkması karşısında öylesine mutlu oldu, öylesine mutlu oldu ki, İslâm'a girdiğinden beri hiç bu kadar sevinmediğini belirtti.[40]

---

[40] Nesâî, Talak, 57, 68; Ebu Davud, Nikah, 31; Tirmizî, Nikah (1145); İbn Mace, Nikah (1891).

b) Bir meselede iki sahâbî arasında münazara meydana gelmesi ve konuyla alakalı bir hadis-i şerifin zann-ı gâlib oluşturacak şekilde ortaya çıkması; ve sonuçta sahâbînin kendi içtihadından vazgeçip, duyduğu bu hadisin hükmüne tâbi olması:

Hadis imamlarının naklettikleri şu hâdise bu duruma güzel bir misal teşkil eder: Ebu Hureyre (v. 57/676), cünüp olarak sabahlayan kimsenin o gün oruç tutmasının sahih olmayacağı görüşündeydi. Ne zaman ki Ezvâc-ı Nebi'den (s.a.s.) bazıları, kendisine 'bu görüşünün yanlış olduğunu' haber verdiler; o da bu içtihadından vazgeçti.[41]

c) Zann-ı gâlib meydana getirmeyen bir hadisin sahâbî'ye ulaşması; fakat sahâbî'nin o hadiste tenkide açık bazı noktalar görmesi sebebiyle kendi içtihadını terketmemesi; ve bu meyanda bazı tenkitler dile getirmesi:[42]

Örnek olarak temel hadis kitaplarının Fatıma binti Kays'la (rha) alakalı rivayet ettikleri hadiseyi zikredebiliriz: Fatıma, "Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) talâk-ı selâse ile boşanmış bir kadına hem nafaka ve hem de süknâ (oturacak bir ev) verilmesine hükmetmediğine" dair Hz. Ömer'in yanında şehadette bulundu. Fakat Hz. Ömer (r.a.), onun şahitliğini reddetti ve "Biz doğru mu söylüyor, yalan mı (doğru algılamış mı, iyi hıfzetmiş mi, yoksa unutmuş mu, ya da vehmini mi konuşturuyor) bilmediğimiz bir kadının bir

---

Hadis sahihtir. Pek çok tarikle rivayet edilen bu hadisin metinlerinde bazı farklar da bulunmaktadır. Tirmizî, Beyhakî, Hâkim ve diğer muhaddisler bu hadisin sahih olduğunu belirtmişlerdir. Bkz. Nesâî, el-Kübrâ, 3/316-317, Beyhakî, 7/245-246, İrvâü'l-Ğalîl, 6/357-360. [A]

41 Buhari, Sıyâm, 22 (1925, 1926); Müslim, Sıyâm, 75 (1109); Nesâî, el-Kübrâ, 2929, 2930; Muvatta, 1/290; Abdürrezzak, (7398); Tahavî, Şerhu Meâni'l-Asâr, 2/102; Beyhakî, 4/214.

42 Yani sahâbi'nin hadisin ravisi, yahut rivayet yolu gibi noktalarda bulduğu eleştiriye açık zayıf yanlar sebebiyle o hadisle amel etmemesi; ve Kur'ân ve Sünnet'ten istinbatla elde ettiği kendi içtihadına tabi olması demektir. [M]

sözüyle Allah'ın Kitabı'nı terk etmeyiz. Aksine talâk-ı selâse ile boşanmış bir kadına nafaka da vardır, süknâ da!" dedi.[43] Ve Hz. Âişe (v. 58/677) de: "Ya Fâtıma! (Rasûlullah ne süknâ verdi, ne de nafaka, derken) Allah'tan korkmuyor musun!?" demiştir.[44]

Bir başka misal, Buhârî ve Müslim'in şu rivayetinde zikredilen hadisedir: Hz. Ömer (r.a.), su bulamayan cünüp bir kimse-

43 Burada Hz. Ömer'in "Doğru mu söylüyor, yalan mı bilmediğimiz..." cümlesi, beş temel hadis kitabında bu lafızlarla geçmemektedir. Meselâ Müslim'de "Hafızasında tutmuş mu, yoksa unutmuş mu bilmediğimiz" şeklinde geçmektedir (Müslim, Talak, 46). Ebu Davud ve Tirmizî'de de böyledir. Nesâi ve İbn Mâce'nin rivayetlerinde ise bu cümle zikredilmemiştir. İbn Ebî Şeybe, Musannef, 5/147'de Müslim'in lafzı ile geçmektedir.
Yine Tahavî (v. 321/933), Şerhu Meâni'l-Âsâri'l-Muhtelifeti'l-Me'sûre, 3/67'de "Lâ nedrî leallehâ kezebet" lafızlarıyla, 3/68'de de "Lâ nedrî leallehâ evhemet" şeklinde zikredilmektedir ki, bu iki rivayetin manası birdir ve "Leallehâ ahtaet-İhtimal ki yanıldı" demektir.
Hz. Ömer'in (r.a.), Fatıma binti Kays'ı yalan söylemek ve hadiste değişiklik/türetme yapmakla itham ederken şüphesini ifade sadedinde "Lâ nedrî-Bilmiyoruz" kelimesini kullanması, Fatıma'nın yanılmış olabileceği ihtimalini kastettiğini gösterir.
"Kezebe-Yalan söyledi" fiilinin "Ahtae-Hata etti" manasına da gelmesi noktasından hareketle bütün bu farklı lafızlarda, bazı ravilerin şahsî tasarruflarının açıkça görülmekte olduğunu söyleyebiliriz.
Hattâbî, Avnü'l-Ma'bûd, 1/63'te şöyle der: Araplar, konuşmalarında "kezib" kelimesini "hata" yerinde de kullanmışlardır. Örneğin derler ki: "Kezebe sem'î ve kezebe basarî" = "Kulağım yalan söyledi ve gözlerim de yalan söyledi." Bunun anlamı: "yanıldı, yanlış algıladı" demektir. Yine Allah Rasûlü (s.a.s.), kardeşine ilaç olarak balı tavsiye etmiş olduğu bir adama hitaben: "Sadakallahü ve kezebe batnu ehîke" buyurmuştur. Bu söz de: "Allah doğru söyledi, senin kardeşinin karnı ise yalan söyledi (yani yanlış algıladı, hata etti)" manasına gelmektir.
İbn Hacer Askalanî, Hedyü's-Sârî, 2/150'te İbn Hibbân'ın "Hicaz ehli, 'kezebe' fiilini, 'ahtae' fiili yerinde kullanırdı" sözünü nakleder. İbn Abdilber de, Câmiu'l-Beyâni'l-İlmi ve Fazlihî, 2/154'te bu meyanda pek çok misaller zikreder.
'Kezebe'nin 'Ahtae' yerinde kullanılışına dair geniş malumat elde etmek isteyenler, Ubâde b. Sâmit'tin 'Kezebe Ebu Muhammed' sözüne düşmüş olduğum dipnota bakabilirler: Tehânüvî, Kavâid fî Ulûmi'l-Hadis, s.170-171.
Şah Veliyyullah'ın (metinde Hz. Ömer'in sözü olarak) zikretmiş olduğu "Lâ nedrî e sadakat em kezebet?" cümlesi bu şekliyle bazı usûl-i fıkıh kitaplarında geçmektedir. Bunun için Hanefî fıkıhçısı el-Bezdevî'nin Usûl-ü fıkıh 2/149, s. 163'e ve Hanbelî fakihi İbn Kudâme'nin Ravzatü'n-Nâzır, s.45'e bakılabilir. [A]

44 Buhari, Talak, 9, 41; Müslim, Talak 46; Ebu Davud, Talak 40. [M]

nin teyemmüm etmesi durumunda temizlenmiş olmayacağı kanaatini taşıyordu. Bir zaman Hz. Ammâr (v. 37/657), Rasulullah'la beraberken başından geçen bir hadiseyi anlattı Hz. Ömer'in yanında. Olay şöyle cereyan eder: "Ammar, Allah Rasûlü (s.a.s.) ile bir seferde iken ihtilam olur, fakat gusül için su bulamaz. Bunun üzerine elbiselerini çıkarır ve iyice toprağa belenir, vücuduna toz-toprak sürer. Yaptığı bu fiilden haberdar edilen Allah Rasûlü (s.a.s.) 'Sadece şöyle yapsaydın yeterli olurdu' buyururlar; ve (bu türlü durumlarda ne yapılması gerektiğini –yani teyemmüm abdestinin alınış şeklini- bilfiil göstermek için) iki elini yere vurur, sonra elleriyle yüzünü ve kollarını meshederler." [45] Hadise budur. Fakat Hz. Ömer bu hadiste gördüğü gizli bir illet sebebiyle onu hüccet olabilecek derecede bulmadığından kabul etmedi; bununla beraber kendi re'yinin dayandığı delili de serdetmedi. Ne zamanki Ammar'ın rivayet ettiği söz konusu hadis, ikinci tabaka (tâbiîn) arasında pek çok tariklerle şöhret buldu, işte ancak o zaman bu hadis hakkındaki gizli illet vehmi de ortadan kalktı ve artık insanlar bu hadisi kabul edip, hükmünce amel etmeye başladılar.

d) Hadisin sahâbîye hiç ulaşmaması:

Müslim'in tahrîc ettiği hadis, bu durumun güzel bir örneğini oluşturur: Abdullah b. Ömer (r.a.), kadınlara guslettikleri zaman saç örgülerini çözmelerini emrederdi. Onun bu içtihadını Hz. Âişe validemiz duyunca dedi ki: "İbn Ömer, ne tuhaf şeyler söylüyor, hayret! Tutmuş kadınlara (gusl esnasında) saç örgülerini çözmelerini emrediyor. Oldu olacak, onlara bir de saçlarını traş etmelerini emretseydi bari! Ben, Rasûlullah (s.a.s.) ile birlikte aynı anda tek bir kovadan su alarak gusle diyordum; başıma

---

45 Buhari, Teyemmüm, 7, 8; Müslim, Hayz, 110, 111; Ebu Davud, Taharet 123; Nesai, Taharet, 198. [M]

ancak üç kere su döküyor, daha fazla dökmüyordum. (O da bunu görüyordu; fakat ses çıkarmıyordu.)"[46]

Diğer bir misal olarak İmam Zührî'nin (v. 124/741) rivayeti zikredilebilir: İstihâze hâlindeki bir kadına[47] namaz düşmeyeceği –yani aybaşı ve lohusalık hâlleri dışında görülen kanın namaza mani olmayacağı– ruhsatını ifade eden hadis-i şerif, Hind'e ulaşmamıştı. Bu sebeple o, (müstehaze, namaz kılamaz diye bildiğinden bu türlü durumlarda) namaz kılamadığı için hep ağlardı.[48]

2. Ashâb, Rasûlullah'ın (s.a.s.) *yaptığı bir fiili görür; bazısı o fiili ibadet diye yorumlar, bazısı da (yapılıp yapılmaması serbest olan) mübah bir amel olarak anlar; (ve neticede bir ihtilâf meydana gelir):*

Meselâ: Temel hadis kitaplarının rivayet ettikleri tahsîb hadisesi; yani Rasûlullah'ın (s.a.s.) hac mevsiminde Arafat'tan inerken düz yoldan ayrılıp Ebtah (Muhassab) denilen mevkide bir süre konaklaması. Ebu Hureyre (r.a.) ve İbn Ömer (r.a.), Rasulullah'ın (s.a.s.) bu hareketinin bir ibadet olduğu kanaatine vardılar

---

46 Müslim, Hayz, 43, 46, 59; Ebu Davud, Taharet, 39; Ahmed b. Hanbel, 6/210. (Ubeyd İbnu Umeyr el-Leysî'den rivayetler). [M]

47 **Müstehâze**: Sayılı hayız günlerinden sonra kan akışı hala devam eden kadın demektir. Böyle bir kadının âdeti olan hayız günleri sayısınca günler geçtikten sonra bir kere gusl etmesinin ve her vakit namaz için yeni bir abdest almasının yeteceğine Allah Rasûlü (s.a.s.) ruhsat verdi. Zevce-i Nebî Aişe (r.ha) rivayet etmiştir ki: Bir zaman Fatıma binti Ebî Hubeyş: "Ya Rasûlallah! Ben temizlenemiyorum (yani benden sürekli kan akıyor, hiç kesilmiyor). Namazı terkedeyim mi?" diye sordu. Rasûlullah (s.a.s.) de: "Bu bir damar çatlamasıdır, hayız kanı değildir. Hayız günlerin geldiğinde namazını terket. Âdetin olan sayılı hayız günleri bittiğinde de, üzerindeki kanı yıka, guslet ve namaz kıl." buyurdular. (Muvatta, H. No: 132, s.51) [A]

48 Müslim, Hayz, 64. (Hadis, İmam Zührî tarikiyle Ebubekir b. Abdurrahman b. el-Hâris'ten rivayet edilmektedir.) [T]

ve orada bir süre durmayı, haccın sünnetlerinden biri kabul ettiler. Hz. Âişe ve İbn Abbâs ise Allah Rasûlü'nün (Mekke'den çıkmaya daha elverişli olduğu için orada konakladığını söylediler, dolayısıyla da) bu fiilinin ârizî olduğuna, sünnet olmadığına hükmettiler.[49]

Diğer bir misal ise: Cumhura göre; haccederken tavaf esnasında remel yapmak (adımları kısaltarak ve omuzları silkerek çalımlıca koşmak) sünnettir. İbn Abbâs'a göre ise Allah Rasûlü (s.a.s.) bunu, müşriklerin "Yesrib (Medine) humması Müslümanları çökertmiş" sözleri üzerine ibadet kastı gütmeksizin arızî olarak yapmıştı ve dolayısıyla hacda remel yapmak sünnet değildi.[50]

3. Yanlış anlamaktan (vehimden) kaynaklanan ihtilâflar:

Meselâ: Allah Rasûlü (s.a.s.) hayatında bir kere haccetmiş, ashâb-ı güzin de onun nasıl haccettiğini bilfiil takip etmişlerdi. Fakat bir kısım noktaları farklı anlamaları yüzünden bazı sahâbiler, onun haccının temettu', bazısı kıran ve bazıları da ifrat haccı olduğuna hükmetmişlerdi; ve böylece aralarında bir ihtilâf meydana gelmişti.[51]

---

49 Ebu Hureyre'nin hadisi, kendi görüşünü ifade noktasında yeterince açık değildir: Bkz. Buhari, Hacc, 83, 146; Müslim, Hacc, 336. İbn Ömer'in hadisi için bkz. Müslim, Hacc, 338. Aişe'nin hadisi için bkz. Buhari, Hacc, (1765); Müslim, Hacc, 339, 340. İbn Abbas'ın hadisi için bkz. Buhari, Hacc, (1766); Müslim, Hacc, 334, 341.
İbn Hacer, Fethu'l-Bâri'de (3/591) der ki: İbnü'l-Münzir, hacda Ebtah denilen mevkiye inmenin müstehab olup olmadığı noktasında ihtilafın, fakat onun haccın menasikinden olmadığı hususunda ise ittifakın bulunduğunu nakletmektedir." [T]

50 İbn Abbas'ın reml'in sünnet olmadığına dair olan görüşü için bkz. Müslim, Hacc, 237-239. Hz. Peygamber (s.a.s.) Hudeybiye antlaşmasından bir yıl sonra yapılan umre tavafında, düşmana karşı zayıf, bitkin ve yorgun görünmemeleri için ashâbına remel yapmalarını, yani koşarcasına canlı-kanlı yürümelerini emir buyurmuştu. Bkz. Müslim, Hac, 39, 240; Buhari, Hacc, (1602). [M]

51 Bkz. Beyhakî, Sünenü'l-Kübra, Kitâbu'l-Hac: Cimâu Ebvâbi'l-İhtiyâr fî İfrâdi'l-Hacci ve't-Temettui bi'l-Umreti; Nasbu'râye, 3/99-107; İbn Useymeyn, Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye, 122-117. Tahkik: Seyyid b. Abbas el-Cüleymî. [T]

Bir başka misal: Ebu Davud (v. 275/888), Said b. Cübeyr'den (v. 95/713) rivayetle naklediyor: Abdullah b. Abbâs'a (r.a.) dedim ki: "Ey İbn Abbâs! Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) hacca niyet edip ihram giyerken telbiye/tehlil[52] getirip getirmediği hususunda ashâb'ın ihtilâfa girmelerine hayret ediyorum." İbn Abbâs şöyle cevap verdi:

"Zannediyorum insanlar içinde bu meseleyi en iyi bilen benim. Rasûlullah (s.a.s.) hayatında sadece bir defa haccetmişti; işte insanlar arasındaki görüş ayrılıkları da buradan doğmuştur. Hadise şudur: Allah Rasûlü (s.a.s.) haccetmek için yola çıkmıştı. Zülhuleyfe mevkiindeki kendi mescidinde iki rekat namaz kıldı, sonra o mecliste ihrama girdi ve hemen ardından da hacc için tehlil getirdi. Bu tehlili de orada bulunan insanlar duydular ve öylece bellediler.

Daha sonra Allah Rasülü (s.a.s.) devesine bindi. Devesi ayağa kalkıp yola koyulduğunda yine tehlil getirdi. Bir kısım kimseler de bu tehlili işittiler. Halk, değişik güzergâhlardan birbirleri ardısıra cemaatler halinde geliyordu. Devesi yerinden kalkmış giderken Allah Rasülü'nün (s.a.s.) tehlil getirdiğini duyan işte bu kimseler de dediler ki: "Allah Rasûlü (s.a.s.) devesine binip yola koyulduğunda tehlil getirdi."

---

52 **Tehlil**: Lâ ilâhe illallah demek; yani kelime-i tevhidi söylemek anlamının yanında, haccederken telbiye getirmek manasına da gelmektedir. Hacdaki telbiye, Hz. İbrahim'in mazide yapmış olduğu hacca davet çağrısına karşı daha sonraki müslümanlarn 'Lebbeyk' deyip icabet etmeleri şeklinde yorumlanmaktadır. Telbiye ise: "Lebbeyk. Allahümme lebbeyk. Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-Hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk. Lâ şerîke leke." demektir. Türkçe'ye şöyle çevrisi yapılabilir: "Allahım! Emrine uyup geldim. Buyur, emret, Sana karşı boynum kıldan incedir (üç defa); Senin hiçbir ortağın yoktur. Davetine icabet edip geldim. Şüphesiz, hamd, nimet ve mülk yalnızca Sana aittir; hem Senin hiçbir ortağın da yoktur." Bkz. Buhari, Hac, 26, Libas, 69; Müslim, Hac, 147, 269, 271; Dârimî, Menâsik, 22; Tirmizî, Hac, 97. Telbiyenin faziletine dair Allah Rasûlü (s.a.s.) buyurmuşlardır ki: "Hiçbir Müslüman yoktur ki, telbiye getirsin de yeryüzünün bir ucundan öbür ucuna sağında ve solunda olan taş, ağaç ve toprak onunla birlikte telbiyede bulnmasın." Tirmizi, Hacc, 14; İbn Mace, Menâsik, 15. [M]

Sonra Rasûlullah (s.a.s.) yoluna devam etti. Beydâ tepesinin zirvesine çıktığında yine tehlil getirdi. Orada bu tehlile şahid olan diğer bir topluluk da: "Allah Rasûlü (s.a.s.) sadece Beydâ tepesinin zirvesine çıktığında tehlil getirdi" dediler.

Allah'a yemin olsun ki olayın aslı şudur: Allah Rasûlü (s.a.s.) Zulhuleyfe'de hacca niyet etti, iki rek'at namaz kıldı ve ihrama girdi. Devesine binip oradan yola koyulduğunda ise tehlil getirdi ve Beydâ tepesinin doruğuna yükseldiği zaman da yine tehlil getirdi.[53]

4.Unutma ve yanılmanın yol açtığı ihtilâflar:

Sahâbe arasında görüş farklılıklarına sebep olan bu çeşit ihtilâfların doğuş kaynağına misal sadedinde şu hadiseyi dile getirebiliriz. Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer (r.a.) bir zaman: "Allah Rasûlü (s.a.s.) Recep ayında bir umre yapmıştı" der. Âişe vâlidemiz (r.ha) de, bu sözü duyar ve İbn Ömer'in yanılmış olduğunu belirtir.[54]

5. Zabt (hadisi ezberlemedeki hatalar) yönüyle meydana gelen ihtilâflar:

Örneğin: Abdullah b. Ömer (r.a.), Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) "Ailesinin ağlamasından ötürü ölüye azap edilir" şeklinde bir hadis rivayet etmişti. Hz. Âişe (r.ha.) de İbn Ömer'in (r.a.) bu hadi-

53 Ebu Davud, Menâsik, 21; Ahmet b. Hanbel, 1/260; Hâkim, 1/451; Beyhakî, 1/37. Hadis, Hasîf b. Abdurrahman üzerinde dönüp durmaktadır; kendisi ise seyyiü'l-hıfz (hafızası kötü) bir kimsedir. Aynı hadisi Tirmizi, (819); Nesâî, (5/162) muhtasaran rivayet etmektedir. Tirmizi hadis hakkında "Hasen-Garib bir hadis" demiştir. Bu hadisi Abdüsselam b. Harb'dan başka kimsenin rivayet ettiğine rastlamadık. Hâfız, et-Telhîs'inde aynı hadis hakkında şöyle der: Hadisin senedindeki Hasîf, hakkında ihtilaf olan bir ravidir." El-Münzirî bu hadisi zayıf kabul ederken el-Elbânî de onu Ebu Davud'un sünenindeki zayıf hadislerden birisi olarak kabul eder (388). [T]

54 Buhari, Umre, 3; Müslim, Hacc, 219-220 (1255); İbn Mace, Menasik, 47; Tirmizi, Hacc, 91; Ahmed b. Hanbel, 3/73,129, 154, 155; Cem'ul-Fevaid, 1/345-346 (Hz. Ömer ve İbn Ömer'den rivayetle.) [M]

si yanlış zaptettiğini söyledikten sonra onun doğrusunun şöyle olduğunu söylemişti:

"Bir gün Rasûlullah'ın yolu (s.a.s.), bir Yahudi kadının mezarına uğradı; kadının yakınları mezarının başında ağlaşıyorlardı; bu manzarayı görünce buyurdular ki: 'Onlar kadına ağlıyorlar. Hâlbuki aynı anda o da kabrinde azap görüyor.'"[55] İşte İbn Ömer, bu hadisi hafızasında tam tespit edemediğinden buradaki azabın illetinin ağlamak olduğunu ve bu hükmün de her meyyit hakkında geçerli olacağını zannetmişti.

6. Hükmün illetini tesbit etme noktasından doğan ihtilâflar:

Buna bir cenaze geçerken Rasulullah'ın (s.a.s.) ayağa kalkması hadisesini örnek verebiliriz: Bazı sahabîler, Rasûlullah'ın (s.a.s.) meleklere ta'zim için ayağa kalktığını söylediler ve bundan, mü'min-kâfir her cenazeye ayağa kalkılması gerektiği şeklinde bir genel hüküm çıkarttılar.[56] Bazıları da O'nun (s.a.s.), ölümün

---

55 Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde (1/36, 37,2/31, 38, 134) geçtiğine göre: Allah Rasûlü (s.a.s.) bir kabrin yanından geçerken buyurdular ki: "Bu kişi, ailesinin kendisine ağlamasından ötürü azaba dûçâr oluyor." İbn Ömer'in rivayet ettiği bu hadis sebebiyle Hz. Aişe (r.ha): "Allah, Ebu Abdurrahman'ı (İbn Ömer'i) affetsin. Kesinlikle O, vehmini söylüyor. Zira Allah Teala 'Hiç kimse bir başkasının günahı yüzünden muaheze edilmez' (İsra, 17/15; Fâtır, 18) buyurmuştur. Oysa Allah Rasûlü (s.a.s.) o zaman "Muhakkak 'şu' kabirdeki kişi şimdi azap görüyor ve ehli de ona ağlıyorlar." demiştir. (Buradan, Ebu Abdurrahman'ın hadisi tam zabtedemediğini ve dolayısıyla da buna bağlı olarak verdiği hükümde yanılmış olduğu sonucu çıkıyor. Bkz. Müslim, Cenâiz, 16 18, 19, 25; Buhari, Cenâiz, 32, 33, 44; Ebu Davud, Cenaiz, 24, 25; Tirmizi, Cenaiz, 22, 24, 25; Nesai Cenaiz, 3, 14, 15; Muvatta, Cenaiz, 37. [M]

56 Nesâî, 4/48; Hâkim, 1/357. Hadis sahihtir. Enes'ten rivayetle gelen bu hadis şöyledir: "Allah Rasulü (s.a.s.) önünden bir cenaze geçerken ayağa kalktı. Kendisine 'O bir yahudi kadının cenazesidir' denilmesi üzerine buyurdular ki: Biz (o yahudiye değil) ancak meleklere (hürmeten) ayağa kalktık." Hâkim bu hadisin Müslim'in sahih hadis şartlarına uygun olduğunu belirtir. Ayrıca bu hadisi te'yid eder mahiyette Ebu Musa el-Eş'arî'den bir hadis varid olmuştur ki, Ahmet b. Hanbel, 4/391 ve Tayâlisî, 126, 528'de kaydedilmiştir. Heysemî ise Mecma'ında (3/27) şöyle demektedir: "Bu hadisin senedinde Leys b. Ebî Süleym vardır. Kendisi her ne kadar sikadır; lakin müdellistir." [T]

dehşetinden dolayı ayağa kalktığını belirttiler ve aynı şekilde bu hükmü herkes hakkında geçerli umumî bir hüküm olarak aldılar.[57] Bazıları ise "Allah Rasûlü'nün yanından bir yahudi cenazesi geçti. O (s.a.s.) da bir yahudi cenazesinin kendi başından daha yükseğe kaldırılmasını uygun bulmaması sebebiyle ayağa kalktı"[58] hadisinden hareketle bu ayağa kalkma meselesini sadece kafir cenazelerine tahsis ettiler.[59]

7. Birbiriyle çelişiyor görünen hadislerin arasını bulma konusunda ortaya çıkan ihtilâflar:

Meselâ: Rasûlullah (s.a.s.), Hayber'in fethedildiği yıl (h. 7/628) Mut'a nikâhına ruhsat vermiş, sonra bunu yasaklamıştı.[60] Evtas (Huneyn) savaşı zamanında (h. 8/630) yeniden izin vermiş, fakat daha sonra bu nikâhı bütünüyle nehyetmişti.[61]

İbn Abbâs'a göre: "Mut'a nikâhına verilen bu ruhsat, zaru-

57 Buhari, Cenâiz, 48-49; Müslim, Cenaiz, 78; Ebu Davud, Cenaiz, 43; Tirmizi, Cenaiz, 51. Câbir b. Abdullah'tan gelen bu hadisin metni şöyledir: "Bir cenaze geçiyordu; Allah Rasulü bunun üzerine ayağa kalktı. Biz de O'nunla beraber ayağa kalktık. Sonra dedik ki: Ya Rasulallah! O bir Yahudi kadının cenazesiydi. Buyurdular ki: Ölüm çok ürperticidir, korkunçtur. Bu sebeple, bir cenaze gördüğünüz zaman ayağa kalkın." [T]

58 Nesâî, Cenaiz, 47. Hadis sahihtir. Hasen b. Ali'den rivayet edilen bu hadis şöyledir: "Bir yahudi kadının cenazesi geçiyordu. Rasulullah (s.a.s.) de onun geçeceği yolda oturuyordu. Cenazenin, (mübarek) başı üzerinden geçmesini uygun bulmadığından ayağa kalktı." El-Elbânî, Sahîhu'n-Nesâî'de (1819) ve el-Mişkât'ta (1684) bu hadisin sahih olduğunu söylemektedir. [T]

59 Müellif Şah Veliyyullah'ın zikrettiği bu görüşlerden daha başkaları için bakınız: Fethu'l-Bâri, 3/180-181. [A]

60 Buhari, Nikah, 31, Hacc, 34; Müslim, Nikah, 17, 21, 29-32, Hacc, 158-159. (Hz. Ali'den rivayetle); Ayrıca bkz. Fethu'l-Bâri, 9/167-169. [M]

61 Efendimiz (s.a.s.) buyurmuşlardır ki: "Ey İnsanlar! Ben size kadınlarla Mut'a nikâhı yapmanız konusunda izin vermiştim. Şüphesiz Allah bunu kıyamete kadar haram kılmıştır. Kimin yanında mut'a nikâhlı bir kadın varsa, onu serbest bıraksın. Onlara verdiğiniz hiçbir şeyi de geri almayın." Müslim, Nikâh, 22; İbn Mâce, Nikâh, 44; Dârimî, Nikâh, 16; Ahmed b. Hanbel, 3/406. [M]

rete binaen verilmiştir; yasak da o zaruretin ortadan kalkması sebebiyle gelmiştir. Dolayısıyla hüküm de bu minval üzere bâkidir."[62] Sahâbe'nin cumhuru ise: "Mut'a nikâhına verilen izin, yapılıp yapılmaması serbest olan bir mübahlıktan (cevâzdan) ibaretti; arkadan gelen yasak ise o cevâzı tamamen ortadan kaldırmıştır" görüşündeydiler.[63]

Bir başka örnek olarak şunu kaydedebiliriz: Allah Rasûlü (s.a.s.), istinca (kaza-yı hacet) yaparken kıble cihetine dönmeyi yasaklamıştı.[64] Bazı fakihler, bu hükmün umumî olduğunu, aksine neshedilmiş olmadığını kabul ettiler. Câbir (r.a.), Rasûlul-

---

62 Yani ne zaman zaruret hali olursa yine Mut'a nikahı caiz olur; o zaruret ortadan kalkınca da caiz olmaz demektir. Bu sözünde de açık olduğu üzere İbn Abbas'ın Mut'a nikâhını uzun süre caiz gördüğü (bkz. Müslim, Hacc, 145; Nesai, Menasik, 50; Ahmed b. Hanbel, 1/50), ancak daha sonra bu görüşünden vazgeçtiği rivayet edilmiştir. Müslim, Said b. Cübeyr (r.a.)'den, İbn Abbas'ın (r.a.) şu sözünü nakleder: "Sübhanallah! Ben neye fetva vermişim! Mut'a nikâhı murdar ölmüş hayvan eti gibi yalnız darda kalan için helâl olur. Şiilere gelince, onlar bunu genişlettiler; ve hükmü zaruret olana-olmayana, mukime veya yolcuya, hasılı herkese teşmil ettiler." (Müslim, Nikâh, 27.) Tirmizi ise İbn Abbas'ın ilk görüşünden dönmesiyle alâkalı onun ağzından şu sözünü rivayet eder "Mut'a nikâhı ancak İslâm'ın ilk dönemlerinde vardı. Bir erkek bilmediği bir beldeye girince orada ikamet edeceği süreye göre bir kadınla evlenir, kadın onun eşyasını korur ve onun durumu ile ilgilenirdi. Sonra şu âyet indi: 'O mü'minler ırzlarını koruyanlardır. Ancak hanımları ve sağ ellerinin sahip olduğu cariyeleri bundan müstesnadır, (onlarla cimada bulunabilirler) (Mü'minûn, 5-6). Bu ikisi dışında kalan her cinsî birleşme haramdır." (Tirmizi, Nikâh, 28). [M]

63 Buhari, Nikâh, 31, Hacc, 34; Müslim, Nikah, 17, 21, 29-32

64 Buhari, Vudû, 11; Müslim, Taharet, 57, 59, 60; Nesai, Taharet, 19, 20, 21. (Ebu Eyyub el-Ensârî'den gelen bir rivayet.). Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurmuşlardır ki: "Küçük veya büyük abdest bozmak için tuvalete çıktığınızda ön ve arkanızı kıble tarafına dönmeyin; doğuya veya batıya dönün." (Tirmizi, Taharet, 6, Büyû', 41; Ebu Davud, Taharet, 4; Ahmed b. Hanbel, 2/250, 3/487, 7/421). Hanefîler dışındaki çoğunluk fakihler, kapalı tuvaletlerde kıbleye dönmenin mekruh olmadığını söylerler; dayandıkları delil ise Hz. Câbir'in naklettiği bir hadistir. Hadis için bkz. Ebu Davud, Taharet, 4; İbn Mace, Taharet, 17, 18; Ahmed b. Hanbel, 7/415, 430, 438, 439. [M]

lah'ın irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurmadan bir yıl önce yüzü kıbleye dönük olarak bevl ettiğini (küçük su döktüğünü) görmüş ve bunun bir önceki yasak hükmü neshettiğine kail olmuştu.[65] İbn Ömer (r.a.) de Rasulullah'ın (s.a.s.), sırtını kıbleye vermiş, yüzünü de Şam tarafına çevirmiş olduğu bir vaziyette def-i hacetini yaptığına şahit olmuş ve bu şehadete dayanarak cumhur-u sahâbe'nin görüşünü reddetmiştir.[66] Bir kısım fıkıhçılar da bu iki rivayetin arasını cem' etme yoluna gittiler. İmam Şa'bî (v. 103/721)[67] gibi bazı âlimler ise şu fikri iltizam ettiler: "İstincada (abdest bozarken) kıbleye dönmenin yasaklanması, sahralara mahsus bir nehiydir. Eğer hela içinde (yani kapalı bir mekanda) olursa, yüzünü veya sırtını kıbleye çevirmede herhangi bir beis yoktur." Başka fakihlere göre de: "Bu nehy hadisi, umumîdir ve muhkemdir. Ayakta bevletme fiilinin ise yalnızca Nebi'ye mahsus olma ihtimali vardır ve dolayısıyla O'nun bu hususi fiili, kesinlikle esas umumi yasağı neshedici veya tahsis edici değildir."

III. TÂBİÎN DEVRİ İHTİLÂFLARININ SEBEPLERİ

İşte yukarıda serdedilen ana sebeplerden ötürü sahâbe-i kirâm arasında birbirinden farklı nice mezhepler (görüşler, ka-

65 Hadis sahihtir. Müslim, Taharet 62; Ebu Davud, Taharet, 5; Tirmizi, Taharet, 7; İbn Mace, Taharet, 18; Ahmed b. Hanbel, 3/360; İbn Cârûd, (31). İbn Huzeym (58), İbn Hibban (1420-İhsan), Hâkim (1/154) hadisin sahih olduğunu ifade etmiştirler. [T]

66 Buhari, Vudû', 12, 14; Müslim, Taharet, 61. [M]

67 **Âmir b. Şurahbîl eş-Şa'bî**: Tâbiîn âlimlerinin büyüklerindendir. Hz. Ömer'in halifeliği sırasında h. 17 senesinde doğmuştur. Dinde imam ve fakîhti. Hz. Ali, Ebu Hureyre, İbn Abbâs, Hz. Âişe ve İbn Ömer ve daha başka sahabîlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisi, Ebu Hanîfe'nin büyük üstadlarındandır. Kûfe kadılığını üstlenmiştir. Çok hadis rivayet eden, kıssa ve haber naklinde bulunan biriydi. H.105/M.723 yılında vefat etmiştir. [M]

naatler, içtihadlar) ortaya çıktı; hemen arkadan gelen tâbiîn nesli de onların bu çeşitlilik arzeden ilimlerini güçleri yettiğince aldılar; işittikleri hadis-i şerifleri ve onların içtihadlarını ezberlediler, kavramaya çalıştılar. Birbiri ile çelişiyor gibi görünen farklı rivayet veya içtihadlarla karşılaştıklarında da bunların aralarını buldular; ve yerine göre bazı kavilleri bazısına tercih etmeyi bir metod olarak benimsediler. Bu arada belirtelim ki bir takım görüşler, -sahâbenin büyüklerinden rivayet edilmiş bile olsa- onların nazarında zamanla zayıf bir konuma düşmüş ve pek kabul görmemiştir; tıpkı cünüp kimsenin teyemmümü hakkında İbn Mes'ûd ve Ömer'den (r. anhüma) rivayet edilen içtihadların durumu gibi.[68] Çünkü Ammâr, Imrân b. Husayn (v. 52/672) ve daha başkalarının bu konuda rivayet ettikleri hadisler,[69] tâbiîn döneminde daha çok iştihar edip herkesçe bilinir hâle geldiği için İbn Mes'ûd ve Ömer'in (r. anhüma) içtihadları gitgide eski itibarını kaybetmiştir. Böyle bir vetîrenin neticesinde ise tâbiîn ulemasından her bir âlimin kendi çizgisinde bir mezhebi oluşmuş ve her beldede başka başka imamlar temayüz etmiştir.

Buna örnek olarak merkezî yerleşim bölgeleri olmaları itibariyle aşağıdaki eşlemeleri kaydedebiliriz:

♦ Medine'de Saîd b. Müseyyeb (v. 94/712) ve Sâlim b. Abdillah b. Ömer (v. 106/724). Bu ikisinden sonra da İmam Zührî

68 Buhari, Teyemmüm, 4, 5, 7, 8; Müslim, Hayz, 110. İbn Mes'ûd'un teyemmümü kerih görmesinin sebebi: Hz. Ömer'in Ammâr'ın rivayet ettiği hadisi yeterli bulmamasıdır.
İbn Hacer demiştir ki: "İbn Mes'ud'un, Ammar'ın hadisini kabul etmekten içtinap etmesinde mazereti olamaz. Bu yüzden kendisinin daha sonra bu görüşünden döndüğü rivayet edilmiştir. Nitekim bu rivayeti İbn Ebî Şeybe, munkatı' bir senetle tahriç etmiştir." (Fethu'l-Bâri, 1/457). [T]

69 Ammar b. Yasir'in rivayet ettiği hadisin kaynakları bir önceki dipnotta verilmiştir. Imrân b. Husayn'in hadisi için ise bkz: Buhari, Teyemmüm, 6, 9; Müslim, Mesâcid, 312. [T]

(v. 124/741), Kâdı Yahya b. Saîd (v. 143/760) ve Rebîa b. Abdirrahman (v. 136/753).

- Mekke'de Ata b. Ebî Rebah (v. 115/733).
- Kûfe'de İbrahim Nehâî (v. 96/714) ve Şa'bî (v. 103/721).
- Basra'da Hasan Basrî (v. 110/728).
- Yemen'de Tavûs b. Keysan (v. 106/724).
- Şam'da da Mekhûl (v. 118/736).

Allah Tealâ, gönülleri bu âlimlerin ilmine susamış bir nesil yarattı. Yüreği ilim aşkı ile yanan bu nesil, özellikle onlara meyletti, adeta onların etrafında pervane kesildi; ve onlardan hadis-i şerifleri, sahâbe'nin fetva ve kavillerini aldı; hatta bu âlimlerin bizzat kendi görüşlerini ve tahkiklerini de öğrendiler. Problemi olan kimseler, fetvayı onlara sordu; hemen bütün davalar da hep onlara götürüldü; meseleler hep onlar eksenli döndü durdu; ve bu âlimlerin kendi aralarında nice ilmî mübaheseler, müzakereler gerçekleşti.

Ayrıca bu dönemde Saîd b. Müseyyeb[70] ve İbrahim Nehâî[71] gibi tâbiînin büyük imamları, İslâm fıkhını bâblarına/konularına göre en kapsamlı şekilde bir araya getirdiler; zira bütün bu bâbların temeli olabilecek mahiyette selef-i sâlihîn'den devşirdikleri bir takım usûllere sahip bulunuyorlardı.

---

70 **Ebu Muhammed Saîd b. el-Müseyyeb b. Hazn**: Tâbiîn büyüklerindendir. Hicaz'ın en büyük fakîhi ve rüya tabircisiydi. Hadis, fıkıh ve zühdü kendisinde toplamıştı. Hz. Ömer'in halife oluşunun ikinci senesinde dünyaya gelmiş ve büyük sahabîlerden hadis işitmişti. Hasan el-Basrî, ilimdeki büyük yeri ve üstün kudretine rağmen, altından kalkamadığı bir problemle karşılaştığı zaman hemen Saîd b. el-Müseyyeb'e yazar ve durumu ona sorardı. [M]

71 **İbrahim b. Yezid en-Nehâî**: Tâbiîn neslinin büyüklerindendir. Alkame, Mesrûk, el-Esved ve daha başkalarından rivayette bulunmuştur. Fakih ve muhaddistir. Henüz on sekiz yaşını aşmadan kendisinden ilim alınıyordu. Şöhretten hoşlanmazdı ve sorulmadıkça konuşmaktan kaçınırdı. H. 96/M.714 yılında 46 yaşında iken vefat etmiştir. [M].

IV. TÂBİÎN DEVRİ FIKIH EKOLLERİ

A. Hicaz Ekolü

Saîd b. Müseyyeb ve arkadaşlarına göre: Fıkıhta en sağlam, en güçlü ve en güvenilir âlimler, Harameyn (Mekke ve Medine) âlimleri idi. Zira onların mezheplerinin temeli, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın (v. 35/655) fetva ve hükümlerine; İbn Ömer, Hz. Âişe ve İbn Abbâs'ın fetvalarına; ve de Medine kadılarının davalarda verdikleri kararlara dayanıyordu. İşte Harameyn fakihleri, bütün bu fetva ve hükümleri, Allah'ın kendilerini müyesser kıldığı ölçüde bir araya topladılar ve sonra bunları eleştirel bir bakışla tetkikten geçirip değerlendirmeye tabi tuttular. Tahsil ettikleri bu yekûn içinde Medine fukahasının üzerinde ittifak ettikleri hüküm ve fetvaları, adeta azı dişleriyle tutarcasına sımsıkı sahiplenip aldılar; ihtilâf ettikleri hüküm ve fetvaların da en kuvvetlilerini ve en sahihlerini tercih ettiler. Böyle bir tercihte bulunurken ise; ya o fetvayı benimseyen fukahanın çokluğunu, ya da o fetvanın güçlü bir kıyasa veya Kitap ve Sünnet'ten yapılan açık bir tahrice (çıkarıma) uygun düşmesini kıstas kabul ettiler.

Onlardan devşirdikleri bu ilmî birikim içinde herhangi bir meselenin cevabını bulamadıkları durumlarda ise, onların sözleri dışına çıkarak "nassların îmâ ve iktiza manalarından hareketle çözüme ulaşmak" gibi ayrı bir metod takip ettiler. Bütün bunların sonucunda da fıkhî konulara göre hemen her mevzuda dünya kadar bilgiye, ilmî hasılâta sahip olmuş oldular.

B. Kûfe Ekolü

İbrahim en-Nehaî ve Ashâbına göre: Abdullah İbn Mes'ûd ve ekolündeki fakihler, fıkıh ilminde insanların en sağlam ve en

güvenilir olanlarıydı. Nitekim Alkame[72] (v. 62/682) bunu Mesruk'a hitaben söylediği şu sözü ile ifade etmiştir: "Abdullah b. Mes'ûd 'dan daha anlayışlı ve daha bilgili biri var mıdır!" Ebu Hanîfe'nin (v. 150/769) Evzâî'ye (v. 176/792) dediği şu söz de aynı meyandadır: "İbrahim en-Nehaî, Sâlim'den daha fakih idi. Şayet sahabîlik fazileti olmasaydı, 'Alkame, Abdullah b. Ömer'den daha fakihtir' derdim. Abdullah'a gelince, gözardı edilebilecek küçük bir âlim değildir, o da (ilm ü irfanıyla büyüklüğü müsellem olan) o meşhur dev fakihtir yani!"

İbrahim Nehaî'nin mezhebinin bilgi kaynakları ise: Abdullah b. Mes'ûd'un fetvaları, Hz. Ali'nin (d.598-v.661) yaptığı içtihadlar ve verdiği hükümler, Kadı Şurayh'ın (v. 78/697) ve diğer Kûfe kadılarının kazıyyeleridir. İmam Nehaî, bu hüküm ve fetvalardan Allah'ın kendisine muvaffak kıldığı kadarını bir araya topladı. Sonra bunlar üzerinde, tıpkı Medine ekolünün (İmam Mâlik ve arkadaşlarının), Medinelilerin âsârı (söz ve uygulamaları) üzerine yaptıkları çalışmalar gibi gayet başarılı ve inceden inceye pek çok ilmî çalışmalarda bulundu; aynen onların yaptıkları tahrîcler misilli o da bu birikmiş rivayetleri, isnadları ile birlikte çıkararak, her bir rivayetin varsa başka isnadlarını da göstererek en sıhhatlilerini diğerlerinden tefrik ü temyiz etti. Bu çalışmaların sonucunda da fıkhın meselelerini konularına göre bâb bâb bir hülasa olarak elde etmiş oldu.

Saîd b. Müseyyeb, Medîne fukahasının sözcüsü mesabesindeydi ve onların içinde Hz. Ömer'in içtihadlarını ve Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadisleri en iyi bilen de o idi. İbrahim

---

72 **Alkame b. en-Nehâî**: Irak fakihidir. Rasûlullah (s.a.s.), henüz hayatta iken doğmuş ve Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve İbn Mes'ûd gibi sahabîlerden hadis duymuştur. İbn Mes'ûd'un en yakın talebesidir. Kâbûs b. Ebî Zibyân, onun hakkında şöyle demiştir: "Rasûlullah'ın (s.a.s.) ashabından bazılarına yetiştim; onların bir kısmı Alkame'ye bazı meseleleri sorarlar ve ondan fetva isterlerdi." H.62/M.682 yılında vefat etmiştir. [M]

Nehaî de Kûfe fukahasının sesi-soluğu konumundaydı. Eğer bu iki fakih Said b. Müseyyeb ve İbrahim Nehaî, bir hususta söyledikleri sözü bir başkasına nisbet etmemiş ve ona herhangi bir kaynak da belirtmemişlerse, onların bu sözleri, ekseriyetle ya sarîhan ya da îmâen selef-i salihînden birine izafe edilmiş bulunurdu. Hemen bütün Medîne ve Kûfe fakihleri, hayatta iken bu iki zatın etrafına hâlelendi ve onlardan ilim tahsil ettiler. Denilebilir ki öğrendikleri bu ilimlerin usûlünü (metodolojisini) de mükemmel bir şekilde yerli yerince kavradılar; ve bu esaslar üzerlerinde ilerleyerek nice tahrîcler yaptılar ve yeni yeni ilmî sonuçlara ulaştılar...

Allahü a'lem.

İkinci Bölüm

FIKHÎ MEZHEPLERİN İHTİLÂF SEBEPLERİ

[Tebe-i Tâbiîn Devri ve Mezheplerin Gelişmesi]

FIKHÎ MEZHEPLERİN İHTİLÂF SEBEPLERİ

[Tebe-i Tâbiîn Devri ve Mezheplerin Gelişmesi]

Rasûl-i Ekrem'in "Bu ilmi, gelen her neslin en adaletli ve en üstün olanları yüklenip götürür."[73] sözü ile vaadettiği müjdeyi gerçekleştirme istikametinde Allah Tealâ, tâbiîn asrından hemen sonra ilim ehli bir nesil yarattı. Bu ilim sevdalısı kuşak, (yani tebe-i tâbiîn nesli); abdest, gusül, namaz, hac, nikâh ve alış-veriş gibi her zaman karşılaşılan pek çok muamelenin nasıl yapıldığı-

---

[73] Zayıf bir hadistir; pek çok sahabiden nakledilmektedir. Ebu Hureyre, Ebu Ümame, Ali b. Ebi Talib, Abdullah b. Ömer, Üsame b. Zeyd, Muaz b. Cebel, Cabir b. Semure, Abdullah b. Amr, İbn Mes'ûd bunlardan bazılarıdır. Bu tariklerden en meşhuru ise İbrahim b. Abdurrahman el-Uzrî'den mürsel olarak gelen rivayettir. Ebu Hureyre'nin rivayetini İbn Adiy (1/146)'de ve Hatîb de Şerefu Ashabi'l-Hadis isimli eserinde (s.28-52) kaydetmektedir. İbn Adiy: "Bu hadisi Mesleme b. Ali'den başkası rivayet etmemiştir;o ise Mesleme b. Ali b. Halef el-Haşenî'dir ve hadiste metruk (terkedilmiş) bir kimsedir.
Hadisin Abdullah b. Amr ve Ebu Hureyre'den gelen bir başka tarikini ise Ukaylî, ed-Duafâ'sında (1/10), Bezzâr Mecmau'z-Zevâid'de (1/140) tahriç etmiştir. Heysemî demiştir ki: "Hadisin senedindeki Amr b. Halid el-Kureşî'nin –doğrusu Halid b. Amr el-Kureşî- kezzab olduğunu söylemişlerdir Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel ve onun hadis uydurduğunu belirtmişlerdir."
Sözkonusu hadisin bir üçüncü tarikini İbn Adiy, el-Kâmil'inde (1/146) zikretmektedir ve şöyle demektedir: Mervân el-Fezârî'nin hadisini ancak bu isnadla geldiğini gördüm; başka bir tarikle rivayet edildiğine şahit olmadım.

na dair hazır bilgi birikimini tâbiînden aynen devraldılar. Nebiyyi Zîşan'ın (s.a.s.) hadis-i şeriflerini rivayet ettiler. Dönemin çeşitli İslâm beldelerindeki kadı ve müftülerin verdikleri hüküm ve fetvaları dinlediler, iyice bellediler. Kendileri de bazı problemleri gündeme getirdiler ve onların çözümü mahiyetinde bazı içtihadlarda bulundular. Derken bulundukları toplumun aydın ta-

---

Ebu Ümame'nin rivayet ettiği hadisi ise Ukaylî, ed-Duafâ'sında (1/9); İbn Adiy, el-Kâmil'inde (1/146) kaydetmektedir. Hadisin senedindeki Muhammed b. Abdülaziz el-Remlî hakkında Ebu Hatim şu sözleri sarfetmektedir: "Bu ravide bazı gariplikler vardır. Hadisçiler nezdinde övülen bir kimse değildir. Tam manasıyla zayıf bir ravidir." Bu gariplikleden olarak Ebu Hatim demiştir ki: "Bu hadis, İbn Adiyy'in rivayetinde Rezîk Ebî Abdillah el-Elhânî'den gelmektedir. Ukaylî'de ise Rezîk'ten daha başka ravilerden rivayet edilmektedir. Bunların hepsi de müdellistir. Eğer isnadda Rezîk varsa tıpkı Ukaylî'deki gibi zayıf kabul edilmektedir. Eğer senette o yoksa, ben Muhammed b. Abdilaziz'in Rezîk'ten bir rivayetini bilmiyorum.

Ben Rezîk'in, Kasım'dan herhangi bir rivayetine de şahit olmadım. Kâsım hadiste sadûk (doğru sözlü, güvenilir) bir ravidir; fakat çoğunlukla garip sayılabilecek halleri (rivayetleri) vardır.

Ali b. Ebî Talib'in rivayetini ise İbn Adiy (1/145) tahriç etmiştir; senedinde itham vardır; İbn Adiyy'in şeyhi, bu hadisin isnadıyla bin hadis rivayet etmektedir. Bkz. el-Kâmil, 2/301.

İbn Ömer'in rivayetine gelince, onu da İbn Adiy (1/145) tahriç etmiştir; bu rivayetin senedinde Halid b. Amr el-Kureşî vardır ki, bu ravi hakkındaki mütalaaları yukarıda Ebu Hureyre'nin hadisi münasebetiyle kaydetmiştik.

Üsame b. Zeyd'in rivayetini Hatîb, Şerefu Ashâbi'l-Hadîs isimli eserinde tahriç etmiştir (no:53, s. 28); bu rivayetin senedinde Muân b. Rifâe es-Selâmî vardır ki, Yahya b. Maîn bu kişiyi zayıf bir ravi kabul etmiştir. el-Fesevî de onun hakkında "Leyyinü'l-Hadis" derken, İbn Hibban da "Münkeru'l-Hadis'tir ve pek çok mürsel hadis rivayet etmektedir" demiştir. İbn Adiy ise "Muân'ın rivayet ettiği hadislerin çoğuna güvenilip de onlarla amel edilmez" demektedir. Meân, sözkonusu hadisi İbrahim b. Abdurrahman el-Uzrî'den rivayet eden ravidir. –Doğrusunu Allah bilir.

Muaz b. Cebel'in rivayetini de Hatîb, Şerefu'l-Ashabi'l-Hadis'inde tahriç etmiştir (no: 14, s.11); bu hadisin senedinde ise Şehr b. Havşeb ve Abdullah b. Hırâş vardır ki, her ikisi de zayıf ravilerdendir. Şehr b. Havşeb'in Muaz'dan bir rivayetini bilmiyorum. Allahü a'lem.

Câbir b. Semure'nin rivayetini hadis kitaplarında bulamadım; fakat el-Irakî, et-Takyîd ve'l-İzâh'ında s.166'da bu hadisi kaydetmiştir.

Abdullah b. Amr'ın rivayetini ise Ebu Hureyre'nin hadisi ile beraber yukarıda geçmişti.

bakası, ekâbiri olma konumuna yükseldiler. Nihayet bütün dinî meselelerde yegâne mercii haline geldiler ve en önemli işler onlara havale edilir oldu. Böylesine kutsal bir misyonu yüklenen bu altın kuşak, üstadlarının minvali üzere yola revan oldular ve adeta öncekilerden aldıkları materyallerden nakış nakış nice halılar nescettiler. Ayrıca nassların îmâ ve iktiza manalarını araştırma konusunda da hiç gevşeklik göstermediler ve yer yer hükümler çıkardılar, fetvalar verdiler, hadis rivayetinde bulunup ilim öğrettiler...

I. TEBE-İ TÂBİÎNİN FIKIH METODU

Bu tabakada yer alan âlimlerin yaptıkları çalışmalar aşağı yukarı birbirine benzer; ve adeta aynı metotları kullandıkları söylenebilir. Takip ettikleri bu metodları (uygulamaları) şöylece özetlemek mümkündür:

İbn Mes'ûd'un rivayetine gelince, Hatîb, mezkur eserinde (no:54, s.28) tahriç etmiştir ve bu rivayetin ravilerinden Ebu Salih -Leys'in kâtibi- sadûktur; lakin kesîru'l-galattır/bol bol hata eder; yazdıklarında sebttir/güvenilirdir; fakat yer yer gafletleri/zuhûlleri vardır.

Bu sebeple diyebilirim ki: Belki de Ebu Salih, bu hadisi bir galat eseri olarak rivayet etmektedir Leys, Sa'd ve Yezid senediyle. Nitekim İbn Amr ve Ebu Hureyre'nin rivayetlerinde geçmişti.

İbrahim b. Abdurrahman el-Uzrî'nin mürsel rivayetine gelince, onu da Ukaylî ed-Duafâ'sında (4/256), İbn Adiy el-Kâmil'inde (1/146, 147), Hatîb de Şerefu Ashabi'l-Hadis'inde (no:55, s.28) tahriç etmiştir. Bu rivayetin isnadında Muân b. Rifâe es-Selâmî vardır ki, bu zat zayıf bir ravidir. Rivayet edildiğine göre İbrahim b. Abdurrahman b. El-Uzrî şöyle demiştir: "Bu hadisi bize şeyhlerimizin en sika olanı rivayet etti." Allahü a'lem.

Şimdiye kadar bahsettiklerimizden hareketle sonuç olarak hadisin sahih olmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır ki aynı sebeple Ukaylî ed-Duafâ'sında (4/256) şöyle demektedir: "Bu hadisi bir topluluk, sabit olmamış bir cihetle merfu olarak rivayet etmektedir." El-Irakî de bu hadisi zayıf bulmuş ve İbn Kattan'ın da aynı şekilde onu zayıf gördüğünü belirtmiştir. –En doğrusunu Allah bilir- [T]. Aynı hadis için ayrıca bkz. Kenzu'l-Ummal, 10/28918. [M]

1) İster müsned olsun, ister mürsel olsun, Rasulullah'ın bütün hadisleriyle amel ettiler.

2) Sahâbe ve tâbiin sözleriyle/görüşleriyle istidlalde bulundular. Çünkü onlar biliyorlardı ki sahâbe ve tâbiînin görüşleri;

a. Ya Allah Rasûlü'nden nakledilen hadis-i şeriflerdir; sahâbe ve tâbiîn onları ihtisar etmiş ve (doğrudan Rasulullah'a nisbet etmeyi uygun bulmadıklarından) o hadisleri mevkûf [74] olarak rivayet etmişlerdir. Örneğin: İbrahim en-Nehâî "Rasûlüllah (s.a.s.), muhâkale[75] ve müzâbeneden[76] nehyetti"[77] hadisini rivayet ettiğinde kendisine: "Sen Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) bundan başka bir hadis ezberlemedin mi?" denildi. Bunun üzerine "Evet ezberledim. Lakin bana 'Abdullah böyle dedi', 'Alkame şöyle dedi' demek daha sevimli geliyor" karşılığını verdi.[78]

---

74 **Mevkûf Hadis:** Sahabinin söz, fiil ve takrirlerine ait olan muttasıl veya munkatı' nakillerdir ki, bunlarda rivayet, sahabiye dayanıp orada kalır; Rasûlullah Efendimiz'e ref' olunmaz. Bkz. Tecrid-i Sarih Terc. 1/134, D.İ.B. Yayınları. [M]

75 **Muhâkale:** Arazinin buğday karşılığında kiraya verilmesidir. Yahut mahsulün üçte biri gibi belli bir miktar üzerine yapılan müzaraa akdidir. Henüz başağındaki ziraî ürünün, buğday karşılığında satılması da denilmiştir. [M]

76 **Müzâbene:** Bir kimsenin, ziraî ürünü kely (tahıllar için ağırlık tartısı) ile satmasıdır; eğer ürün fazla gelirse bir şey icab etmez, yok az gelirse ceremesini öder. İmam Mâlik demiştir ki: Bir kişinin diğer bir kişiye "Senin bu elbisene mukabil sana şu kadar gömlek vereceğim; her gömleğin ölçüsü ise şu kadar olacak" dese; verdiği bu ölçüden az olması durumunda aradaki farkın ceremesini öder; fakat fazla gelmesi durumunda ise her hangi bir şey gerekmez. (Bkz. Muvatta, Müzabene Bâbı; Müsned-i Abdullah b. Ömer. Bu eseri Dâru'n-Nefâis neşretmiştir.) [A]
Ağacı üzerindeki yaş hurmaların kuru hurma mukabili satılmasına da mübazene denilmektedir; böyle bir alış-veriş aldatma ve bilinmezlik içerdiği için yasaklanmıştır. [M]

77 Muhakale ve müzabeneden nehyeden hadisler, sahabiden değişik tariklerle gelmiştir:
Buhari, Büyu', 75, 82, 91; Müslim, Büyû', 59, 72-75. (İbn Ömer'den)
Buhari, Müsâkât, (2381); Müslim, Büyû', 81, 82, 103. (Câbir'den)
Buhari, Büyû', (2186); Müslim, Büyû', 105 (Ebu Saîd el-Hudri'den) [T]

78 Dârimî, Mukaddime, 28

İmam Şa'bî'ye (v. 103/721) bir hadisin Rasulullah'a ref' edilip edilmediği (merfu olup olmadığı) sorulmuştu. Cevaben dedi ki: "Hayır. Fakat hadisin Nebi'den sonra gelen (sahâbe veya tabiinden) birisine nispet edilmesi bize daha sevimli gelmektedir. Çünkü o hadiste bir ziyadelik ve noksanlık varsa bu kusur, rivayet zincirinde Nebi'nin berisindeki o şahıslar üzerinde kalmış olacaktır."[79]

b. Ya da sahâbe ve tâbiînin sözleri, temel nasslardan[80] istinbat yoluyla çıkardıkları görüşleriydi.

c. Yahut da onların kendi re'yleri ile ortaya koymuş oldukları içtihadlarıydı. O sahâbe ve tabiin ki bütün bu ilimlerde kendilerinden sonra gelenlerden çok üstündürler. İçtihad ve istinbatlarında daha isabetlidirler. Zaman bakımından daha önce gelmişlerdi ve dinî ilimler açısından da daha engin ve daha anlayışlı bir mevkide bulunuyorlardı. Bu durumda ise tabii olarak onların görüşleriyle amel etmek taayyün etmektedir, yani ümmet için bağlayıcı bir hüküm halini almaktadır; dolayısıyla daha sonra gelen müslümanlara düşen onların kavillerine tabi olmaktır. Ancak sahâbe ve

---

79 Dârimî, Mukaddime, 28

80 **Nass:** Burada nass'tan murad, Kur'ânın nazmı (arapça lâfızları) ve hadislerin lâfzıdır. "Nass, genel olarak söz manasında kullanıldığı gibi, Kur'ânın nazmına ve hadisin lâfzına da nass denilir. Usulcülere göre nass: mütekellim cihetinden ileri gelen bir sebeple, mesela; ne gibi bir maksada mebni bir söylenmiş olması karinesiyle zahirden ziyade açık-vazıh olan sözdür ki, âmm olacağı gibi hâss da olabilir. Mesela: "Hel Min Hâlikın Ğâyrullah" nazm-ı celili, Allahü Tealâ'nın birliğini, şerikten münezzeh olduğunu beyan hususunda bir nass'tır. Çünkü bu nazm-ı celil, Hâlık Tealâ'nın vahdaniyetini beyan için nazil olmuştur. Nass'ın hükmü: sigasından kat'î surette anlaşılan şey ile amelin vücubudur. Te'vile, tahsise, neshe ihtimali vardır. Fakat mücerret bir ihtimal, açık olan ve katiyen malum bulunan manasiyle amelin vücubuna bir mani teşkil etmez. (Bkz. Ö. Nasuhi Bilmen, Hukuku İslâmiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, c.1, s.75-76, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985.) Nasslar sübût ve delalet bakımından dört nevidir: 1. Sübûtu kat'î, delâleti kat'î. 2. Sübûtu kat'î, delâleti zannî. 3. Sübûtu zannî, delaleti kat'î. 4. Sübûtu zannî, delaleti zannî. [M]

tâbiîn'in, aralarında ihtilâflı olan ve Rasûlullah'ın (s.a.s.) hadislerine apaçık muhalif düşen görüşleri varsa bunlar müstesna; bu kabil içtihadlarıyla amel etmek lazım gelmez, bağlayıcı değildir.

3) Eğer bir meselede Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) *gelen rivayetler birbiri ile çelişki arzediyorsa, bu durumda sahâbe-i kiramın konuyla ilgili sözlerine baş vurdular.*

Şayet sahâbe, birbiri ile çelişir halde bulunan sözkonusu hadislerden bir kısmının mensuh olduğunu veya zâhirî manasından[81] bir başka manaya hamledilmesi gerektiğini söylemişlerse, yahut hiç böyle bir açıklamada bulunmadan o hadisle amel etmeme noktasında ittifak etmişlerse, o takdirde bu, o hadiste bir illet olduğunu ortaya koyma, ya da neshedilmiş olduğuna veya te'viline hükmetme gibi sayılacağından, işte bütün bu gibi durumlarda tebe-i tabiin yine sahâbeye ittiba etmişler; hadisi terketmişlerdir.

Mesela: Köpeğin yaladığı bir kabın yedi defa yıkanmasını emreden hadis-i şerif [82] hakkında İmam Mâlik'in: "Bu hadis geldi; lakin bilmiyorum ki hakikatı nedir?" sözü bu mananın bir ifadesi olmaktadır. –Bu sözü İbn Hacib, Muhtasaru'l-Usûlü'nde kaydetmiştir.– Yani İmam Mâlik: "Ben fakihlerin o hadisle amel ettiklerini hiç görmedim" demek istiyordu.

---

81 **Zâhir:** Mücerret sigasını işitmekle manası anlaşılan, kendisiyle ne kastedildiği tefekküre muhtaç olmaksızın malum olan lafızdır. Meselâ: "Ehallallahü'l-bey'a" nazm-ı şerifi, alış-verişin helal olmasını ifade hususunda zâhirdir, açık bir ifadedir. Zâhirin hükmü, yakinen bilinen manasıyle amel etmenin vacip olduğudur. Vakıa zahir bir lafız, manaya vaz'ı bakımından hâss ve âmm olabilir. Bu cihetle te'vile, tahsise ihtimali vardır. Fakat mücerret bu ihtimal, zahirin yakinen bilinen manasıyle amelin vücubuna mani değildir. (Ö. Nasuhi Bilmen, Hukuk-u İslâmiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, c.1, s.75, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985.) [M]

82 Hadis şöyledir: "Köpeğin yaladığı bir kabın temiz hale gelmesi için onu yedi defa yıkamanız gerekir." Bkz. Buhârî, Vudû, 33 (Ebu Hureyre'den); Müslim, Tahâret, 89-93 (Abdullah b. Muğaffel'den); İmam Mâlik'e göre köpek temizdir ve bu hüküm taabbüdîdir. [M]

4) Bir meselede sahâbe ve tâbiînin görüşleri de farklılık arzederse eğer; böyle bir durumda her tebe-i tâbiîn âlimi için tercihe şayan olan; kendi beldesinde kabul gören mezhebin görüşleri ve üstadlarının içtihadlarıydı. Çünkü bir âlim, kendi üstadlarına ait görüşlerin sahihlerini sakîmlerinden ayırt etmede daha bilgili ve onların içtihadlarına uygun usûlü tespit ve muhafazada daha başarılıdır. Yine bir âlimin kalbi, kendi beldesindeki üstadların faziletlerini kabul etmeye daha meyillidir.

Meselâ: Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Âişe, Hz. İbn Ömer, Hz. İbn Abbâs, Hz. Zeyd b. Sâbit [83] (v. 45/665) gibi sahabiler ile onların sohbetlerine katılan Saîd b. Müseyyeb –ki bu zat kendi akranı içinde Hz. Ömer'in verdiği hükümleri ve Ebu Hureyre'nin hadislerini en iyi ezberleyen insandı–, Urve (v. 94/712), Sâlim, İkrime,[84] Atâ İbn Yesâr (v. 115/733), Kâsım, Ubeydullah b. Abdullah (v. 98/716), ez-Zührî, Yahya b. Saîd, Zeyd b. Esleme, Rebîa ve emsali kimselerin görüşleri, Medinelilere göre başkalarının görüşlerine nazaran alınmaya daha layıktır. Çünkü Rasulullah Efendimiz (s.a.s.), Medine'nin faziletleri-üstünlükleri meyanında pek çok hadisler serdetmiştir;[85] kaldı ki Medine her asır-

---

83 **Zeyd b. Sâbit b. ed-Dahhâk el-Ensârî**: Rasulullah Medine'ye geldiğinde on bir yaşında idi. Katıldığı ilk savaş, Hendek savaşı olmuştur. Rasulullah, Tebûk seferinde sancağı ona vermiştir. Zeyd, O'nun vahiy kâtibi idi. Rasulullah'a Süryanice mektuplar gelirdi. Rasulullah ona bu dili öğrenmesini emretti; o da hemen öğrendi. Sonra Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in katipliğini yaptı. Hz. Ömer, onu üç kez Medine'ye, kendisine vekil olarak bıraktı. Miras konusunda ashabın en bilgilisi idi. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman zamanlarında Kur'ânın toplanması ve yazılması işini bu yüce sahabi üstlenmişti. 45/665 senesinde vefat etmiştir. [M]

84 Her halde el-İnsâf istinsah edilirken yanlışlıkla yazılmış; çünkü İkrime, Medine ehlinden değil, Mekke ehlindendir. [A]

85 Bu hadislerden bazıları şunlardır: "Yılan yuvasına toplandığı gibi (ehl-i) iman da Medine'ye toplanır." (Tecrid, 6/238). "Ya Rab! Dünya bereketlerinden Mekke'ye bahşettiğin lütf u kereminin iki mislini Medine şehrine müyesser kıl." Buhari, Medine, 10; Müslim, Hacc, 466. [M]

da fukaha yatağı ve ulema merkezi olagelmiştir. Bu sebepledir ki İmam Mâlik'in Medine ehlinin teamüllerini yakından takip ve iltizam etmiş olduğu görülür. O, Medine ehlinin icmaına sımsıkı yapışmasıyla iştihar etmiştir. İmam Buhârî dahi (v. 256/870) kitabında "Mekke ve Medine ehlinin üzerinde ittifak ettikleri şeyleri alma" şeklinde bir bâb açmıştır.[86]

Kûfe ehline göre, amel noktasında başkalarına nispetle tercih edilmeye layık olanlar: Abdullah b. Mes'ûd ve ekolünün görüşleri, Hz. Ali, Şureyh ve Şa'bî'nin kazıyyeleri ve İbrahim en-Nehâî'nin fetvaları idi. Mesrûk, teşrik[87][mirasa ortak kılınma] konusunda Zeyd b. Sâbit'in görüşüne meyledince Alkame O'na dedi ki: "Sizin aranızda kuvvet-i istidlal ve isbat itibariyle İbn Mes'ud'dan daha güçlü bir kimse var mı?" Mesruk da: "Hayır! Fakat ben, Zeyd b. Sâbit ve Medine ehlinin, onu aralarında mirasa ortak kıldıklarına şahit oldum" dedi. [88]

5) Ekol haline gelmiş bir beldedeki âlimler bir şey üzerinde ittifak etmişlerse, tebe-i tâbiîn uleması o şeye adeta azı dişleriyle tutunuyorcasına sarıldılar. İmam Mâlik'in "Bize göre üzerinde hiçbir ihtilâfın bahis mevzusu olmadığı sünnet, şöyle şöyledir." sözü işbu gerçeği anlatmaktadır.

6) Eğer âlimler bir hususta ihtilâf etmişler ise, o takdirde görüşler arasında en kuvvetli olanını ve en tercih edilenini aldılar. Bunu iltizam ederken de ya o görüşü kabul edenlerin çokluğunu veya o görüşün kuvvetli kıyasa yahut kitap ve sünnetten yapılan tahrîce uygun olmasını ölçü kabul ettiler. İmam Mâlik'in "Bu, duyduklarımın en güzelidir" sözü bu esasın ifadesi olmaktadır.

---

86 Bkz. Buhari, İ'tisâm, Nebi'nin (s.a.s.) zikrettiği, üzerinde ehl-i ilmin ve Mekke ve Medine ehlinin ittifak ettiği şeyler bâbı. (Fethu'l-Bâri, 13/302). [T]

87 **Teşrik:** İslâmî miras hukukunda bazı özel durumlarda anabir kardeşlerle ana-baba bir kardeşleri eşit mirasçı yapmak demektir. [M]

88 Dârimî, Ferâiz, 8 (2/350). [M]

7) Tebe-i tâbiîn, herhangi bir meselenin cevabını sahâbe ve tâbiînden elde ettikleri birikim içinde bulamadıkları zaman, onların sözlerinin dışına çıkarak îmâ ve iktiza manalarından hareketle ulaşılabilecek manaları araştırdılar ve bu manalarda yeterli cevabı bulma yoluna gittiler.

II. FIKHIN TEDVİN EDİLMESİ

Tedvin düşüncesi, işte bu tabakada ilham edilmiştir. Bunun sonucunda Medine'de İmam Mâlik ve Abdurrahman b. Ebî Zi'b (v. 159/775) ve Mekke'de İbn Cüreyc (v. 150/767) ve İbn Uyeyne (v. 198/813), Kufe'de Sevrî ve Basra'da da Rebî' b. Subîh (v. 160/777) tedvin çalışmalarına giriştiler ve nice tedvinler gerçekleştirdiler. Usûl olarak daha önce üzerinde durmuş olduğumuz metodu takip ettiler.

Halife Ebu Cafer el-Mansur (v. 158/775), bir hac esnasında İmam Mâlik'e dedi ki: "Ben, ümmete senin tasnif etmiş olduğun 'Muvatta' kitabınla amel etmeyi emretmeye karar verdim. Onun nüshalarını çoğalt, ben de değişik İslâm beldelerine birer nüsha göndereyim; topyekün herkese Muvatta ile amel etmelerini ve ondan başka hiçbir şeye bakmamalarını emredeyim." İmam Mâlik ise: "Ya Emîra'l-Mü'minîn! Zinhâr böyle bir şey yapma. Çünkü halka bundan önce pek çok içtihadlar ulaştı; ümmet nice hadis-i şerifler duydu ve rivayet ettiler. Ve her topluluk kendilerine ilk önce ulaşan hadisleri kabullendiler ve ihtilâflı meselelerde kendilerine ulaşan bilgilerle çözümü bulmaya çalıştılar. Bütün bu sebeplerden dolayı insanları kendi haline bırak. Bırak her belde halkı kendi yolu üzere devam etsin" dedi.[89]

89 ez-Zehebî, ez-Siyer, (8/55-56) ve et-Tezkire, (1/209). [T] Ayrıca bkz. Muhammed Ebu Zehra, Mâlik, s.178, Dârü'l-Fikri'l-Arabî. [M]

Bu kıssa, Halife Harun Reşid'e (v. 193/809) izafe edilerek de anlatılır. Harun Reşid, İmam Mâlik'le Muvatta'yı Kâbe'nin duvarına asıp insanları da onunla amel etmeye mecbur tutma" fikri üzerinde istişare eder. İmam der ki: "Sakın böyle bir şey yapma. Çünkü ashâb efendilerimiz vefat-ı Nebi'den sonra fürûâtla alakalı meselelerde (dinin pratik hayatla alakalı fıkhî konularında) ihtilâf ettiler ve farklı beldelere ayrılıp gittiler. Onların hepsi oturmuş birer sünnettir ve ardısıra gidilen bir yol olarak yerleşmiştir." Bu söz karşısında Harun Reşid: "Allah seni muvaffak kılsın ya Ebâ Abdillah!"[90] demiş ve düşüncesinden vazgeçmiştir. (Bu hadiseyi İmam Suyûtî anlatır.)[91]

III. DÖRT BÜYÜK MEZHEP İMAMI VE MEZHEPLERİ

A. İmam Mâlik ve Mezhebi

İmam Mâlik[92] (d. 93/713-v. 179/795), Medine alimleri arasında Fahr-i Kâinat Efendimiz'in (s.a.s.) hadis-i şerifleri mevzuunda ehil kabul edilen bir insandı. İsnad bakımından da onların en sikası/güveniliri ve Hz. Ömer'in içtihadlarını, Hz. Âişe ve İbn

---

90 Ebu Abdullah, Mâlik b. Enes'in künyesidir. [M]

91 Bu hadiseyi az farklılıkla İmam Gazalî de zikretmiştir. Bkz. İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn, 1/39, Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut. [M]

92 **Malik b. Enes b. Ebu Âmir**: Dedesi Ebu Âmir, Rasulullah'ın ashabından olup, Bedir hariç Rasulullah'ın bütün savaşlarına katılmıştır. Mâlik, H. 93 senesinde Medine'de doğmuştur. Medine alimlerinden ilim tahsil etmiş; ilmini İbn Ömer'in azadlısı Nâfi ve İbn Şihâb ez-Zührî'den almıştır. Fıkıhtaki üstadı ise Rabîatü'r-re'y diye bilinen Rabîa b. Abdurrahman'dır. Üstatları kendisinin hadis ve fıkıhta yeterli olduğuna dair icazet verince, hadis rivayetinde bulunmak ve fetva vermek için ilim meclisi oluşturmuş ve öğretim faaliyetine başlamıştır. Pek çok muhaddis kendisinden hadis almıştır. Hep Medine'de ikamet etmiştir. İmam Şafi'nin hocası olmaktadır. 179/795 yılında vefat etmiştir. [M]

Ömer'in ve bunların fukahâ-i seb'a (yedi fakih)[93] diye bilinen talebelerinin görüşlerini en iyi bilen bir büyük imamdı. Rivayet ve fetva ilmi, o ve onun emsali otorite âlimler üzerinde kuruldu ve onlar sayesinde yükseldi. Zaman gelip ilmi öğretme misyonu kendisine tevdi edilince, o da hadis rivayetinde bulundu; fetvalar verdi; ilmi insanların istifadesine sundu ve bu noktada üzerine düşen vazifeleri bihakkın eda etti. Ve şu hadisin haber verdiği kimse olma şerefine mazhar oldu:

"Çok sürmez, yakın bir gelecekte insanlar ilim talebiyle develerine binip şedd-i rihal ederler, yolculuğa çıkarlar; fakat o zaman Medine'nin âliminden daha bilgili ve salâhiyetli birini bulamazlar."[94] İbn Uyeyne ve Abdürrezzak'ın dediklerine göre –ki bu iki zatın bir şeyi kabul etmeleri o şeyin doğruluğu için yeterlidir- Efendimiz'in bu müjdesi İmam Mâlik'e tıpatıp uymuştur. İmam Mâlik'in yakın arkadaş ve talebeleri, onun rivayetlerini ve ihtiyar ettiği hadisleri bir araya topladılar, sonra onları özetlediler, yazdılar, belli bir düzene soktular; ardından da onun rivayet-

---

93 **Fukaha-i Seb'a** (Yedi Fakih): Saîd b. el-Müseyyeb, Urve b. ez-Zübeyr, el-Kasım b. Muhammed, Hârice b. Zeyd, Ebu Bekr b. Abdurrahman, Süleyman b. Yesâr, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe. [M]

94 Tirmizi, İlm, 18; Ahmed b. Hanbel, 2/299; Humeydî, 2/485, No:1147; İbn Ebi Hatim, el-Cehr ve't-Ta'dil, 1/11-12; İbn Hibban, 3736-İhsan, 2308-Mevarid; Hakim, 1/90-91; Beyhaki, 1/386; Hatib, Tarih-i Bağdad, 5/306-307, 13/17. Rivayet tariklerinden birisi: Süfyan-İbn Cüreyc-Ebu Zübeyr-Ebu Salih-Ebu Hureyre şeklindedir. İmam Tirmizi, İbn Hibban ve Hakim bu hadisin sahih olduğunu söylemişlerdir.

Dârekutnî demiştir ki: İbn Cüreyc'in tedlisinden çekinilir. Zira o, kabîhu't-tedlistir / çok kötü tedliste bulunur. Kendisi, İbrahim b. Yahya, Musa b. Ubeyde gibi cerhedilmiş kimselerden hadis rivayet etme durumunda tedlis yapmıştır; başkalarından rivayet ederken ise tedlis yapmaz. [Buna göre İbn Cüreyc, bu hadisi Ebu Zübeyr'den rivayette bulunduğundan, tedlis yapmamıştır, sonucuna varılır. -M-] Söz konusu hadisi, Nesâî, el-Kübrâ'sında (4291) Süfyan-İbn Cüreyc-Ebu Zinad-Ebu Salih senediyle tahriç etmiş ve demiştir ki: Senette Ebu Zinad'ın olması bir yanlışlıktır, doğrusu ise Ebu Zübeyr olmasıdır. Bkz. Tuhfetu'l-Eşraf, 9/445. [T]

lerine şerhler yazdılar ve bunların tahrîclerini yaptılar. Ayrıca İmam Mâlik'in içtihad ve fetvalarında kullandığı usûl ve delilleri ele aldılar ve onları net bir şekilde ortaya koydular; daha sonra da bu ilmi, başta Mağrib ülkeleri (Kuzey Afrika) olmak üzere dünyanın dört bir yanına götürdüler. Allah Tealâ da bu ilim hamelesi zatlar sayesinde, insanlardan büyük bir kısmını İmam'ın ilminden nasibdâr eyledi.

İmam Mâlik'in mezhebi ve usûlü hakkında burada kısaca serdettiğimiz hususların hakikatini anlamak için Muvatta isimli eserine bakılabilir; dediklerimiz orada detaylarıyla görülecektir.

B. İmam Ebu Hanife ve Mezhebi[95]

İmam Ebu Hanîfe (d. 80/699-v. 150/767), İbrahim Nehaî ve onun akranı olan fakihlerin görüşlerini benimsedi ve bazı istisnalar hariç, onların görüşleri çerçevesinden dışarıya çıkmadı. Kendisi İbrahim en-Nehaî'nin mezhebinden bazı esaslar çıkarma nok-

[95] **Ebu Hanife:** Nu'mân b. Sâbit b. Nu'mân b. el-Merzubân b. Zûtâ b. Mâh. Kûfe'de H. 80 senesinde doğdu. Atâ b. Ebî Rebâh, İbn Ömer'in azatlısı Nâfi gibi pek çok tabiîn ulemasından hadis işitti. Ebu Hanife Kûfe'de kumaş tüccarıydı ve muamelelerindeki doğrulukla tanınmıştı. Fıkıhta ve kıyasta imamdı. Büyük bir fıkıh halkası vardı; yetiştirdiği müçtehid imamlarla arkasında en büyük fıkıh mezhebinin teşekkkül etmesine sebep oldu. İbn el-Cevzî, el-Muntazam'ında şöyle der: "İnsanlar Ebu Hanîfe'nin anlayış ve fıkhında ihtilafa düşmüşlerdir. Süfyanü's-Sevrî ile İbnü'l-Mübarek, "Ebu Hanîfe insanların en fakihidir" demişlerdir. İmam Mâlik'e "Ebu Hanifeyi gördün mü?" diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Bir adam gördüm, sana bu sütunun altın olduğunu söylese onu ispat eder." Şafii de, "İnsanlar fıkıhta Ebu Hanîfe'nin iyâlidir." demiştir. Tertîbu'l-Medârik'de Kadî İyâz şöyle der: "Leys b. Sa'd, İmam Mâlik'e "Bakıyorum terliyorsun?" demiş, İmam Mâlik de, "Ebu Hanife'nin yanında terledim ey Mısırlı, o gerçekten fakihtir" demiştir. Mezhebinin en bâriz özelliği: istişareyi esas alan bir mezhep oluşudur. Esed b. Amr şöyle demiştir: "Talebeleri, Ebu Hanîfe'nin yanında bir meselenin cevabında ihtilafa düşerler ve çeşitli cevaplar ileri sürerlerdi. Sonra meseleyi Ebu Hanife'ye sorarlardı. O da en uygun cevabı verirdi. O mesele üzerinde üç gün durduktan sonra onu kağıtlara yazarlardı." İshak b. İbrahim: "Ebu Hanîfe'nin talebeleri, onunla birlikte mesele müzakerelerine dalarlardı." Ebu Hanife, talebelerinden biri, gereği kadar incelenmeden bir meseleyi yazmak

tasında emsalsizdi; İslâm'ın pratik meselelerine dair tahrîclerde bulunma şekillerinde gayet başarılıydı, oldukça ince nazarlıydı; ve bütün himmetini sözkonusu fer'î hususlara yöneltmişti.

---

için acele ettiği zaman ona engel olurdu. el-Muvaffak el-Mekkî'nin "Menâkıbü Ebî Hanife" adlı eserinde (2/133) şöyle demektedir: Ebu Hanife, mezhebini talebeleriyle istişare esasına dayandırmıştır. Onlarla istişare etmeksizin kendi başına dinde bir içtihadda bulunmamış; Allah, peygamber ve mü'minler için öğüt verirken aşırı gitmemiştir. O, meseleleri tek tek ortaya atar, talebelerini dinler, kendi görüşünü söyler ve onlarla bir ay hatta daha fazla münakaşa ederdi. Bu meseleler hakkında görüşlerden biri ağırlık kazanınca Ebu Yusuf bir esas olarak onu tespit ederdi. Nihayet o, bütün esasları (usûl) böylece tespit etmiştir. En doğrusu ve gerçeğe en yakın olanı da budur. İnsanlar için bu, daha tatmin edici bir yoldu. Tek başına içtihad yapanların ve sadece kendi görüşüne bağlananların mezhebinden daha iyidir." Bundan anlaşılıyor ki Ebu Hanife, talebelerini kendilerine anlattığı şeyi kabule zorlamaz; aksine konu iyice aydınlansın diye onların kendi görüşlerini açıklamalarını isterdi. Böylece onlar, delili anlaşılan meseleyi kabul ederler; delilsiz görüşleri kabul etmezlerdi. Ebu Hanife, "Bir kimsenin neye dayandığımızı bilmeden bizim görüşümüzü nakletmesi doğru değildir." derdi. İşte Hanefî mezhebinin her tarafa eşsiz bir şekilde yayılışının sırrı ve Ebu Hanife'nin öğrencilerinin üstünlüklerinin ve çokluklarının asıl sebebi budur. Çünkü fıkıh eğitiminde ve gençleri yetiştirmede onun metodu örnek bir metoddur. Bu itibarla İbn Hacer el-Mekkî, el-Hayrâtü'l-Hısân da (s.26) şöyle der: "Bazı bilginler demişlerdir ki, meşhur İslâm müçtehidlerinden hiçbirinin Ebu Hanife gibi arkadaş ve öğrencileri yoktu. Bilginler ve bütün insanlar müteşabih hadisleri, içtihada dayanan meseleleri, yeni olayları, kaza ve hükümleri açıklamakta Ebu Hanife ve arkadaşlarından yararlandıkları kadar kimseden yararlanmamışlardır." İbn Nedim Muhammed b. İshak, el-Fihrist'te "Karada, denizde, doğu ve batıda, uzakta ve yakında ilmin tedvini Ebu Hanife sayesinde olmuştur." demiştir. İbnu'l-Esir, Câmiu'l-Usûl'de şöyle der: "Allahın gizli bir sırrı olmasaydı bu ümmetin yarısı günümüze kadar büyük imamın (Ebu Hanife'nin) mezhebi üzere Allaha ibadet etmezlerdi." Adı geçen bilginlerin üçü de, yani İbn Hacer el-Mekkî, İbnü'n-Nedim ve İbnü'l-Esir, Hanefî mezhebi mensubu değillerdi ki, onun tarafını tuttukları söylensin. Kısaca Hanefî mezhebinin özelliklerini şöylece özetleyebiliriz: Meselelerin uzun münakaşalara dayanılarak halli ve yazılması.. hükümlerin fakih sahabiler devrindeki fıkhın feyizli ve zengin ilk kaynağına ulaşıncaya kadar topluluklardan rivayet edilmesi ve yeni olayların hükümlerini açıklamada ardarda gelen toplulukların sürekli çabalar harcaması. İşte bu sayededir ki Hanefi mezhebi, her devrin ihtiyaçlarına ve insanlığın medeniyetçe ilerlemesinin gereklerine ayak uydurmuştur. İmam Azam 150/767 yılında da vefat etmiştir. (Bkz. Muhammed Zâhid el-Kevserî (v. 1336/1917), Fıkhu Ehli'l-Irâk ve Hadîsühum, (Hanefî Fıkhının Esasları), s.60, Çevr. Abdülkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991. [M]

Bu söylediklerimizin gerçek olup olmadığını öğrenmek isteyen, İmam Muhammed'in Kitabü'l-Âsâr'ında, Abdürrezzak'ın Câmii'nde ve Ebu Bekr İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'inde zikredilen İbrahim en-Nehaî'ye ait görüşleri özetlesin ve sonra da bunları İmam Ebu Hanîfe'nin mezhebiyle kıyaslasın. Sonuçta görecektir ki: İmam Ebu Hanîfe, bazı cüz'î yerler hariç, çoğunlukla Nehaî'nin cadde-i kübrasından ayrılmamıştır; bahis mevzusu cüz'î konularda da yine Kûfe fakihlerinin mezhebi dışına çıkmamıştır.[96]

---

[96] Müellif, İmam Ebu Hanife Hazretlerini adeta tamamen tâbi durumuna sokan ve ona fıkıhta "mutlak müçtehid imamlık" payesi tanımayan bu sözleriyle kadirşinas davranmıyor gibi gözükmektedir. Zira İmam Ebu Hanife, ne bir tâbi fakih, ne meselede müçtehiddir; belki mutlak müctehit bir mezhep imamıdır. Hocalarından devşirdikleri mahfuz, kendi metodu ve içtihadlarıyla şekillenmiş bir mezhebin kurucusudur. Hem aksihalde Hanefî mezhebi olmazdı, onun yerine örneğin Nehaî mezhebî iştihar ederdi ve günümüze dek ona tâbi olunurdu. Halbuki kader, Ebu Hanife'yi mukteda kılmayı kaza buyurmuştur.

Dihlevî'nin bu sözlerine karşı çıkan âlimlerden birisi olarak M. Ebu Zehra, bu iddiaları çürüttüğü yerde –özetle- şunları söyler: "Dihlevî'nin bu sözleri, Ebu Hanife'nin yeni bir fıkıh görüşü getirmediğine, onun mezhepte bir mukallit olduğuna hükmediyor. Oysa Ebu Hanife bir mukallit olmuş olsaydı, fıkıh sahasında asırlara hakim olan bu büyük tesiri meydana getirebilir miydi? Dihlevî'nin delil olarak aldığı Âsâr isimli eser, mezhebin zahir rivayet kitaplarının dörtte birini bile ihtiva etmez. Öyleyse ona göre nasıl nihaî hüküm verilebilir ki! Hatta Âsâr'da dahi İbrahim Nehaî tarikiyle gelmeyen pek çok hadis-i şerifler vardır. Mesela: İmam Ebu Hanife, bir kimse Arafat'ta vakfe yaptıktan sonra Beytullah'ı tavaf etmeden karısı ile cima ederse bir deve keser, haccını tamamlar, şeklinde İbn Abbas'tan gelen rivayeti almıştır ki, bu Kûfe fıkhı değil, Mekke fıkhıdır. Oysa İbrahim en-Nehaî, bu meselede haccın tamam olmadığı görüşündedir. Kaldı ki İmam Ebu Hanife, yalnızca İbrahim en-Nehaî'nin fıkhını nakleden Hammad'dan ders almamış, başkalarından da ilim okumuş ve bu okuduklarını kendi fıkıh mantığı ile yoğurmuş ve bu sahada asırlara damgasını vuran yepyeni bir çığır açmıştır." (Bkz. M. Ebu Zehra, Ebu Hanife, s.260-261, Mtc: Osman Keskioğlu).

Bu noktada Şah Veliyyullah Dihlevî'nin mezhep görüşü hakkında küçük bir açıklamada bulunmak, konuyu onun kaleminden anlama noktasında oldukça gerekli bir boşluğu doldurur kanaatindeyiz: Esasında Şah Veliyyullah, Hanefî mezhebi müntesibi olarak yetişmiştir; ancak Hicaz'a gittikten sonra mezheplere bağlılık konusunda daha ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir; çünkü orada Şafii âlim-

İmam Ebu Hanîfe'nin en meşhur talebesi Ebu Yusuf'tur (d.113/731-v.182/798).[97] Kendisi Harun Reşid zamanında kâdılkudât/başkadılık vazifesini yüklenmiştir ve böylece Hanefî mezhebinin yayılmasını sağlamış ve Irak, Horasan ve Maveraü'n-nehr diyarlarında bu mezheple hükmedilmesine sebep olmuştur.

İmam Ebu Hanîfe'nin talebeleri içinde en güzel eserler veren, ilmî araştırmalara ve derslere en fazla düşkün olan Muham-

---

lerinden ders okumuş ve bu arada diğer mezhepleri de yakinen tanıma fırsatı bulmuştur. Hayatının bu ve devamındaki yıllarda "mezhepler arası uzlaştırıcı, birleştirici, dengeleyici, te'lif ve telfik edici" bir çizgide seyretmiştir. Bunun sonucunda muhaddis fakihlerin yolundan gitmeyi mezhep edinmiştir. Bu konuda şöyle der: "Dört mezhebi ve onların usullerini inceledikten, dayandıkları hadisleri gördükten sonra, gaibten gelen bir işaret ve nurla aynı zamanda hadis âlimi olan fakihlerin yolundan gitmeyi uygun gördüm ve buna azmettim." (Veliyyullah Dihlevî, el-Cüz'ü'l-Latîf fî Tercemeti'l-Abdiddaîf, s.4, Delhi, 1897.) Medine-i Münevvere'de iken görmüş olduğu bir rüya vesilesiyle yeniden Hanefî mezhebi üzerinde karar kılmıştır. Füyûzu'l-Harameyn isimli eserinde (s. 48, Delhî Matbaa Ahmedî, tarihsiz) bizzat kendisi bu rüyayı şöyle anlatmaktadır: "Hz. Peygamber (s.a.s.) bana, keşf âleminde şöyle dedi: "Hanefî mezhebinde öyle hoş-güzel bir yol vardır ki, o yol, Buhârî ve arkadaşları zamanında toplanan ve ayıklanan sünnete uyan yolların en iyisidir. O yol da şudur: Bir mesele hakkında üç imamın (Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed) görüşlerinden hadise en yakın olanı alınır. Bu da, hadis âlimlerinden olan fakihlerin ihtiyar ettikleri görüşlerin araştırılması ile olur. Usûlde üç imamın da sustuğu, inkarına da yanaşmadıkları ve hadislerin delalet ettiği nice şeyler vardır ki, onları da kabul etmek ve hepsini de hanefî mezhebinden saymak lazımdır." Dihlevî, yine aynı eserinde (s.103) Hanefî mezhebinin derin bir sırrı bulunduğunu ve bu mezhebin bu sırra binaen diğer mezheplere karşı bir üstünlüğe sahip olduğunu belirtmiştir. Hatta 1143 senesinde gittiği Hicaz'da iken 15 Zilkade günü Mekke'ye giren Şâh Veliyyullah Dihlevî, ulema ve öğrencilerin ısrarlı istekleri üzerine Mescidi Haram'da, Hanefî mihrabının yanında ders vermeye başlamıştır ve pek çok insan da bu derslere katılmıştır. [M]

97 **Yakup b. İbrahim el-Ensârî**: H.112 yılında doğmuş, büyüyünce hadis rivayetiyle meşgul olmuş, fıkhı önce İbn Ebi Leyla'dan almış, sonra Ebu Hanife'nin ders halkasına katılmıştır; kendisi İmam'ın en büyük talebesiydi ve yardımcısı konumundaydı. Ebu Hanife'nin mezhebine yönelik ilk kitap yazan, meseleleri kaleme aldıran ve onları yayan kimsedir. 182/798 yılında vefat etmiştir. [M]

med b. Hasan'dır (d. 132/749-v. 189/805).[98] Rivayete göre kendisi, Ebu Hanîfe ve Ebu Yusuf'tan fıkıh tahsil ettikten sonra Medine'ye gitti ve orada İmam Mâlik'ten Muvatta'yı ders aldı. Oradan da kendi beldesine döndü ve Hanefi mezhebinin meselelerini tek tek Muvatta ile karşılaştırdı; eğer bu iki mezhep arasında ittifak olmuşsa, onu kabul etti ve onunla amel etti. İttifakın gerçekleşmediği hususlara gelince, bu durumda eğer sahâbe ve tâbiînden bir taifeyi Hanefî mezhebi doğrultusunda görmüşse onu aldı. Fakat fukahanın amel ettiği sahih hadislerden birine zıt olan, ya da ulemanın çoğunluğunun ameline muhalif olan zayıf bir kıyasla veya esnek bir tahrîcle karşılaşırsa, bu nevi kıyas ve tahrîci terketti ve bu konuda daha üstün gördüğü selefe ait bir başka görüşe geçti.

Hanefî Mezhep İmamları Arasındaki İhtilâfların Sebepleri

Ebu Yusuf ve Muhammed de, üstadları Ebu Hanîfe gibi mümkün olduğunca İbrahim en-Nehaî'nin mezhebinden ayrılmadılar, aynı çizgiyi takip ettiler. Yer yer aralarında cereyan eden ihtilâfların kökü ise temelde iki ana sebebe dayanmaktadır:

1. Üstadları olan Ebu Hanîfe, İbrahim en-Nehaî'nin mezhebi üzerine bazı tahrîclerde bulunmuş, bu iki talebesi de o noktada daha farklı düşüncelere kanaat getirmiş ve bu farklı tahrîcler sonucunda da aralarında bazı ihtilâflar meydana gelmiş olabilir.

---

98 **Muhammed b. Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî**: Şeybânoğulları âzâdlılarındandır. Vâsıt'ta dünyaya gelmiş, Kûfe'de yetişmiştir. Önce Ebu Hanife'den sonra da Ebu Yusuf'tan olmak üzere fıkıh tahsil etmiş ve Hanefi fıkıh ve usûlünde imam olmuştur. Harun Reşid onu Rakka kadılığına getirmiş, sonra da azletmiştir. Horasan'a giderken Halife'ye eşlik etmiş ve Rey'de vefat etmiştir. İmam Şafi onun fesahati sebebiyle: "Eğer Kur'ân, (İmam) Muhammed'in dili üzere inmiştir desem yeridir." demiştir. Fıkıh ve usûlüne dair pek çok kitabı vardır. 189/805 yılında vefat etmiştir. (Bkz. Ziriklî, A'lâm, 6/80). [M]

2. İbrahim en-Nehaî ve akranına ait birbirinden farklı görüşler olabilir; ve bunlardan birini diğerine tercih etme hususunda Ebu Yusuf ve Muhammed, üstadları Ebu Hanîfe ile ayrı düşmüş de olabilirler.[99]

İmam Muhammed (r.a.) nice eserler vücuda getirdi; mezhebin üç imamının (İbrahim en-Nehaî, Ebu Hanîfe ve Ebu Yusuf'un) görüşlerini bir araya topladı; ve bu hizmetiyle de insanlığa büyük faydalar sağladı.

Ebu Hanîfe'nin talebeleri, sözkonusu eserlere yönelmiş, onlar üzerinde ihtimam göstermişlerdir; o eserleri özetlemişler, dağınık konularını bir araya getirmişler, kapalı kısımları anlaşılır hale sokmuşlar, şerhlerini yazmışlar; onlardan çıkardıkları esaslar ışığında yeni yeni sonuçlar elde etmişler, orjinal meseleler ortaya koymuşlar ve mevcut meseleleri de delillendirmişlerdir.

Bu mezhebin müntesipleri sonraki yıllarda Kûfe'den Horasan ve Maveraü'n-nehr diyarlarına kadar yayılmışlar ve gittikleri yerlerde bu mezhebin yerleşmesini sağlamışlardır. Bu imamların hepsine ait olan görüşler, daha sonra "Hanefî Mezhebi" diye anılagelmiştir.

Esasen İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed de müstakil birer mutlak müçtehiddirler; usûl ve fürûda kendilerine has

---

99 Müellif, bu son cümlelerde İmam Azam Ebu Hanife'yi talebeleriyle aynı kefeye koyuyor ve hepsinin İbrahim en-Nehaî'nin dışına çıkamadıklarını ve İmam Azam'ın değil, aslında en-Nehaî'nin gerçek İmam olduğunu, Ebu Hanife'nin ise sadece Nehaî'nin mezhebinin tahricini yaptığını iddia ediyor. Bu sözlerde belki bir derece hakikat payı olabilir; tabii ki bir istifade sözkonusudur; fakat İmam Azam'ın mezhebindeki müstakil imamlığı ve mutlak içtihad mertebesindeki otoritesi tartışılmazdır ve bu gerçek üzerinde tarihte cumhur-u fukaha mabeyninde tam bir icma hasıl olmuştur. Ayrıca İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in de oturtuldukları konum yukarıda bahsedildiği cinsten sadece derlemecilik ve katipliğe benzer bir mevkii değil –biz öyle anlıyor da olabiliriz-; Şah Veliyyullah'ın hemen üç paragraf sonra ifade ettiği mutlak müçtehidlik makamıdır.[M]

mezhepleri bulunmaktadır ve üstadları olan İmam Azam ile aralarında azımsanmayacak çoklukta ihtilâfları vardır. Fakat:

i. Üç imamın da aynı membadan beslenmiş olup temelde birbirleri ile uyum arzetmeleri ve

ii. Mezheplerinin 'el-Mebsût' ve 'el-Câmiu'l-Kebîr' gibi eserlerde hep bir arada tedvin edilmiş olması hasebiyle, Ebu Yusuf ve Muhammed'in mezhepleri, Ebu Hanîfe'nin mezhebiyle birlikte telakki edildi ve topluca "Hanefî mezhebi" şeklinde tek bir mezhep addedildi.[100]

C. İmam Şâfiî ve Mezhebi

İmam Şâfiî (d. 150/767-v. 204/819), Hanefî ve Mâlikî mezheplerinin daha yeni yeni yerleşmeye başladığı, usûl ve fürûunun tertip edildiği kuruluş yıllarında neş'et etti. Öncekilerin yapmış olduğu ilmî çalışmaları inceledi; fakat o çalışmalar içinde gördüğü bazı eksiklikler, kendisini onların mezhepleri üzere gitmekten alıkoydu ve bunları el-Ümm isimli kitabının baş taraflarında açıkladı. Bunları şöylece özetleyebiliriz:

1. İmam Şâfiî, önceki alimlerin mürsel[101] ve munkatı' hadis-

100 İmam Dihlevi bu sözlerini kendince doğru bir mahmile oturtuyor olabilir; lakin daha önceki dipnotlarda da ifade edildiği gibi bu, İmam Azam Ebu Hanife ile Ebu Yusuf ve Muhammed'i bir seviyede tutan bakış açısı müellifin kendisine mahsustur ve katiyyen cumhur-u fukahanın kabulü değildir. [M]

101 * **Mürsel hadis**in ne olduğu noktasında âlimler dört çeşit tarif ortaya koymuşlardır:

1- Mürsel Hadis: Yaşı büyük tabiinin, sahâbeyi atlayarak doğrudan Rasulullah'a izafe ederek rivayet ettiği hadislerdir. Küçük tabiinin Rasulullah'a izafe ederek rivayet ettikleri hadisler ise bu tarifin dışında kalır.

2- Mürsel Hadis: Tabiinin doğrudan Rasulullah'a nisbet ederek rivayet ettiği hadislerdir. Hadisçilerin cumhurunun üzerinde ittifak ettikleri tarif budur.

3- Mürsel Hadis: Hangi nesilden olursa olsun (ister sahâbe, ister tabiin) senedinden bir ravinin zikredilmediği/düştüğü hadislerdir. Bu tarife göre mürsel hadisle muhkatı hadis aynı olmaktadır. Bu tarif ise usul alimlerinin çoğunluğuna göredir ki Hatib Bağdadî'nin tarifi de böyledir (s.384).

lerle[102] amel ettiklerini gördü. Halbuki bu iki çeşit hadise halel (bozukluk, eksiklik ve zaaf) giriyordu ve bunun sakıncaları vardı. Çünkü hadislerin tarikleri bir araya getirilip incelendiği zaman;

4- Mürsel Hadis: Sahâbe'den başkasının "Rasulullah şöyle dedi" şeklinde doğrudan Rasulullah'tan rivayet ettikleri hadislerdir. Âmidî, İbn Hacib, Şeyhu'l-Muvaffak ve daha başkalarını tarifi böyledir.

* Mürsel hadisin hüccet/delil olup olamayacağı noktasında alimler farklı görüşler serdetmişlerdir:

1. **Mutlak Kabul**: İmam Mâlik, İmam Ebu Hanife, bu ikisinin mezheplerindeki fıkıhçıların hepsi ve Mu'tezile'nin çoğunluğu, iki rivayetten birine göre Ahmed b. Hanbel ve Ebu Davud, mürsel hadisin mutlak olarak hüccet olacağına kaildirler.

2. **Mutlak Red**: Ekser hadis imamlarına göre, mürsel hadis mutlak olarak hüccet kabul edilmez; yalnız bu görüşe sahip hadisçiler, sahâbe mürsellerinin hüccet olup olmayacağı noktasında ihtilaf etmişlerdir.

3. **Tafsil**: İmam Şafii'nin mezhebine göre mürsel hadis, belli şartları taşırsa makbul, taşımazsa merduttur. İbn Recep "Şerhu İleli't-Tirmizi"de (1/301) İmam Şafii'nin bu meseleledeki sözünü zikrettikten sonra muhteva olarak şunları demektedir: "-Bu söz, gerçekten güzel bir sözdür.- : Mürsel Hadis sahihtir; ve belli şartlarla kabul edilir. Bu şartlardan bazıları hadisi irsal eden ravinin (mürsil) kendiyle alâkalıdır ve üç tanedir: 1- Mürsil'in, rivayeti kabul olunmayan bir mecruh veya meçhul ravilerden hiçbir rivayette bulunmamış olması. 2- Mürsil'in hadis hafızlarının isnatlarına muhalif rivayetlerde bulunanlardan olması; eğer onlara muhalefet edenlerden ise rivayet ettiği mürsel hadis kabul edilmez. 3- Mürsil'in tabiînin büyüklerinden olması. Çünkü tabiinin büyükleri ya bir sahabiden ya da tabiinin büyüklerinden hadis rivayet etmişlerdir. Ancak bunların dışındaki tabiin ve daha sonra gelenler, rivayetleri kabul edilmeyen ravilerden de bol bol hadis rivayetinde bulunmuşlardır. İşte bu şartlar, rivayet ettiği mürsel hadisin kabul edilebilmesi için ravilerin üzerlerinde bulundurması gereken özelliklerdir.

Ayrıca mürsel bir haberin kabul edilmesi için onu rivayet eden kimsenin, o haberin sahih olduğunu ve bir aslının bulunduğunu gösteren bir başka delille (hadisle) rivayetini güçlendirmesi şart koşulmuştur. Bu konuda daha detaylı bilgiler için bkz. er-Risale, s.461-471; Ma'rifetü Ulumi'l-Hadis, s.25-27; et-Temhid, 1/19-39; el-Kifaye, s.384-397; Camiu't-Tahsil, el-Bâisu'l-Hasîs, Şerhu Ileli't-Tirmizi, 1/273-320; Fethu'l-Muğis, 1/134-155; en-Nüket, 2/540. [T]

102 **Munkatı' Hadis** ise: Senedinde sahâbeden sonra gelen ravi (tabiîn)nin düştüğü hadislerdir. Veya –bir başka tarife göre– senedinden yalnızca bir ravinin düştüğü hadislerdir; ancak ardarda olmamak şartı ile senedinde birden fazla ravinin düştüğü hadislere de munkatı' hadis denilmiştir. [M]

nice mürsel hadisin asl ü esasının olmadığı, nicesinin de müsned hadislere ters düştüğü ortaya çıkıyordu. Bu sebeple İmam Şâfiî, usûl kitaplarında belirtilen şartları taşımayan mürsel hadislerle amel etmemeye karar verdi.

2. Daha önceki devirlerde ihtilâflı hadislerin arasını bulma konusunda yeterli kaidelerin tespit edilmediğine ve bu yüzden de onların içtihadlarına bazı halellerin girmiş olduğuna kanaat getirdi. Kendisi bunun için bir takım usûller geliştirdi, kıstaslar ortaya koydu; ve bunları bir kitap halinde tedvin etti ki, bu kitap İslâm hukuk metodolojisi (fıkıh usûlü) dalında yazılan ilk eser olma özelliğini taşıyordu.

Bahis konusu ettiğimiz hususlara örnek olma sadedinde şunu kaydedebiliriz: Anlatıldığına göre, İmam Şâfiî bir gün Muhammed b. Hasan'ın meclisine girer. İmam Muhammed, o sırada Medine alimlerinin, tek bir şahidin yemin ederek verdiği habere dayanarak hüküm vermelerini tenkit etmektedir ve : "Bu, Allah'ın kitabına bir ziyadeliktir" demektedir. İmam Şâfiî de "Haber-i vâhidle Allah'ın kitabına bir ziyadelik yapılamayacağı sence sabit bir hüküm mü? (yani sabit kanaatin bu mu?)" der. "Evet" cevabını alınca sözünü şöyle tamamlar: "O halde sen niçin Efendimiz'in 'Vâris için vasiyyet yoktur'[103] hadisine binaen

103 Sahih bir hadistir. Buharî, Vesaya, 6;Neseî, Vesaya, 5; Ahmed b. Hanbel, 5/267, 4/186,187; Ebu Davud, Vesaya, 6; Tirmizi, Vesaya, 5; İbn Mace, Vesaya, 6; Tayalisî, 1127; Abdürrezzak, Musannef, 16308; Taberani, el-Kebir, 8/159/160, no: 7615; Beyhaki, 6/264. Hadis, İsmail b. Ayyaş-Şurahbil b. Müslim el-Havlanî-Ebu Ümame el-Bahilî senet zinciriyle rivayet edilmektedir ve yukarıdaki cümle bu hadisin metninde geçmektedir. Zeylâî hadisin tehkîhi noktasında demiştir ki: İmam Ahmed, Buhari ve bir grup hadisçi: "İsmail b. Ayyaş'ın Şamlılardan rivayet ettikleri hadisler sahihtir. Hicazlılardan rivayet ettikleri ise sahih değildir. Bu hadisi ise Şamlı sika bir raviden rivayet etmektedir." demişlerdir. İmam Tirmizi ve Hafız da bu hadisin hasen derecede bir hadis olduğunu belirtmişlerdir: et-Telhis, 3/92. Hadise delil mahiyetinde daha pek çok rivayetler vardır, bkz. Nasbu'r-Râye, 4/403-404. [T]

"Vârise vasıyyette bulunmak caiz değildir" diye hükmediyorsun? Halbuki Allah şöyle buyuruyor: "Sizden öleceğini anlayan kimse, geriye hayır/mal bırakacaksa, onu anası, babası ve akrabaları için, münasip bir tarzda vasiyet etmesi size farz kılındı. Bu, müttakiler üzerine bir borçtur."[104] İmam Şâfiî daha bu kabil pek çok şeyler serdedince, İmam Muhammed konuşmasını kesme durumunda kalır.[105]

3. Bazı sahih hadisler, fetva vazifesiyle muvazzaf tâbiîn fıkıhçılarına ulaşmamıştır. Bu durumda onlar da kendi re'yleri ile içtihad etmişler veya nassların umum ifadelerine tabi olmuşlar, ya da bu hususta sahâbe-i kiram'dan gelen nakillere iktida etmişler ve fetvalarını da bu şekilde vermişlerdir. Tâbiînden sonraki tabakaya (tebe-i tâbiîn) gelindiğinde, söz konusu sahih hadisler tamamen günyüzüne çıkmıştır. Lakin bu sefer de dönemin fakihleri, günyüzüne çıkan o hadislerin, kendi memleketlerindeki yerleşik amele ters düştüğü ve yöre alimlerinin ihtilâfsız yapageldikleri sünnete zıt olduğu gerekçesiyle, bu kabil sahih hadislerle amel etmediler. Zira onlara göre bir hadisin, yerleşik sünnete ters düşmesi, o hadisin sıhhatini zedelemektedir ve onu delil olmaktan düşüren bir illet hâlini almaktadır. Veya bu tür sahih ha-

104 Bakara, 2/180 [A]

105 Yani sözkonusu ayet, varise vasiyet yapmanın caiz olduğunu bildirmektedir. Oysaki haber-i vâhid olan "Lâ vasiyyete il vâris..." hadisi, varise vasiyetin caiz olmadığı hükmünü getirmektedir ki, bu hüküm mezkur ayetteki hükme ziyade bir hüküm demektir. Esasen, mirasın taksimini -bir ölçüde- ölenin insiyatifine bırakan bu ayeti, Nisa suresi'nin 11 ve 12. ayetleri neshetmiş ve yapılacak taksimatta kime ne kadar pay verilmesi gerektiğini net bir şekilde açıkça beyan etmiştir. Bu noktadan bir değerlendirmeye gidince, İmam Şafii'nin (Bakara,180)'deki hükme, haber-i vahidle hüküm ziyade olunduğuna dair görüşü –buraya mahsus olmak üzere- tenkit görebilir; zira haber-i vahitle değil, bir başka ayetle hüküm değiştirilmiştir burada. Fakat İmam Şafii, bu ayeti mensuh kabul etmiyorsa, o zaman durum değişir; kendi içinde tutarlı-isabetli hale gelir. [M]

disler, tebe-i tâbiîn döneminde ortaya çıkmadı da; belki daha sonraki nesilde hadisçilerin, farklı hadis tariklerini toplama yolundaki gayretleri sonucunda; ve bunun için değişik yörelere seyahatler düzenlemeleri ve oralarda ilim erbabını araştırmaları neticesinde günyüzüne çıktı, iştihar etti.

Nice hadisler var ki, onu sahâbeden bir veya iki kişi rivayet etmiş, onlardan da ancak bir veya iki ravi o hadisi rivayet etmiştir ve bu durum böylece devam etmiştir. Dolayısıyla bu kabil pek çok hadis fıkıhçılara ulaşmamış; ancak hadis tariklerini bir araya toplayan ve onları ezberleyen hadis hafızları döneminde ortaya çıkmıştır. Örneğin sadece Basralıların rivayet ettiği nice hadis-i şerifler var ki, sair beldelerdeki alimlerin onlardan haberdar olmadıkları görülmüştür.[106]

İşte bu gerçekten hareketle İmam Şâfiî şöyle bir açıklama getirir: Sahâbe ve tâbiîn uleması, bir meselede önce hadise baş vururlardı. Eğer onda aradıkları cevabı bulamazlarsa, bu sefer istidlal yollarından birine tevessül ederlerdi. Şayet bundan sonra meseleyi çözer mahiyette bir hadis ortaya çıkarsa, kendi içtihadlarından vazgeçer, o hadisi esas alırlardı. Durum böyle olunca ise fıkıhçıların sonradan günyüzüne çıkan sahih hadislerle amel etmemeleri, o hadislerin sıhhatini zedelemez. Ancak onlar, böyle bir hadisten haberdar olmuşlar ve onun sıhhatini zedeleyen illeti de açıklamışlarsa o takdirde söylenecek söz kalmaz.

---

106 O zamanki toplumların daha çok kapalı bir kutuya benzemesi, seyahatların çok zor ve zahmetli olması ve onlara mecburi bir ihtiyaç da duyulmayışı şehirleri ayrı ayrı kaplar haline getirmiştir. Hadis ve ilim talebi uğrunda yapılan yolculuklar ve bunun çok rağbet görmesi ise, şehirler arasında irtibatı sağlamış ve kısa zamanda şehirler birleşik kaplar gibi bir hal arzederek birinde mevcut bulunan ilme diğerleri de sahip olmuş, bunun sonucunda da hadislerin yekûnuna ulaşmanın yanında, hadis lafızları benzerlik arzetmeye başlamış, giderek teşrîde de bir birlik meydana gelmiştir. [M]

Buna örnek olarak “Kulleteyn” hadisini[107] verebiliriz. Bu hadis sahihtir; pek çok tarikle de rivayet edilmiştir; ve bunların çoğu Velid (veya Ebu’l-Velid) b. Kesîr’e dayanmaktadır. Bu zat, Muhammed b. Ca’fer b. ez-Zübeyr’den veya Muhammed b. Abbad b. Ca’fer’den; o, Ubeydullah b. Abdullah’tan; ve o ikisi de İbn Ömer’den nakletmiştir kulleteyn hadisini. Ebu Velid b. Kesîr'den sonra hadis pek çok tariklere ayrılmış ve iyice yaygın hale gelmiştir. Hadisin senedindeki bu iki ravi (Muhammed b. Ca'fer ve Muhammed b. Abdâl) her ne kadar sika (güvenilir) ravilerden olsalar da, fetva vermeye ehil olan ve insanların kendilerine dinî konularda baş vurdukları simalardan değildirler.

Bu kulleteyn hadisi, ne Saîd b. Müseyyeb ne de Zührî devrinde ortaya çıkmıştı, yani bilinmiyordu; dolayısıyla ne Mâlikîler ve ne de Hanefîler onunla amel etmişlerdi. Ancak İmam Şâfiî, onun günyüzüne çıktığı devri idrak ettiği için sözkonusu sahih hadisle amel etmişti.

Meclis muhayyerliği hadisini[108] de bir ikinci misal olarak kaydedebiliriz: Çünkü bu hadis, sahâbeden İbn Ömer ve Ebu

---

107 Sahih bir hadistir. Ebu Davud, Taharet, 33; Nesai, Taharet, 43; Tirmizi, Taharet, 50; İbn Mâce, Taharet, 75; Dârimî, Vudû, 55; İbn Carud, el-Münteka, 45; Tahavi, Şerhu Meâni'l-Âsâr, 1/15; İbn Hibban, 1249-İhsan; Darekutni, 1/13, 14, 15, 17; Beyhaki, 1/26, 261. Bu rivayetlerin hepsi Ebu Üsame-Velid b. Kesir-Muhammed b. Cafer b. Zübeyr-Abdullah b. Abdullah b. Ömer-Abdullah b. Ömer isnadıyla rivayet edilmektedir. Hakim, (1/132)'de bu hadisle alakalı: "Bu hadis, Buhari ve Müslim'in kıstas kabul ettikleri şartlara uygun sahih bir hadistir." demektedir. Bkz. Nasbu'r-Râye, 1/104-111; et-Telhîs, 1/16-20; el-İhsan, 1249. [T]
Kulleteyn hadisi: İbn Ömer demiştir ki: Issız yerde bulunup yırtıcı hayvanların uğrağı olan suyun temiz olup olmadığına dair Rasulullah'a sual sorulduğunu işittim. Cevaben buyurdular ki: “Eğer su iki kulleye ulaşırsa (büyük küp-yaklaşık yarım ton), böyle bir su pislik taşımaz ve onu hiçbir şey de necis kılmaz” (Ahmed b. Hanbel, 2/23, 27, 107;Darimî, Vudû, 55; Nihâye, 4/104. [M]

108 Buhari, Büyû', 19, 22, 42-47; Müslim, Büyû', 43, 45, 46; Ebu Davud, Büyû, 51, 53; Tirmizi, Büyû, 26; Nesâî, Büyû’, 9, 14; İbn Mace, Ticârât, 17, 18; Ahmed b. Hanbel, 2/4, 9, 52. [M]

Hureyre'nin kendisiyle amel ettiği ve pek çok tariklerle rivayet edilmiş olan sahih bir hadis-i şeriftir. Fakat fukaha-i seb'a ve çağdaşları döneminde ortaya çıkıp tanınmadığı için, onlar bu hadisle amel edememişler ve gereğince hükmedememişlerdi. İmam Mâlik ve Ebu Hanîfe ise "Bu durumu hadisin sıhhatini zedeleyen bir illet saymışlar ve onunla amel etmemişlerdi. Ama İmam Şâfiî, bu hadisle amel etmiştir.

4. Sahâbe görüşleri, İmam Şâfiî asrında derlenip bir araya getirilmişti. Gerçekleştirilen bu derleme çalışması sonucunda sahâbe kavillerinin sayıca çok fazla olduğu, aralarında bir sürü farklılıklar bulunduğu ve bu ihtilâfların da hayli derince olduğu gerçeği ortaya çıkmıştı. İmam Şâfiî, sahâbe içtihadlarından bir çoğunun sahih hadislere muhalif olduğunu gördü; zira her sahabiye bütün hadisler ulaşmamıştı, dolayısıyla da herbiri kendi re'yi ile içtihad etmişti. Yine o, selefin bu türlü durumlarda kendi içtihadlarını bırakıp daima hadise müracaat ettiklerine şahit oldu. Bunun üzerine İmam Şâfiî kendisi de, sahâbenin üzerinde

---

Bu hadis; Abdullah b. Ömer ve Hakim b. Hızâm'dan iki ayrı tarikle gelmektedir. İbn Ömer'in rivayetinde "Alıcı ve satıcı kimseler, birbirlerinden ayrılmadıkça alış-verişten vazgeçme hakkına sahiptirler; ancak muhayyerliği şart koşmaları durumu hariç" şeklinde ve İmam Mâlik'in Muvatta'sında da "Alıcı ve satıcıdan her biri, birbirinin yanından ayrılmadıkça alış-verişi bozma hakkına sahiptirler; ancak muhayyerlik şartıyla yapılan alış-veriş müstesna" şeklinde varid olmak suretiyle ortaya çıkmıştır. Enterasandır bu hadisi, İmam Mâlik, Muvatta'sında rivayet ettiği halde, kendisi onunla amel etmemiştir. [A]

Beğavî, Şerhu's-Sünne'sinde (8/39) şöyle der: "Alış-veriş yapan kimselerin mekan muhayyerliği konusunda ehl-i ilim ihtilaf ettiler. Ekser alimlere göre: Alıcı ve satıcı, alış-veriş mekanından bedenleri ile ayrılmadıkları müddetçe şatışı feshetme veya kabul etme arasında muhayyerdirler. Bu görüş, İbn Abbas, Ebu Hureyre, Abdullah b. Amr, Hakîm b. Hızâm'dan nakledilmiştir; Abdullah b. Ömer, Ebu Berze el-Eslemî bu görüştedirler; ve Kadı Şureyh, Said b. Müseyyeb, Hasan Basrî, İbnü'l-Mübarek, İmam Şafii, İmam Ahmed, İshak, Ebu Ebeyd, Ebu Sevr de aynı mezheptedirler. İbrahim en-Nehaî de demiştir ki: "Mekan muhayyerliği sabit olmaz; karşılıklı kabulle alış-veriş tahakkuk eder, bağlayıcı olur; İmam Mâlik, Süfyan Sevri ve Ashab-ı Re'yin de görüşü bu merkezdedir. [T]

ittifak etmedikleri görüşleriyle amel etmeyi terketti ve "Onlar da insan, biz de insanız!"[109] diyerek, nihayet onların da bizim gibi insanlar olduğunu ve hata yapabileceklerini ifade etti.

5.İmam Şâfiî bazı fakihlerin, şeriatın cevaz vermediği re'y (şahsî görüş) ile delil olarak kabul ettiği kıyası birbirine karıştırdıklarını, her ikisini bir tuttuklarını ve hatta bu re'yi bazen 'istihsan'[110] diye isimlendirdiklerini gördü. Burada re'yden maksadım: Muhtemel bir zorluk ya da bir maslahatın bulunabileceği şeyin (mazinne), herhangi bir hükme illet kılınmasıdır. Halbuki kıyas, illetin nassla belirlenmiş bir hükümden çıkarılma ve (hakkında nass bulunmayan meseleye aynı) hükmü verme işlemidir. İmam Şâfiî, bu kabil re'ye dayalı çıkarımları tamamen reddetti ve dedi ki: "İstihsanda bulunan kimse, kendisini Şâri'

---

109 İmam Şafii'nin sahâbe hakkında söylemiş olduğu benzer bir sözü, İmam Azam Ebu Hanife Hazretleri'nin tabiin hakkında söylediği de nakledilir: "Allah Rasûlü'nden gelen hadisler, başımız gözümüz üstüne. Sahâbe'nin görüşleri noktasında ise muhayyeriz. Tabiînin içtihadlarına gelince, biz de insanız, onlar da." (Bkz. Muhammed Zehebî,et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, c.1, s.131, Dâru'l-Kalem, Beyrut.) Bu sözün İmam Şafii'ye nisbet edilmiş olma ihtimali göz önünde tutulmalıdır. Ebu Reyye'nin benzer bir sözüne cevap sadedinde M. Ebu Şehbe'nin şu özlü açıklamalarını aynen buraya dercetmeyi lüzumlu buluyoruz: " Biz de sahâbeyi normal bir insan olarak görüyoruz; ancak Rasûl'ün terbiyesi onların din ve ahlak yönünden mükemmel, şahsiyetleri bakımından insanlığın yüce bir tarzı/kameti olduklarını kabul ediyoruz. Hz. Peygamber'in terbiyesi sayesinde onlar bu risaleti bütün insanlığa taşımaya ehil olmuşlardır. Tabii ki biz, Hz. Peygamber'in ashabını gerektiği şekilde resmederken, ihlas sahibi olan imamlarına bağlı olan, din ve ahlakı çiğnemeyen gerçek ashabı kastediyoruz; yoksa münafık ve mürtedler zaten saded haricidir. Aynı şekilde biz ashabın yalan söylemekten ve hadis uydurmaktan beri olduklarını söylüyoruz; fakat bununla onların tamamen hatalardan masum olduklarını kastetmiyoruz." (Bkz. M. Ebu Şehbe, Hadis Müdafaası, s.348, Mtc. Mehmet Görmez- M. Emin Özafşar, Ankara 1990.) [M]

110 **İstihsan:** Zorluk ve maslahatın galip bulunmasını re'y yolu ile hükme illet/sebep kılma demektir. [M]. İstihsan hakkında bkz. Ravdatü'n-Nâzır, 1/407; el-Müsvedde, 451-454; Âmidî, el-ihkâm, 4/156; el-Müstesfâ, 1/275; el-Leme', s.67; Usûlü's-Serahs¬ 2/204; Nihayetü's-Sevl, 3/167; Fevâtihu'r-Rahamevt, 2/320; el-İ'tisam, 2/112; İrşâdü'l-Fuhûl, s.241. [T]

(kanun koyucu) makamına oturtuyor demektir". Onun bu sözünü İbnü'l-Hâcip, 'Muhtasaru'l-Usûl isimli eserinde nakletmiştir.[111]

Bu beşinci maddeye örnek olarak "yetimin rüşde ermesi"[112] meselesini getirebiliriz; zira bu, gizli-kapalı bir hadisedir. İstihsanda bulunan fakihler ise rüşdün muhtemel bulunurluk yaşını –ki yirmibeş yaşıdır- rüşdün yerine ikame etmişler ve buna bağlı olarak da: "Yetim, bu yaşa ulaştığında malı kendisine teslim edilir" dediler ve bunun bir istihsan olduğunu, aslında kıyasa göre gerçek rüşd emaresi belirmedikçe malının kendisine teslim edilmemesi gerektiğini beyan etmişlerdir.

Kısaca belirtmek gerekirse İmam Şâfiî, önceki fakihlerin yapmış oldukları bu gibi işleri görünce, fıkıh ilmini yeni baştan ele aldı ve sonuçta derli-toplu bir hukuk metodolojisi (fıkıh usûlü) tesis etti. Bu usûle bağlı olarak da fer'î meseleler çıkardı, kitaplar tasnif etti; pek çok hayırlı çalışmalarda bulundu ve insanlığa faydalı oldu. Belli fakihler de onun etrafında hâlelendiler; onun kitaplarını ihtisar ettiler, şerhettiler, istidlallerde bulundular ve nice tahrîcler gerçekleştirdiler; sonra da değişik ülkelere dağıldılar ve gittikleri yerlere onun mezhebini götürdüler. Böylece Şâfiî mezhebi de İslâm toplumuna yayılmış ve yerleşmiş oldu.

D. Ahmet b. Hanbel ve Mezhebi[113]

Muhterem müellif Şah Veliyyullah Dihlevî, "fukaha mezhepleri arasındaki ihtilâflar" hakkında özlü bilgiler sunduğu bu

111 İmam Şâfiî'nin bu sözünü, İbn Hâcib'in mezkur eserinin şerhi olan "Şerhu Muhtasari'l-Usûl"ünde Adududdin el-İcî (v. 756-1355) rivayet etmiştir. [M]

112 **Rüşd:** Akil-bâliğ olmanın yanında, mâlî tasarrufları yerli yerinde yapabilme melekesidir. Bazıları buna ilaveten dinî yaşantısının da güzel olması (adalet) şartını ararlar. [M]

113 Ahmed b. Hanbel'i anlatan bu bölüm, tarafımızdan buraya ilave edilmiştir. [M]

bölümde İmam Mâlik, İmam Ebu Hanîfe ve İmam Şâfiî ve mezhepleri üzerinde duruyor; lakin İmam Ahmed'i bir sonraki "ehl-i hadis ve ashab-ı re'y arasındaki ihtilâfların sebepleri" bölümünde ehl-i hadisin imamlarından olma yönünü ön planda tutmuş, orada bahis-mevzu etmiştir. Vakıa İmam Ahmed müçtehid hadisçilerdendir ve onun hadisçiler sınıfında sayılması, fukaha sınıfı içerisinde sayılmasından daha isabetli olabilir. Kırkbin küsur hadis içeren meşhur Müsned'ini derlemiştir. Ancak arkasından Hanbelî mezhebinin teşekkül edip, tâ günümüze kadar müntesipleri devam edegelen dört hak mezhepten biri olarak kalması, gerçeği göz ardı edilemez.

Ahmed b. Hanbel b. Hilâl ez-Züheli eş-Şeybânî el-Mervezî, Bağdat'ta yetişmiştir. İlim yolunda Kufe, Basra, Mekke, Medine, Yemen, Şam ve Cezîre'yi dolaştı. Önce İmam Şâfiî mezhebi üzere fıkıh tahsil etmiş, daha sonra müstakil içtihadda bulunmuş ve mezhep imamı olmuştur. Süfyan b. Uyeyne, İbrahim b. Sa'd, Yahya el-Kattân, Hüşeym b. Beşîr, Mu'temir b. Süleyman, İsmail b. Aliyye, Veki' b. el-Cerrâh ve Abdurrahman b. Mehdî gibi büyük muhaddislerden hadis tahsil etmiş, kendisinden de Buhari, Müslim, Ebu Davud başta olmak üzere Abdürrezzak b. Hemmâm, Yahya b. Âdem, Velid b. Hişam b. Abdülmelik et-Tayâlisî, Esved b. Amr ve Muhammed b. İdris eş-Şâfiî –İmam Şâfiî, İmam Ahmed'den hadis tahsil eder, o da ondan fıkıh ve ilim tahsil ederdi- gibi muasırları rivayette bulunmuştur.

İbrahim Harbî demiştir ki: "Üç büyük zata yetiştim, onlar gibisi bir daha yeryüzüne gelmeyecektir ve kadınlar onlar gibi çocuk doğurmaktan acizdirler: 1. Ebu Ubeyd b. Kâsım b. Sellâm'ı gördüm, tıpkı içine ruh üflenmiş büyük bir dağ gibiydi. 2. Bişr b. Hâris el-Hâfî'yi gördüm, o da sanki bütün vücudu baştan aşağı akılla doldurulmuş bir insan misaliydi. 3. Ahmed b. Hanbel, o ise sanki Allah önceki bütün âlimlerin ilimlerini onda

dercetmiş, dilediğini ifşa ediyor, dilediğini kendine saklıyor bir âllâme gibiydi." Halife Me'mun döneminde Kur'ânın mahluk/yaratık olup olmadığı fitnesinden bu imam da nasibini almış, resmi ideolojiyi kabul etmediği için işkence görmüş ve hapse atılmıştır. Fakat o metanet göstermiş ve baskılara boyun eğmemiştir. H. 164 yılında doğmuş olan İmam Ahmed, 241/855 senesinde Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Üçüncü Bölüm

EHL-İ HADİS VE ASHÂB-I RE'YİN İHTİLÂF SEBEPLERİ

HADİSÇİLER VE RE'YCİLERİN İHTİLÂF SEBEPLERİ

I- HADİS EKOLÜ

A. Hadis Ehlinin Özellikleri

1- Re'yden ve kıyastan hoşlanmazlar ve zaruret bulunmadıkça fetva vermez, hüküm istinbatında bulunmazlardı[114]

Gerek Saîd b. Müseyyeb, İbrahim en-Nehaî ve Zührî'nin yaşadığı asırda, gerek İmam Mâlik ve Süfyanü's-Sevrî[115] devrinde ve gerekse daha sonraki asırlarda re'ye dalmayı hoş görmeyen bir ulema sınıfı daima bulunurdu ki, bunlar başka çıkar yol bulamayıp çârnâçâr kalma (zaruret) halleri müstesna, istinbatla

114 Bu özelliklerin neler olduğu gösteren başlıklar, esas metinden hareketle tarafımızdan yazılmıştır. [M]

115 **Süfyan b. Said b. Mesruk es-Sevrî**: Ebu Abdullah diye künyesi vardır. Kendisi tabiindendir. Aynı zamanda fıkıh, takva ve zühdü ile tanınmış bir hadisçidir. Şiî düşünceye sahip olduğu da söylenir. Kendisinden kadılık yapması istenmiş fakat kabul etmemiştir. Bunun üzerine saklanarak hayatını sürdürmüştür; halife kendisini aratmışsa da bulunamamıştır. Basra'da 161/778 senesinde vefat edinceye kadar gizli bir hayat sürdürmüştür. [M]

hüküm çıkarmaktan ve fetva vermekten sakınırlar; ve himmetlerinin çoğunu Rasûlüllah'ın (s.a.s.) hadislerini rivayet etmeye ayırırlardı.

Abdullah b. Mes'ûd'a (r.a.) bir mesele hakkındaki görüşü sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Allahın sana helal kıldığı bir şeyi haram kılmaktan veya haram kıldığı bir şeyi de helal kılmaktan nefret ederim."[116]

2- Hadisçiler, olmamış olaylar hakkında hüküm vermezlerdi

Muaz b. Cebel[117] (r.a.) ise: "Ey insanlar! Belâ (problem meydana) gelmeden (çözüm aramada) acele etmeyin! Çünkü Müslümanlar içinde elbet kendilerine soru sorulduğunda cevap verebilecek kimseler bulunacaktır demiştir.[118] Henüz gerçekleşmemiş hadiseler üzerinde fikir yürütmenin, olmadık olaylar hakkında söz söylemenin iyi bir davranış olmadığına dair Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd (r. anhüm) gibi sahabilerden de benzeri rivayetler vardır.

İbn Ömer (r.a.), Cabir b. Zeyd'e hitaben: "Sen Basra fakihlerindensin. Sakın, Kur'ân nassı veya uygulanagelen bir sünnetin dışında bir şeyle fetva vermeye kalkışma. Şayet bu ikisinin dışında bir şeyle fetva verirsen hem kendin helak olursun, hem de başkalarını helak edersin" nasihatinde bulunmuştur.[119]

Ebu'n-Nadr anlatır: "Ebu Seleme, Basra'ya geldiğinde ben ve Hasan el-Basrî[120] ona ziyarete gittik. Hasan el-Basrî'ye hitaben de-

---

116 Dârimî, Mukaddime, 19 (1/55) [T]

117 **Muaz b. Cebel el-Ensârî**: Sahâbe'nin büyüklerinden ve bilginlerindendir. Otuz üç veya otuz sekiz yaşında iken 18/639 senesinde vefat etmiştir. [M]

118 Dârimî, Mukaddime, 19 (1/56). Hadiste "Ve izâ kâle vüffika - Eğer konuşursa muvaffak kılınır" ziyadesi vardır. [T]

119 Dârimî, Mukaddime, 20 (1/59) [T]

120 **Ebu Saîd Hasan b. Yesâr el-Basrî**: H. 21 yılında Medine'de doğmuş tabiin alimlerindendir ve Basralıların imamıdır; fakihtir, fasîh ve zahid bir zattır. 110/728 senesinde Basra'da vefat etmiştir. [M]

di ki: 'Sen öyle bir Hasan'sın ki, Basra'daki hiçbir kimse sana kavuşmak kadar sevimli değildir bana. Ama bununla beraber bana senin kendi re'yinle fetva verdiğine dair bazı sözler nakledildi. Zinhar, Kitab veya Sünnet dışında kendi re'yinle fetva vermeyesin!'"[121]

İbnü'l-Münkedir de şöyle demiştir: "Âlim, Allah (c.c.) ile kulları arasındaki ilişkiyi düzenleme işine girişmiştir; bu sebeple bir an önce kendisine çıkış yolu aramalıdır."[122]

Bir defasında Şa'bî'ye "Siz âlimlere bir soru sorulduğu zaman ne yapıyordunuz, nasıl davranıyordunuz?" denilmişti. "Tam da bilenine sordun bunu. Bir âlime herhangi bir mesele sorulduğunda yanındaki âlim arkadaşına, 'Onlara fetva ver' diyerek cevap verme işini ona yüklemek isterdi. Lakin söz gider gelir, nihayet ilk âlime geri dönerdi" buyurmuş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: "Şu kimseler sana Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) bir hadis rivayet ederler ise onu al. Fakat kendi re'yleriyle birşey söylerlerse onu da helâya at!"[123]

Bütün bu olayların ve sözlerin hepsini Darimî rivayet etmiştir.

3- Hadisçiler, bütün himmetlerini hadis toplama ve rivayet etme işine vermişlerdi

Sözkonusu temel anlayışın sonucunda bütün İslâm memleketlerinde hadis-i şerifleri ve âsârı (sahâbe ve tabiinin söz ve uygulamalarını) tedvin etme, sahifeler ve nüshalar yazma faaliyetleri hızla yayıldı; hatta öyle oldu ki ehl-i rivayetten olup da eserler vücuda getirmeyen, yahut ihtiyaç duydukları hadis ve haberleri içeren sahife ve nüshaları olmayan kimseler az bulunur oldu. Bu sebepledir ki o devrin büyük hadis imamları, Hicaz, Şam, Irak,

---

121 Dârimî, Mukaddime 20 (1/58-59)[T]

122 Dârimî, Mukaddime 20 (1/53) [T]

123 Dârimî, Mukaddime 23 (1/67) [T]

Mısır, Yemen, Horasan gibi diyarlar arasında mekik dokumaya başladılar; ulaşabildikleri kitapları derlediler, değişik nüshaları araştırdılar ve garip hadislerin ve nadir haberlerin aslını-esasını öğrenmek için uzun boylu çalışmalara giriştiler. Bu âlî-himmet zatların gayretli çalışmaları sonucunda, hadis-i şerifler ve âsâr (sahâbe ve tâbiîn sözleri) daha önce hiçbir kimsenin toplamayı başaramadığı miktarda büyük bir yekûn olarak bir araya toplandı; ve o zatlara, daha öncekilerden hiçbir kimseye müyesser olmayan başarılar müyesser kılındı. Bu şekilde hadislerin farklı rivayet tariklerini öğrenme çabaları neticesinde pek çok yeni şeyler ortaya çıktı. Bazen bir hadisin yüz ve daha fazla tariklerini topladıkları olurdu. Değişik varyantları ile nakledilen bu çok tarikli (senetli) hadisler birbirlerini tamamlıyordu; birinde gizli kalan nokta diğerinde açığa çıkıyor, eksik olan yerler diğeriyle kapatılıyordu. Böylece onlar, hangi hadisin ne derece garip ya da müstefîz (meşhur) olduğunu öğrenmişler; mütâbi ve şâhid olabilecek hadisleri inceleme imkanı bulmuşlardı ve daha önce fetva ehli fıkıhçılara gizli kalan pek çok sahih hadislere ulaşmışlar, daha açıkçası büyük bir hadis külliyatına sahip olmuşlardı.

4- Hadisçiler, hadisi başkalarından daha iyi bilir

İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel'e şöyle demiştir: "Sizler, sahih haberleri/hadisleri bizden daha iyi bilirsiniz. Bir sahih habere ulaştığınız zaman onu bana da bildirin ki ben de onunla amel edeyim; hadis, Kûfe, Basra veya Şam kaynaklı olmuş farketmez." (Bunu Kemal b. el-Hümâm zikretmiştir.)

Bu meyanda nice sahih hadis-i şerifler var ki, hususî olarak belli bir belde ehli, yahut sadece bir aile fertleri tarafından rivayet edilmiştir. Örneğin: Şamlıların, Iraklıların veya hassaten Ehl-i Beyt'in rivayetleri.. Büreyd'in, Ebu Bürde[124] tarikiyle Ebu

124 **Bürde b. Ebu Musa el-Eş'arî**, kadı ve emîr idi. H. 102 yılında vefat etmiştir. [M]

Musa'dan[125] aldığı hadisleri kaydettiği nüshası veya Amr b. Şuayb'ın, babası ve dedesi yoluyla elde ettiği hadisleri topladığı nüshası gibi. Veya az rivayette bulunan ve pek tanınmayan bir sahabinin rivayet ettiği ve bu yüzden de kendisinden az bir topluluğun nakletmiş olduğu hadisler gibi... –Fetva ehlinin geneli, bu nevi hadis-i şeriflerden habersiz kalmıştır.–

Böylece her beldenin sahâbe ve tabiin fakihlerinin rivayet ettikleri hadisler ve vermiş oldukları fetvalar, bu hadisçilerin ellerinde bir araya toplanmış oldu. Onlardan evvel hiçbir kimse böyle bir şeye güç yetiremiyordu; ancak kendi beldesinin ve ashabının hadislerini toplayabiliyordu. Daha önceki kimseler, hadis ravilerinin isimlerini bilme ve onların adalet mertebelerini tespit etme mevzuunda sadece kendi gözlemlerine ve bulabildikleri karineleri değerlendirme sonucunda elde ettikleri kanaatlere dayanıyorlardı. Bu dönemde ise hadisçiler, sözkonusu ilme ayrı bir önem verdiler ve derinlemesine onun içine daldılar; bu sahada yapmış oldukları pekçok araştırmalar ve tedvinlerle onu müstakil bir ilim hâline getirdiler. Ayrıca hadislerin sıhhatli olup olmadığına dair hüküm verme konusunda da geniş araştırmalarda bulundular, ince kritikler yaptılar. İşte bu kritikler, münazaralar ve tedvinlerle (bazı hadislerin senetlerindeki) ittisal ve inkıta halleri gibi kapalı kalmış olan nice karanlık noktalar onlar için aydınlık hale gelmiş oldu.

5- Meşhur hadisçiler döneminde tedvin edilen hadisler, önceki asırlara nisbetle oldukça fazladır

Özellikle Süfyan-ı Sevrî, Vekî ve emsali hadisçiler var gücüyle

---

125 **Ebu Musa Abdullah b. Kays el-Eş'ârî**: Kardeşlerinden ve kavminden oluşan bir heyetle Resulullah'a (s.a.s.) gelmiş ve hep birden Müslüman olmuşlardır. Resulullah (s.a.s.) ile birlikte Hayber ve sonrasındaki gazvelerde hazır bulunmuştur. Hz. Ömer devrindeki kadılardandı. Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali tarafında yer aldı ve meşhur hakem olayında hakem seçildi. Karşı hakem onun doğruluk ve safiyetinden istifade ile onu aldattı. H.44/665 tarihinde vefat etti. [M]

çalışıyorlar, mükemmel bir cehd sergiliyorlardı; buna rağmen yine de 1.000 (bin) rakamının altında muttasıl-merfû hadis ancak elde edebilmişlerdi. Nitekim Ebu Davud es-Sicistânî Mekke ehline gönderdiği bir risalede bu gerçeği belirtmektedir.[126]

Oysa sözünü ettiğimiz tabakadaki muhaddisler ise, 40.000 (kırk bin)e yakın hadis rivayet etmişlerdi. Dahası İmam Buhârî'nin Sahih'ini 600.000 (altıyüz bin) hadisin içinden, Ebu Davud'un da Sünen'ini 500.000 (beşyüz bin) hadisin içinden ihtisar ettiği tarihî bir vak'adır.

İmam Ahmed b. Hanbel, Müsned'ini Rasûlullah (s.a.s.)'ın hadislerini tanımada bir mizan, bir mihenk olabilecek şekilde hazırlamıştı. Öyleki bir hadis, bütün tariklerinden tek bir tarikiyle de olsa Müsned'de varsa, o hadisin bir aslı vardır, yoksa yoktur, haline gelmişti.

Bu devrin dev hadis imamları ise şu zatlardır: Abdurrahman b. Mehdi (v. 198/813), Yahya b. Saîd el-Kattân (v. 198/813), Yezîd b. Harûn (v. 206/821), Abdürrezzak (v. 211/836), Ebu Bekir b. Ebu Şeybe (v. 235/849), Müsedded (v. 228/843), Hennâd b. es-Sehrî (v. 243/857), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), İshak b. Râhûyeh/Râheveyh[127] (v. 228/843), Fazl b. Dükeyn (v. 219/834), Ali b. el-Medînî (v.

---

126 Ebu Dâvûd söz konusu Risâle'de, kendisinden öncekilerden hadis toplamada hassas davranan kimselerin yüksek rakamlara ulaşamadıklarını belirtiyor ve örnek olarak da el-Hasan b. El-Hilâl'in 900 hadis cem' ettiğini söylüyor. Bkz. Ebu Davud, Risâletü Ebî Dâvûd ilâ Ehl-i Mekke, s. 47, Nşr. Muhammed b. Latîf es-Sabbağ, Beyrut, 1405. [M]

127 Bu gibi isimler nahivcilere göre, Râheveyh, Zenceveyh şeklinde; hadisçilere göre ise Râhûye, Zencûye şeklinde okunur. Hadisçiler "veyh" şeklinde okumayı sevmezler. İbn Hacer, İbrahim Nehaî'nin "Veyh, şeytanın bir ismidir" dediğini söylemektedir. Bkz. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Fıkhu Ehli'l-Irâk ve Hadîsühum, (Hanefî Fıkhının Esasları), s.60, Abdülfettah Ebu Gudde'nin düştüğü dipnot, Çevr. Abdülkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991. [M]

234/848) ve akranları. İşte bunlar, muhaddisler topluluğunun ilk kurmaylarıdır, önde gelenleridir.

Bu isimler içerisinde muhakkik âlim olanlar, rivayet ilmini iyice öğrenip hadislerin derecelerini tam kavradıktan sonra fıkıh sahasına yöneldiler.

6- Muhaddisler, belli bir mezhebin taklitçisi olmamışlardır

Hiçbiri, geçmiş imamlardan birine –kim olursa olsun– körü körüne bağlanma taraftarı değildi; ve bu hadisçiler arasında belli bir mezhebi taklit etme[128] gibi ortak bir görüş de yoktu. Çünkü onlar, mevcut mezheplerden her birine değişik noktalarda ters düşen nice hadisler ve âsâr biliyorlardı. Bunun doğal sonucu olarak da onlar, hadisi şerifleri, sahâbe, tâbiîn ve müçtehidlerin görüşlerini araştırmaya giriştiler; bunu da kendilerinde meleke haline gelen kıstaslar ışığında yaptılar.

---

128 **Taklid:** Gerdanlık manasına olan kılâle'den türeyen taklid, lügatta bir kimseye gerdanlık takmak demektir. Usulcülerin ıstılahında taklid, delilini bilmeksizin başkasının görüş, fikir ve içtihadıyle amel etmektir. Bir müçtehidin görüşüyle amel eden kişi, amelinden meydana gelecek uhrevî-manevî mes'uliyet, o müçtehidin boynuna yüklediği için bu ameline, taklid, kendisine de mukallid denmiştir.

İttiba: Bir başkasının delilini bildiği halde, onun görüş ve içtihadiyle amel etmeye ise taklid değil, ittiba denmiştir. Kişi, taklidde hükmü, ittibada ise delili kabul etmektedir. Bu bakımdan ittiba, içtihad ile taklid arasında orta bir mertebedir; yani ittiba, içtihaddan aşağı, taklidden üstün bir mertebedir. Bir müçtehidin içtihadının delilini bildiği halde, onun görüşüyle amel eden kişiye müttebi' adı verilir." (Bkz. Fahrettin Atar, Fıkıh Usulü, s.314, İFAV yayınları, İstanbul, 1996.)

Ömer Nasuhi Bilmen de şöyle demektedir: Taklid: Başkasının ef'âl ve harekatına ittiba etmektir. Istılahta taklid "Bir zata ittibanın vücudu için bir delil olmadığı halde mücerred muhik (sağlam, sabit) olduğuna itikat ile intisap ve ittiba etmekten ibarettir. Mesela: Muayyen bir müçtehide ittibaın vücubu için bir delil yoktur. Fakat efrad-ı ümmet, içtihada bihakkın muvaffak olan ulema-yı İslâmiyeden herhangi birine içtihadında muhik görerek tâbi olabilir ki, bu, bir meşru taklidden ibarettir. (Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-u İslâmiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, c.1, s.17, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985.) [M]

Hadisçilerin esas aldıkları söz konusu bu kıstasları şu şekilde özetleyebiliriz:

B. Hadisçilerin Metodları

1. Muhaddislere göre, bir mesele hakkında Kur'ân-ı Nâtık'ın açık âyeti/nassı varsa, onu bırakıp da başka bir şeye müracaat etmek caiz değildir.

2. Eğer Kur'ândaki ilgili nassın manası tam açık değil de, farklı vecihler ihtimali içeriyorsa, bu durumda hükmü belirleyici esas; sünnet-i Rasûl olur.

3. Meselenin cevabını Allah'ın Kitabı'nda bulamazlarsa, sünnet-i Rasûlullah'a (s.a.s.) *baş vurur, onu kabul ederlerdi.* Bu sünnet, ister fukaha arasında müstefîz/yaygın bir sünnet olsun, isterse sadece bir aileye veya belli bir beldeye mahsus olsun ya da hassaten tek bir tarikle gelmiş bulunsun, farketmezdi. Yine bu sünnet, sahâbe ve fukahanın kendisiyle amel ettiği veya etmediği bir sünnet olsun, onlar için önemli değildi. Zira onlara göre, eğer bir mesele hakkında bir hadis varsa, o meselede o hadisin hilafına olan (sahâbe ve tâbiîn'in) âsârına veya herhangi bir müctehidin içtihadına ittiba edilmezdi.

4. Eğer meseleyi çözecek hadis-i şeriflerin araştırılması noktasındaki bütün çalışmalarına rağmen, o mesele ile alakalı bir hadis bulamamışlarsa –kendilerinden öncekilerin yaptıkları gibi- bu kez sahâbe ve tâbiînden bir cemaatin kavillerine sarılmış, ona iktida etmişlerdi. Kesinlikle belli bir beldeye ya da fıkhî bir ekole bağlanmazlardı. Cumhur-u hulefa ve fukahanın üzerinde ittifak ettiği hükümlere tâbi olurlar; ihtilâfa düştükleri hususlarda ise, en âlim, en müttaki, zabt bakımından da en güçlü olanın sözünü veya görüşlerden hangisi daha meşhur ise onu alırlar, ona uyarlardı.

5. Şayet bir mesele hakkında birbirine eşit iki kavil/görüş bulurlarsa, o zaman bu mesele iki kavilli/çözümlü bir mesele olurdu.

6. Bütün bu sayılan çözüm yolları ile meselenin içinden çıkılamamışsa, bu sefer de Kitap ve sünnetin umumî prensiplerine, îmâ ve iktizalarına baş vururlardı. Cevap verirken, hükmü bilenen meselelere, benzerlerini hamlederlerdi; çünkü bu iki unsur, ilk bakışta birbirlerine çok benziyordu. Bu konuda usûl kaidelerine de dayanmazlardı; bilakis kalbe doğan ve akla yatan bir manayı (gönlün kanaatini) esas alırlardı. Nitekim onlara göre tevatürün ölçüsü: ravilerin sayıları veya halleri değil, ancak insanların gönüllerinde yerleşmiş bir yakîn (kesinleşmiş kanaat) idi. Sahâbenin halini beyan ettiğimiz yerde bu hususa dikkatleri çekmiştik.

Burada sözünü ettiğimiz şu esaslar, ilk hadisçilerin tavırları ve açıklamalarından çıkarılmıştır.

C. Hadis Ekolünün Kullandığı Metodların Kaynakları

a. Hz. Ebu Bekir'in Olayları Çözüme Bağlama Yöntemi

Meymun b. Mihran (v. 117/735)[129] naklediyor: Hz. Ebu Bekr'e (r.a.), çözülmesi gereken bir dava gelirse, önce Allah'ın Kitabına bakardı. Eğer cevabı onda bulursa, davalılar arasında onunla hüküm verirdi. Kitab'dan bir çözüm bulamadı diyelim. Bu sefer davanın halliyle ilgili bir sünnet biliyorsa, o sünnete göre hükümde bulunurdu. Eğer hafızasındaki hadis bilgileri içinden de bir çözüm formülü bulamazsa, o zaman müslümanların huzuruna çıkar, çözümü onlara sorardı. Ve derdi ki: "Bana şöyle şöyle bir dava geldi. Rasûlullah'ın (s.a.s.) böyle bir mesele karşısında nasıl hüküm verdiğini biliyor musunuz?" Bunun üze-

---

129 **Meymûn b. Mihrân**, bir köleydi, azad edildi ve tâbiîn neslinin büyüklerinden biri haline geldi. Kendisi kumaş tüccarıydı, buna rağmen Ömer b. Abdülaziz onu, el-Cezîre toprak mahsulleri vergilerini toplamak üzere tayin etmişti. H.117/735 senesinde vefat etmiştir. [M]

rine bütün mü'minler, bir araya toplanır, belleklerinde problemi çözer mahiyette Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) bir hüküm varsa onu bildirirlerdi. Bir zaman Ebu Bekr (r.a.) şöyle demiştir: "Peygamberimizin ilmini ezberleyip muhafaza eden kişileri bize lutfeden Allaha hamd-ü senalar olsun." Eğer meseleyi halletmede Rasûlullah'tan (s.a.s.) bir sünnet de bulamamışsa, bu defa da insanların en hayırlılarını, önde gelenlerini (sahabileri) bir araya toplar, onlarla meseleyi istişarede bulunur ve onların görüşlerinin icma ettiği istikamette hüküm verme yoluna giderdi.[130]

b. Hz. Ömer'in Kadı Şurayh'a Mektubu

Kadı Şurayh'in (v. 78/697)[131] anlattığına göre, Hz. Ömer, ona şöyle bir mektup yazmıştır: "Sana Kitabullah'ta hükmü bulunan bir mesele gelirse, onunla hükmet; ve insanlar kesinlikle seni onunla hükmetmekten alıkoymasın. Eğer sana, Kitabullah'ta bahsedilmeyen bir problem gelirse, Rasûlullah'ın (s.a.s.) sünnetine bak ve onunla hüküm ver. Eğer o mesele hakkında sünnet-i Rasûlullah'ta (s.a.s.) da bir cevap bulamazsan, o takdirde insanların üzerinde ictima ettikleri görüşü bul, ona sarıl. Şayet hem Kitabullah'ta ve hem de sünnet-i Rasûlullah'ta bir cevap bulamazsan, hatta senden önce o hususta hiç kimse de bir şey söylememişse, o zaman şu iki yoldan birini tercih et: Ya kendi re'yinle içtihad et ve bu mevzuda ilk fetva veren sen ol. Ya da acele etme, sonra cevap ver. Bence hemen fetva vermesen daha iyi olur; zira böyle bir ertelemede senin için hayırdan başka birşey görmüyorum."[132]

c. Abdullah b. Mes'ûd'un Kadılara Öğüdü

Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre: Vaktiyle biz ne hüküm veriyorduk ve ne de öyle bir konumda bulunuyorduk. Al-

---

130 Dârimî, Mukaddime 20 (1/58) [T]

lah (c.c.) takdir buyurdu ve biz şu gördüğünüz mevkiye ulaştık. Artık bu günden sonra kime bir mesele getirilirse veya bir dava arzedilirse, önce Allah'ın Kitabı'na baksın, onunla hükmetsin. Hükmünü Ku'rân-ı Kerim'de bulamadığı bir meseleyle karşılaşırsa, Rasûlullah'ın (s.a.s.) sünnetine müracaat etsin ve onun hükmettiği şeyle hüküm versin. Yok eğer o hususta Rasûlullah (s.a.s.) da bir hüküm vermemişse, o zaman önceki salih mü'minlerin verdikleri fetvalarla hükmetsin. "Ben hüküm vermekten korkarım." veya "Benim görüşüm şöyle" demesin.[133] Çünkü: "Haram bellidir, helal bellidir. Bu ikisinin arasında da şüpheli şeyler vardır. Seni şüpheye düşüren şeyleri terket; düşürmeyenleri al! (Yani zihnini meşgul edeni bırak!)"[134]

d. Abdullah b. Abbas'ın Fetva Metodu

İbn Abbâs (r.a.), kendisinden bir husus sorulduğu zaman, Kur'ân'da o mesele hakkında bir hüküm varsa onu haber verir, yoksa hadis-i şeriflere, onda da yoksa Ebu Bekr ve Ömer'in (r.a.)'nın içtihadlarına bakardı. Onlardan da bir çözüm bulamazsa, en son kendi re'yi ile içtihad ederdi.[135]

e. Hadislerle Şahsi Görüşleri Eş Tutmak

İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Rasûlullah (s.a.s.) şöyle dedi, falan da böyle dedi" diyerek (ikisini aynı ke-

131 **Şurayh b. Hâris el-Kindî**: Büyük İslâm kadılarındandır. Hz. Ömer, onu Kûfe kadılığına tayin etmiş ve bu görevde çok uzun süre kalmıştır. Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ud gibi sahabilerden hadis rivayet etmiştir. H.78/697 yılında vefat etmiştir. [M]

132 Dârimî, Mukaddime 20 (1/60) [T]

133 Yani ne korkaklık gösterip meseleyi çözümsüz halde bıraksın, ne de tamamen indî görüşlerle çözüm arama yoluna gitsin. [M]

134 Dârimî, Mukaddime 20 (59/60). Tırnak içindeki son cümleler hadis-i şeriftir: bkz. Buharî, Büyû', 3; Nesâî, Kudât, 11; Ebu Davud, Büyû', 3; Tirmizî, Büyû', 1 [M]

135 Dârimî, Mukaddime 20 (1/59) [T]

feye koymanız yüzünden) yerin dibine geçirilmekten veya bir azaba duçar olmaktan korkmuyor musunuz?"[136]

Katade[137]demiştir ki: İbn Sîrin, bir adama Nebi (s.a.s.)'den bir hadis şöylemişti. Adam: "Falan da şöyle şöyle dedi" dedi. İbn Sîrin bunun üzerine şu karşılığı verdi: "Ben sana Nebi (s.a.s.)'den hadis rivayet ediyorum. Sen ise 'falan da şöyle şöyle dedi' diyorsun."[138]

el-Evzaî (v. 176/792) anlatıyor: Ömer b. Abdülaziz bir yazılı fermanında şöyle ilan buyurdu: "Allah'ın kitabında cevabı mevcut bir mesele üzerinde hiç kimsenin re'y hakkı yoktur. İmamların re'y beyan etmeleri, hakkında herhangi bir ayetin inmediği ve Rasûlullah'tan da (s.a.s.) bir sünnetin şeref-sudûr olmadığı meseleler üzerinde geçerlidir. Rasûlullah'ın (s.a.s.) sünnetinin bulunduğu bir mevzuda hiç kimsenin re'y beyan etmesi bahis-mevzu olamaz."[139]

A'meş (v. 148/765) anlatır: İbrahim en-Nehâî "Tek kişi imama uyduğu zaman imamın sol tarafına durur." derdi. Ona Semî' ez-Zeyyât'ın İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet ettiği, Rasulullah'ın (s.a.s.) İbn Abbas'ı namazda sağ tarafına durdurduğunu bildiren hadis-i şerifi haber verdim. Bunun üzerine İbrahim, kendi görüşünden vazgeçti ve hadise tâbi oldu.[140]

Yine anlattığına göre İmam Şa'bî'ye bir adam gelerek bir

136 Dârimî, Mukaddime 39 (1/114) [T]

137 **Katâde b. Diâme ed-Devsî**: Enes, Saîd b. Müseyyeb ve diğerlerinden hadis rivayet etmiştir. Gözleri görmezdi, buna karşılık çok güçlü bir hafızaya sahipti. Kendisi hakkında şöyle derdi: "Kur'ân'da hiçbir âyet yoktur ki, onun hakkında bir şeyler işitmiş olmayayım." İmam Ahmed onun hakkında "Katâde, tefsîri ve ulema arasındaki ihtilafı en iyi bilendir." demiştir. Güçlü hafızasıyla Arap dili, lügati ve Arap tarihi (Eyyâmu'l-Arab) konularında da otorite idi. H. 117/735 tarihinde vefat etmiştir. [M]

138 Dârimî, Mukaddime 40 (1/117) [T]

139 Dârimî, Mukaddime 39 (1/114) [T]

140 Dârimî, Mukaddime 54 (1/153) [T]

şey sorar. O da: "Bu mesele hakkında İbn Mes'ûd şöyle şöyle diyor." der. Adam: "Sen bana kendi görüşünü söyle!" deyince Şa'bî de cevaben: "İbn Mes'ûd'un re'yini beğenmiyor musunuz da bana kendi görüşümü soruyorsunuz? Oysa ki benim dinim, bu insanların yolu üzeredir. Vallahi size kendi re'yimi söylemektense şarkı söylemeyi yeğlerim." der. [141]

Bu haberlerin hepsini Dârimî rivayet etmiştir.

İmam Tirmizî'nin kaydettiğine göre Ebu Saîd şöyle anlatır: Veki'in (v. 197/812) yanında idik. Re'y taraftarı bir adama hitaben dedi ki: "Rasûlullah (s.a.s.) kurbanlık develerin kurban için olduğu anlaşılsın diye hörgüçlerinin sağ tarafına kesici bir aletle vurarak nişan koymuştur. Sen ise 'Ebu Hanîfe buna müsle[142] (tenkil/işkence) diyor.' diyorsun." Adam: "İbrahim en-Nehaî'nin de nişan koymaya 'müsle' dediği kendisinden rivayet ediliyor" karşılığını verdi. Bunun üzerine Veki'in sert bir şekilde öfkelendiğini gördüm. O adama dönerek: "Ben sana 'Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu' diyorum; sense 'İbrahim de böyle dedi' diyorsun. Aslında sen hapsedilmeyi ve bu sözünden vazgeçinceye dek zindanda kalmayı nasıl da hak etmişsin!" buyurdu.[143]

Abdullah b. Abbâs, Ata', Mücahid ve Mâlik b. Enes (r. hüm), ortak bir görüş olarak şöyle diyorlardı: "Allah Rasûlü (s.a.s.) hariç, istisnasız herkesin sözü kabul de edilebilir, red de edilebilir."

Sonuç:

Özetle söylemek gerekirse: Ehl-i hadis, fıkıh ilmini sözünü ettiğimiz bu kaideler üzerine bina etmişlerdir. İster kendi za-

141 Dârimî, Mukaddime 17 (1/47) [T]

142 **Müsle:** Kulak, burun, tenasül uzvu.. gibi organların kesilmesi suretiyle bedene yapılan işkence demektir. Ebu Hanife, kurbanlık develere nişan konulmasını müstehap görür; ancak hayvanı, itlafa varacak ölçüde yaralanmasını iyi görmemektedir. [M]

143 Tirmizî, Hac, 64, 67; İbn Mâce, Menâsik, 96 [M]

manlarında vaki olan meselelerden, isterse daha öncekilerin bahsettikleri meselelerden hemen her mesele hakkında:

i. ya merfû-muttasıl ya da mürsel bir hadis

ii. veya sahih ya da hasen yahut itibara elverişli mevkuf bir hadis

iii. veya ilk iki halifeye (Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e) ait bir uygulama

iv. yahut diğer halifelere, İslâm ülkesinin çeşitli diyarlarında görev yapan kadıların, fetva veren fakihlerin hüküm ve görüşlerinden bir şeyler bulmaya çalışmışlardır.

v. nassların genel ifadelerinden, îmâ ve iktiza delâletlerinden istinbat yoluna başvurmuşlar ve böylece meseleye çözüm getirmişlerdir.

İşte bu şekilde Allah Tealâ onlara sünnetle amel edebilme yolunu kolaylaştırdı.

D. Hadis Tarihinde İki Dönem

a. Cem ve Tedvin Dönemi

İlk Nesil: Ehl-i hadis içinde –ki bunlardan bir kısmının isimleri yukarıda zikredilmişti- en yüksek konumu ihraz eden, rivayeti en çok olan, hadis mertebelerini en iyi bilen ve fıkıh sahasında da en derin olan Ahmed b. Hanbel'dir (164/241); ondan sonra da İshak b. Râhûyeh'tir (161/238).[144]

Başlangıçta fıkıh ilminin bu yol üzere tertip edilmesi, hadislerden ve âsârdan müteşekkil büyük bir yekûnun toplanmasına bağlıydı. Öyle ki Ahmed b. Hanbel'e: "Fetva verebilmesi için, bir kişiye 100.000 (yüzbin) hadis bilmesi kifayet eder

[144] **Ebu Ya'kub İshak b. İbrahim b. Muhalled b. Râhûyeh el-Hanzalî et-Temîmî**: H. 161'de doğmuş, büyük hadis hafızı ve sikadır. Takva sahibidir. Kendisinden İmam Ahmed, Buhari, Müslim ve daha başkaları rivayette bulunmuştur. 238/852'de vefat etmiştir.[M]

mi?" diye sorulduğunda "Hayır!" dedi. "Ya 500.000 (beşyüzbin) hadis bilirse?" denilince ise "Eh! Ümit ederim..." karşılığını vermiştir. Bu olay, Gâyetü'l-Müntehâ isimli eserde böyle geçmektedir. İmam Ahmed'in bu sözden muradı; hadis ehlinin takip ettikleri metod üzere fetva vermektir.[145]

b. Tetkik ve Tasnif Dönemi

İkinci Nesil: Allah (c.c.), mezkur cem ve tedvin neslinin arkasından başka bir nesil lutfetti. Bu yeni nesil, seleflerinin, hadislerin toplanması ve fıkhın kendilerine mahsus esaslar üzerine ikame edilmesi işini tamamlamış olduklarını görünce, kendilerini diğer ilimlere verdiler:

a) Sadece sahih hadisleri içeren kitaplar telif etmek

Bu ikinci nesil, özellikle Yezîd b. Harun, Yahya b. Saîd el-Kattân, Ahmed b. Hanbel, İshak ve emsali büyük hadisçilerin icma halinde sıhhatine hükmettikleri sahih hadisleri diğerlerinden ayırarak bir araya getirdiler.

b) Ahkâm hadisleri için müstakil eserler yazmak

Değişik İslâm şehir ve beldelerindeki ulema ve fukahanın, mezheplerini üzerine bina ettikleri fıkhî hadisleri bir araya topladılar, tedvin ettiler.

c) Hadislerin layıkı vechiyle değerlendirilmesine yönelik çalışmalar yapmak

d) İlk hadisçilerin rivayet etmedikleri şâzz ve fâzz hadisleri[146] belirlemek

---

145 Fetva ve fetva verebilme şartları için bkz. İbnu'l-Kayyım, İ'lâmu'l-Muvakkı'în, 1/44 vd. [M]

146 **Şâzz hadis:** Sika bir ravinin, sika ravilere muhalif rivayet ettiği hadistir.
Fâzz hadis: Müelillifin fâzz hadisten ne kastettiği açık olarak bilinememektedir; zira hadis literatüründe böyle bir ıstılah kullanılmamaktadır. Kelime manasından hareketle 'ferd' ya da 'garib' hadis karşılığında kullanılabilir. Fâzz kelimesi Arapça fezze fiilinin ism-i fâilidir ki "emsallerinden ayrı, benzerlerinden farklı olan" anlamına gelir. [M]

e) Bazı hadislerin ilk hadisçiler neslinin vakıf olamadıkları yönlerini ortaya çıkarmak

Meselâ: Hadisin muttasıl bir senetle rivayet edilip edilmediği, âlî sened olup olmadığı, fâkihin fakihten veya hâfızın hafızdan rivayeti (müselsel) oluşu ve benzeri ilmî değeri olan özelliklerinin ortaya çıkarılması gibi.

E. Hadis Ehlinin Önemli Simaları

a. Cem ve Tedvin Döneminin Meşhur Hadisçileri

[Bu ilk devrin meşhur hadis imamlarından bazıları sadedinde şu isimleri saymak mümkündür: Abdurrahman b. Mehdi (v. 198/813), Yahya b. Saîd el-Kattân (v. 198/813), Yezîd b. Harûn (v. 206/821), Abdürrezzak (v. 211/836), Ebu Bekir b. Ebu Şeybe (v. 235/849), Müsedded (v. 228/843), Hennâd b. es-Sehrî (v. 243/857), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), İshak b. Râhûyeh (v. 228/843), Fazl b. Dükeyn (v. 219/834), Ali b. el-Medînî (v. 234/848) ve akranları.][147]

b. Tedkik ve Tasnîf Döneminin Meşhur Hadisçileri

Bu dönem muhaddislerinin önde gelenleri şunlardır: Buhârî (v. 256/870), Müslim (v. 264/878), Ebu Davûd (v. 275/888), Abd b. Humeyd (v. 249/863), Dârimî (v. 255/869), İbn Mace (v. 275/888), Ebu Ya'lâ (v. 307/919), Tirmizî (v. 279/892), Nesâî (v. 303/912), Dârekutnî (v. 385/995), Hâkim (v. 405/1014), Beyhakî (v. 458/1066), Hatîb (v. 463/1070), Deylemî (v. 509/1115), İbn Abdi'l-berr (v. 463/1070)…

Kanaatimizce bu hadisçiler içinde ilmi en geniş ve tasnif ettiği eseri en faydalı olanlar, birbirine yakın zaman dilimlerinde yaşamış bulunan şu dört meşhur hadis imamıdır:

---

147 Parantez içindeki bu kısım, konu münasebeti cihetiyle buraya tarafımızdan yerleştirilmiştir. [M]

1. Ebu Abdillah el-Buhârî

Ebu Abdillah el-Buhârî'nin (v. 256/870) yapmış olduğu hadis çalışmalarıyla başarmayı hedeflediği yegane gayesi: Sahih müstefiz ve muttasıl hadisleri diğerlerinden ayırmak ve onlar içinden fıkıh, sîret/ahlak ve tefsir ilmini istinbat etmekti. Bunun için de Câmiu's-Sahîh'ini meydana getirdi. Ve eserini hazırlarken ileri sürdüğü şartları da harfiyyen uyguladı. Bize gelen bir habere göre: Salihlerden bir zat, rüyasında Allah Rasûlü'nü (s.a.s.) görür. Rasûlullah (s.a.s.) ona buyururlar ki: "Sana ne oluyor da Muhammed b. İdris (eş-Şâfiî)'in fıkhı ile meşgul oluyorsun da benim kitabımı terkediyorsun.!" Adam der ki: "Ya Rasûlallah! Senin kitabın nedir?" Buyururlar ki: "Benim kitabım, Sahîhu'l-Buhârî'dir." Ömrüme yemin ederim ki bu kitap, hüsn-ü kabûle mazhar olma ve şöhret bulma açışından öyle bir dereceye ulaşmıştır ki onun üstüne çıkılamaz.

2. Müslim en-Nîsâbûrî

Müslim en-Nîsâbûrî (v. 264/878), sahih olduğu üzerinde muhaddislerin icma ettiği, kendilerinden sünnet istinbatında bulunulan muttasıl merfu hadisleri diğerlerinden ayırmayı amaçlamış, bu çeşit hadislerin kavranmalarını ve onlardan hüküm çıkarılmasını kolaylaştırmak istemişti. Bu niyetinin sonucu olarak da hadis sahasında çok tertipli bir eser vücuda getirdi ve her hadisin farklı rivayet tariklerini bir araya topladı. Böylece farklı rivayetlerdeki metin farklılıklarını aydınlattı ve hadis senetlerini olduklarından daha da açık hale getirmek için kısımlara ayırdı. İlk bakışta tezat gibi gözüken hadislerin arasını buldu. Öyle ki Arapça'yı bilen hiçbir kimsenin sünnet yolunu terkedip başka yollara sapmasına bahane bırakmadı, ona bütün mazeret kapılarını kapadı.

3. Ebu Davud es-Sicistânî

Ebu Dâvûd es-Sicistânî (v. 275/88). Bu zâtın, hadis çalışmalarının sonucunda ulaşmayı arzuladığı esas hedefi: Değişik İslâm beldelerindeki fakihler arasında dolaşıp duran ve onlar tarafından istinbat kaynağı ve hüküm dayanağı olarak kullanılan bütün ahkâm hadislerini bir araya toplamaktı. Bu gayeyi gerçekleştirmek için de 'Sünen'ini te'lif etti. Eserinde sahih, hasen, leyyin ve amel etmeye elverişli hadisleri bir araya getirdi. Bizzat kendisi "Kitabıma âlimlerin terkedilmesinde ittifak ettikleri hiçbir hadisi almadım. Aldıklarım içinde zayıf olanların za'fını açıkladım ve yine gizli illeti bulunan hadisleri de işin erbabının anlayacağı şekilde beyan ettim" demektedir. Her hadis-i şerifin baş tarafına, herhangi bir âlimin o hadisten çıkardığı hükmü ya da görüşü başlık olarak koymuştur. İşte bu sebepledir ki İmam Gazalî ve başkaları, Ebu Davud'un Sünen'inin her müçtehide mukakkak kâfi geleceğini ifade etmişlerdir.

4. Ebu İsa et-Tirmizî

Ebu İsa et-Tirmizî (v. 279/892). Öyle gözüküyor ki Tirmizî, açıkladıkları ve gizli bıraktıkları taraflarıyla beraber İmam Buhari ve Müslim'in yolu ile her mezhep sahibinin görüşlerini içeren hadisleri cem eden Ebu Davud'un yolunu beğenmiş ve bu iki yolu birleştirmiş, ayrıca bu birleşime sahâbe, tâbiîn ve değişik belde fukahasının görüşlerini de ilave ederek câmi bir kitap vücuda getirmiştir. Hadis tariklerini güzel bir şekilde ihtisar etmiş ve onlardan bir tanesini zikredip diğerlerine işarette bulanmakla yetinmiştir. Bütün hadisler içinde hangilerinin sahih, hasen, zayıf veya münker olduğunu tek tek belirtmiştir. Hadislerin –varsa– za'fiyet noktasını da açıklamıştır. Bu açıklamalarla hadis tâliplerinin basiretli davranmalarını, neyin ne olduğunu bilmelerini ve rivayetler arasında hangilerine itibar etmenin doğru olduğunu bilmelerini amaç-

lamıştır. Yine bir hadis, müstefîz ya da garip bir hadis ise, onu da söylemiştir. Ayrıca Sahâbe-i kiram ve muhtelif belde fukahasının görüşlerini de kaydetmiştir. Ravilerden isminin bilinmesi gerekenlerinin isimlerini, künyesi bilinmesi gerekenlerin künyelerini zikretmiştir. Neticede hadislerde ilim erbabına kapalı hiçbir nokta bırakmamıştır. Bu sebeple de Tirmizi'nin kitabı hakkında "muhakkak o, her müctehid için kâfidir ve her mukallide (bir mezhebe tabi olana) de fazla gelir" denilmiştir.

II. RE'Y EKOLÜ

A. Re'y Ehlinin Özellikleri

Ehl-i hadise mukabil, İmam Mâlik ve Süfyân'ın yaşadığı asırda ve daha sonraki devirlerde bir başka ekol daha teşekkül etmiştir: Ehl-i Re'y.[148] Bu ekolün başlıca özelliklerini şöylece sıralamak mümkündür:

1. Mevcut meselelerin ötesinde farazî problemler ortaya atıp, onlar hakkında nazarî hükümler çıkarırlardı

Bu fıkıh ekolü, muhtemel meseleler hakkında yeni hükümler çıkarmaktan ve fetvalar vermekten çekinmiyorlardı. Fıkıh ilminde bu denli derinleşmelerine gerekçe olarak ise: "Din binası,

---

148 **Re'y ve Ehl-i re'y** hakkında (ve bunlara bağlı olarak kıyasa ve istihsan hakkında) M. Zahid el-Kevserî'den (Fıkhu Ehli'l-Irâk ve Hadîsühum, (Hanefî Fıkhının Esasları), s. 7-22, Çevr. Abdülkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991.) konuyu daha detaylarıyla kavrama adına bir özet bilgi nakletmek yerinde olur:

"**Re'y ve Kıyas:** Re'y iki kısımdır. Kötü re'y, kişinin kendi hevesine dayanan görüştür. İyi re'y ise, Kitap ve sünnete kıyas yoluyla sahâbe, tabiîn ve tebe-i tâbiîn fakihlerinin usûlüne uygun olarak yeni bir olayın hükmünü nasstan çıkarmaktır. Sahabî, Tâbiî ve Tebei Tâbiîn fakihleri yukarıdaki manada re'yle içtihad yapmışlar; yani nasslara başvurarak yeni olayların hükmünü çıkarma yoluna gitmişlerdir ki bu, inkârı mümkün olmayan icmâlardandır.

fıkhın temelleri üzerinde durmaktadır; bu sebeple de fıkhın herkese duyurulması ve her tarafa yayılması gerekmektedir" diyorlardı.

Ebu Bekr er-Râzî Cessâs (d.305/917-370/980) el-Fusûl fi'l-Usûl isimli eserinde der ki: "Kıyasta bulunmayı ve yeni olayların hükümlerini ortaya koymak için içtihad yapmayı ilk inkar eden İbrahim en-Nazzâm'dır. O, bu konuda bilgisizliği yüzünden ve tehevvüre kapılarak, kıyasla içtihad yaptıkları için sahabîlere dil uzatmış, onlara uygunsuz şeyler nisbet ederek, Allah'ın onları nitelediği ve övdüğü şeyin zıddı ile vasıflandırmıştır… Sonra Bağdatlı kelâmcılardan bir kısmı bu görüşe uymuş, ancak Nazzam gibi selefi yermemiş ve kınamamışlardır. Yine de aşırı gittikleri taraflar olmuştur. Selefe dil uzatmamakla birlikte içtihad ve kıyas konusundaki sözleri onları daha da kötü bir iş işlemeye sevketmiştir; çünkü onlara göre sahabilerin içtihadları kesin bir hüküm vermek için değil, bir kısım yeni olaylarla ilgili hasım tarafları sulh etmekten ibarettir. Bu surette onlar, görüşlerini böyle bir cehaletle süslemişler ve sanki Nazzam'ın selefi hatalı bulmakla içine düştüğü çirkin durumdan kurtulmuşlardır!. Daha sonra Davud b. Ali adında cahil biri çıkmış, her iki tarafın ne söylediğini anlamadan onlara uymuş; kısmen Nazzam'ın, kısmen de kıyası reddeden Bağdatlı kelamcıların sözlerini benimseyerek kıyas ve içtihadı reddetmek için deliller getirmiştir. Bununla birlikte o, aklî delillerin hepsini kabul etmemiş, dinî ilimlerde aklın hiçbir rolü olmadığını sanarak kendisini hayvan mertebesine indirmiştir."

Ebu Bekir Râzî böylece, re'y ve kıyasın delil oluşunu şüpheye mahal vermeyecek şekilde ispat etmeye çalışmıştır. Bu anlamda re'yle içtihad, bütün İslâm hukukçularının övünmeye layık bir sıfatı olup derin bir anlayış ve kavrayışı ifade eder. Bunun içindir ki İbn Kuteybe, Kitabü'l-Meârif'inde "re'y taraftarları" başlığı altında fakihleri zikreder ve Evzâî, Süfyan Sevrî ve İmam Mâlik'i bunlar arasında sayar. Yine Hâfız Muhammed b. el-Hâris el-Huşenî "Kudâtu Kurtuba" adlı eserinde İmam Mâlik'in öğrencilerini re'y taraftarı olarak gösterir. Hâfız Ebu'l-Velid b. el-Faradî de Târihu Ulemâi'l-Endelus adlı kitabında aynı ifadeyi kullanır. Bunlardan anlaşılıyor ki: bazı rivayetlerin kötülediği re'y, şer'î delillerin reddettiği, nefsî arzuların mahsülü olan ındî görüşlerdir.

Hanefilerin "re'y taraftarları" diye isimlendirilmesi ise: ancak hüküm çıkarımında re'yi çok iyi kullanmalarından ileri gelmiştir. Nerede olursa olsun, ister Irak'ta, ister Medine'de, fıkhın bulunduğu her yerde re'y de bulunacaktır. İslâm hukukçularının hepsi sadece ellerindeki delillere göre, içtihadın şartlarında ihtilaf etmişlerdir. Kitab, Sünnet, İcma ve Kıyası kabulde ve sadece bunlardan biriyle yetinmeme konusunda ittifak etmişlerdir. A'meş'in dediği gibi, hadisçiler nakilci olup, eczacı gibidirler. Fakihler ise tabip hükmündedirler. Bu itibarla fakih olmayan bir hadis ravisi fetva vermeye kalkışırsa gülünç duruma düşer. er-Râmehurmuzî, el-Muhaddisü'l-Fâsıl'da, İbnü'l-Cevzî Telbîsü İblis ve Ahbâru'l-Hamkâ'da, el-Hatîbü'l-Bağdâdî de Kitâbü'l-Fakîh ve'l-Mütefakkih'de bunun misallerini vermişlerdir. Burada hadis ekolünden söz etmeye gerek yoktur.

2. Hadis rivayet etmekten kaçınırlardı

Farazî problemler hakkında bile hükümler istinbat eden, fetvalar veren ehl-i re'y, Rasûlullah'ın (s.a.s.) hadislerini rivayet etme noktasında ise oldukça çegingen davranıyor ve hele Ona (s.a.s.) bir söz nisbet etmekten şiddetle kaçınıyorlardı.

Hanbelî bilginlerinden Süleyman b. Abdilkavî et-Tufî, Hanbeli usûlüne dair yazdığı Muhtasaru'r-Ravda adlı eserin şerhinde şöyle der: "Bilesin ki re'y taraftarları sözü, izafi bir sözdür. Hükümlerde re'y ile içtihad yapan herkese şâmildir. Bütün İslâm âlimleri buna dahildir; çünkü müçtehidlerin hepsi içtihadlarında akıl ve re'ye başvurmadan yapamazlar. Doğruluğunda münakaşa edilmeyen Tahkîku'l-Menât ve Tenkîhu'l-Menât gibi içtihad usullerini her müçtehid kullanmıştır.

Re'y taraftarları deyimi, halk-ı Kur'ân meselesi ortaya çıktıktan sonra raviler tarafından Iraklılara, yani Ebu Hanife ve ona tâbi olan Kufelilere ad olarak verilmiştir. Bazıları Ebu Hanife'ye dil uzatmada ileri gitmişlerdir. Ben ise vallahi Ebu Hanife'nin kendisine nisbet edilen şeylerden uzak olduğu kanaatindeyim ve onu bu gibi isnadlardan tenzih ederim. Kısaca, Ebu Hanife inat olsun diye hiçbir sünnete muhalefet etmemiştir. Sünnet konusunda muhalefet ettiği olmuşsa, ancak doğru gördüğü ve mevcut olan delillere dayanarak muhalefet etmiştir. Muhalifleri ona karşı pek insaflı davranmamışlardır. Ebu Hanife ise içtihadında yanılmış ise bir, isabet etmişse iki mükafat almıştır. Ona dil uzatanlar, ya hasedçilerdir, ya da içtihad yapılması gereken yerleri bilmeyenlerdir.

Arkadaşlarımızdan Ebu'l-Verd'in Usûlu'd-Din adlı kitabındaki ifadesine göre, Ahmed b. Hanbel de Ebu Hanife'yi saygı ve övgü ile anmıştır."

Şafii mezhebinden olan Şihâb İbn Hacer el-Mekkî, el-Hayrâtü'l-Hısân adlı kitabında (s.29) şöyle der: "Anlaşılmaktadır ki sonraki âlimlerin Ebu Hanife ve talebeleri için re'y taraftarları tabirini kullanmaları onları küçültmek için değildir. Bu, onların kendi görüşlerini, sünnete ve sahabilerin içtihadlarına tercih ettiklerini söylemek gayesini de gütmez; çünkü Ebu Hanife ve talebeleri bu gibi durumlardan uzaktırlar." Daha sonra İbn Hacer el-Mekkî, Ebu Hanife ve arkadaşlarının fıkıhta takip ettikleri yolu açıklamış; onların önce Kitap, sonra Sünnet ve daha sonra da sahabilerin fetvalarıyla içtihadda bulunduklarını belirtmiş ve bunun aksini zannedenleri reddetmiştir. Bir müçtehid olan Ebu Hanife'yi tenkid eden güvenilir hadisçilerin bulunduğunu inkar edemeyiz. Bu hadisçiler, Ebu Hanife ve arkadaşlarının kabul etmediği rivayetlerde bulunan illetlere dikkat etmedikleri için onun ve öğrencilerinin re'ye karşılık hadisi terkettiklerini zannetmişlerdir. Çoğunlukla bu hadisçiler, Ebu Hanife ve öğrencilerinin delillerden nasıl hüküm çıkardıklarını kavrayamamışlardır. Esasen bu, müçtehidlerin görüşlerinin çok keskin oluşundan ve hadis nakledenlerin idraklerinin sathiliğinden ileri gelmiştir. Dolayısıyla hadisçiler re'ye karşılık rivayeti terkediyorlar diye fıkıhçıları tenkit etmişlerdir. Onların bu yersiz tenkitleri sadece kendilerine racidir.

Hatta İmam Şa'bî şöyle demiştir: "Bir hadisi doğrudan Allah Rasûlü'ne nispet etmeyip, o hadisi kendisinden aldığımız raviden nakletmek, bize daha sevimli gelir. Zira eğer o hadiste bir fazlalık yahut noksanlık varsa böylece o

---

İbn Hazm, İslâm hukukçularını, re'y ve hadis taraftarları olmak üzere ikiye ayırır. Aslında bu düşünce gerçek değildir. Bazı cahil nakilcilerin sözlerine dayanarak Ahmed b. Hanbel'in mihnetinden (halk-ı Kur'ân meselesi) sonra birtakım kimseler tarafından uydurulmuştur.

İbrahim en-Nehaî ve bazı arkadaşlarından rivayet edilen "re'y taraftarları sünnetin düşmanlarıdır" sözü, itikadî konularda sahih sünnete muhalif olan re'y anlamındadır. Yani bu sözle fer'î hükümlerde içtihad etmek değil; haricîler, kaderîler ve müşebbihe gibi bid'at taraftarları kastolunmaktadır. Bu sözü, başka türlü anlamak, onu tahrif etmektir. Uydurmacılar aksini düşünse bile bizzat en-Nehaî ve İbnü'l-Müseyyib fer'î meselelerde re'y ile içtihad yapmışlardır.

İbn Hazm, kıyas konusunda sahabilerden nakledilenlerin hepsini yalanlamaya çalışır. Bilhassa Hz. Ömer'den rivayet edilen hadisi doğru bulmaz: (Oruçlu iken hanımını öpmesine dair hadis. Ahmed b. Hanbel, 1/21; Ebu Davud, Sıyam, 2/418). Oysa bu hadisi el-Hatibü'l-Bağdadî ve diğer hadisçiler bir çok yolla ve birbirine yakın lafızlarla rivayet emişlerdir. Diğer sahabilerden rivayet edilenler de böyledir…

İstihsan: Yine Hanefîlerin istihsan prensipleri de kişinin kendi arzu ve hevesine uyarak hüküm vermesi demek değildir. Hanefîlere hücum edenler, onların istihsandaki maksat ve anlayışlarındaki inceliği kavramaktan aciz kalmışlardır. Oysa: Kıyası kabul eden fıkıhçılar arasında, Hanefîlerin kasteddiği manada istihsan yapmayan yoktur. İstihsanın batıl olduğunu ilk olarak söyleyen İmam Şâfiî'dir. Onun bu konudaki delilleri doğru olacak olursa, aynı deliller istihsandan önce kendisinin tamamen benimsediği kıyasın da batıl olduğunu gösterir. Temelde kıyas da, istihsan da doğrudur. Bunları kabul edenlerin anladıkları manada birbirlerini iptal etmezler; çelişik değillerdir. Kıyası kabul edenlerin istihsan konusundaki ihtilafları tamamen lafzîdir. Yani aslında bu konudaki ihtilâf bu prensibe verilen isim üzerindedir. Buna günümüzde terminolojik ihtilâf denilmektedir. Ebu Bekir er-Râzî, Fusûl'ünün istihsan bahsinde şöyle der: "Allah'ın iyi olduğunu delil ikame ederek tahsîn ettiği şey, güzel (müstahsen) olduğuna göre, doğruluğu hakkında delil bulunan bir şey hakkında istihsan (güzel bulma) deyimini kullanmamız caizdir. Allah şu ayet-i kerimede bu deyimin kullanılmasını hoş görmüş ve güzel olan şeyi yapanların hidayete erdiğini bildirmiştir: "… Sözü işitip güzel olanına uyan kullarımı muştula. İşte Allahın hidayet ettiği kimseler onlardır. Ve onlar akıl sahibi kimselerdir." (Zümer, 39/17-18). İbn Mes'ud'un rivayet ettiği merfu bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

nakîse, hadisi kendisinden işittiğimiz kimsede kalmış olur ve Rasulullah'a nispet edilmemiş olur."[149]

"Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir. Müslümanların kötü gördüğü şey ise Allah katında da kötüdür." (Ahmed b. Hanbel, 1179; Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, 1/177.) Kitap ve sünnette istihsan kelimesinin türediği "husn" (iyi, güzel) kökünden gelen lafızların kullanılmasını gösteren delil bulunduğuna göre, doğru olduğuna dair delil bulunduğu sürece, maksadı anlatmak ve bir terim olmak üzere istihsanın kullanılmasında bir engel yoktur… İstihsanı kınayan, lafız ve mana olmak üzere iki yönden bizimle tartışabilir. Lâfız yönünden tartışacak olursa, bu yönden muarızımız haklı olabilir. O da dilediği tabiri kullanabilir. Lâfız yönünden tartışmanın bir anlamı yoktur; çünkü herkes istediği terimi kullanabilir. Özellikle bu terimin manası dil ve hukuk açısından uygun düşüyorsa, insan ister Arapça, isterse Farsça konuşabilir, buna bir diyeceğimiz yoktur… İslâm hukukçuları istihsan sözünü birçok yerlerde kullanmışlardır. Rivayet edildiğine göre İyâs b. Muaviye hüküm verirken, "İnsanlar için yararlı olduğu sürece kıyas yapınız; onlar için kıyas elverişli olmadığı takdirde istihsan yapınız." derdi. İstihsan kelimesi İmam Mâlik'in eserlerinde de geçmektedir. İmam Şafii de, "Mut'anın otuz dirhem olmasını istihsan ediyorum (iyi buluyorum)." demiştir. Buna göre bu terimi kullanmak veya onun kullanılmasına itiraz etmek yerinde olmaz… İstihsanın iki manası vardır:
1. İçtihad yapmaktır ve bizim görüş ve içtihadımıza bırakılan ölçüleri tayinde re'yin üstün olmasıdır. Nitekim bazı şartlar altında boşanmış olan kadınlara verilmesi gereken mut'anın miktarını tespit böyledir. Zira Kur'ân-ı Kerim'de "Onlara -zengin kendi durumuna, yoksul da kendi gücüne göre- uygun bir şekilde mut'a veriniz. Bu, iyilik yapanlara münasip bir borçtur" denilmektedir. (Bakara, 236). Burada Allah, kişiye fakirlik ve zenginlik durumuna göre mut'a vermeyi emretmiştir. Mut'anın miktarı ise belli değildir. Ancak tahmin ve takdire göre bu miktar tesbit edilecektir… İşte arkadaşlarımız bu türlü içtihada istihsan adını vermişlerdir. Bu anlamda İslâm hukukçuları arasında bir ayrılık yoktur. Hiç kimsenin bunun aksini söylemesi mümkün değildir.
2. İstihsanın diğer manası ise daha kuvvetli bir delilden dolayı kıyası terketmektir. Bu da iki şekilde olur. Birincisi, iki esasa (asıl) benzeyen fer'î bir meselenin bulunmasıdır. Bu fer'î meseleyi bir gerekçeye dayanarak, sadece bunlardan birine kıyas etmek lazımdır. İşte buna Hanefîler, istihsan adını vermektedirler. Eğer ikincisi için benzerlik söz konusu olmazsa diğer asla benzemesi gerekir ve ona kıyas yapılarak hüküm verilir. Bu kabilden olmak üzere çok karışık ve muğlak birtakım fer'î meseleler vardır; çünkü asıllardan birine kıyas yaparken ikisinden birini ötekine tercih etmek; düşünme, araştırma ve dikkat ister…"

149 Dârimî, Mukaddime, 28 [M]

İbrahim Nehaî, "Başka hadis bilmez misin?" diyen birisine şu şekilde karşılık vermiştir: "Abdullah dedi ki.. Alkame dedi ki.. demek bana daha sevimli geliyor. İbn Mes'ud'un bile Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) bir hadis rivayet ettiği zaman yüzü renkten renge girerdi ve 'Rasulullah, işte böyle ya da buna yakın bir şey söyledi' derdi. (Sahabi bile böyle hassas davranınca, bana nasıl olmak düşer?)" [150]

Hz. Ömer (r.a.) Ensâr'dan bir topluluğu Kûfe'ye gönderirken onlara şöyle hitap etmiştir: "Sizler Kûfe'ye, Kur'ân okurken ağlayan, inleyen bir topluma gidiyorsunuz. Sizi karşılarında görünce sevinçten "Hz. Muhammed'in ashâbı geldi, Muhammed'in ashâbı geldi" diyecekler. Huzurunuza gelip sizden hadis-i şerif öğrenmek isteyecekler. Siz, mümkün mertebe Rasulullah'tan az hadis rivayet edin." [151]

İbn Avn da şöyle demiştir: "Şa'bî'ye herhangi bir şey geldiği (bir husus sorulduğu) zaman hemen cevap vermekten korkar, çekinirdi. İbrahim ise uzun uzun cevaplar verirdi.

Yukarıda zikredilen âsârı Dârimî, rivayet etmektedir.[152]

3. Ellerinde yeterli hadis, sahâbe ve tâbiîn âsârı olmaması sebebiyle, ihtiyaç hissettikleri ilmî malzemelerin tedvini kendilerine özgü oldu

Ehl-i Re'yin ihtiyaç duyduğu hadis, fıkıh ve ahkâmın tedvin edilmesi, farklı şekillerde olmuştur. Bunun sebebi: onların sahip oldukları ilim malzemesi arasında, fıkıh ilmini ehl-i hadisin takip ettiği usûl üzere istinbat etmeye güç yetirebilecekleri derecede hadis, sahâbe ve tâbiîn âsârı olmamasıydı.

---

150 Dârimî, Mukaddime, 28 [M]

151 Dârimî, Mukaddime, 28 [M]

152 Dârimî, Mukaddime, 28 (1/82-85). (İbn Avn'ın sözü burada geçmemektedir.) [T]

4. Kendi imamlarıyla yetindiler

Değişik İslâm beldelerindeki âlimlerin görüşlerini araştırıp değerlendirmeye ve onları derleyip üzerlerinde ilmî çalışmalar yapmaya da gönülleri pek yatmadı. Yatmadı ama o alimleri yüceltmekten ve onlardan istifade edememe noktasında kendilerini itham etmekten de geri durmadılar. Re'y ehli, tâbi oldukları imamların en yüksek tahkik mertebesinde olduklarına inanıyorlardı ve kalbleri de onlara karşı tam bir kabullenişle dopdoluydu.

Nitekim bu gerçek Alkame'nin şu sözünde ifadesini buluyordu: "İlmi, Abdullah b. Mes'ud'dan daha güçlü, daha güvenilir biri var mı onlar içinde?"

Ebu Hanîfe (d. 80/v. 150) de diyordu ki: "İbrahim Nehaî, Sâlim'den daha fakihtir. Eğer sahâbe olmanın ayrıcalıklı üstünlüğü olmasaydı, Alkame, İbn Ömer'den daha fakihtir, derdim. Tabii İbn Ömer deyip de geçilemez; o da ilmî dirayetiyle ve şöhretiyle hepimizin malûmu olan fakih bir sahabîdir."

5. Ehl-i re'y, feraset ve muhakeme sahibi, zeki ve hazır cevap kimselerdi

Evet re'y ehli, fetanet ve firaset sahibiydiler ve zihinleri oldukça kıvrak olduğundan bir konudan bir konuya oldukça hızlı intikal edebiliyorlardı. Bu özellikleriyle, kendi imamlarının görüşlerini daha başarılı bir şekilde açıklayabiliyor ve herhangi bir tenkit karşısında çok güçlü cevaplar vermeye muktedir olabiliyorlardı.

Sonuçta: "Herşey, yaratılış kabiliyeti doğrultusunda gelişmeye daha elverişlidir" sünnetullahı çerçevesinde Allah Tealâ'nın "Her grup, kendi elindekilerle iftihar etmektedir"[153] buyruğu yerini bulmuş oluyordu.

---

153 Mü'minûn, 23/53; Rum 39/22 [A]

B. Re'y Ehlinin Yöntemi: Tahrîc

a. Tahrîc[154]

Re'y ekolü, fıkıh ilmini, temelde "tahrîc kaidesi/metodu" üzerine oturttu. Bu metod ise şu şekilde tatbik edilirdi: her fert, tâbi olduğu mezhebin sözcüsü durumunda olan ve o yolun görüşlerini en iyi bilen ve o görüşler arasında en isabetli tercihte bulunan kimsenin kitabını ezberleyecek ve her meselede hükmün gerekçesini düşünecektir. Ne zaman kendisine bir soru sorulsa veya doğrudan kendisi bir şeye ihtiyaç duysa hemen ezberindeki sözkonusu ilmî birikime, yani kendi mezheb âlimlerinin açıklamalarına bakacaktır. Eğer aradığı cevabı onlarda bulabilirse ne âlâ. Bulamadığı takdirde ise mezheb âlimlerinin genel ifadelerini işlettirecek ve onları meseleye tatbik edecek, yahud da onların sözlerinden zımnî işaretler arayacak ve o işaretlerle cevabî hükmü istinbat etmeye gidecektir.

b. Tahrîc Metodları

Bu meyanda ise doğabilecek ihtimaller ve bu ihtimaller karşısında re'y ehlinin takip ettiği metodlar genel olarak şöylece sıralanabilir:

---

154 **Tahrîc:** Lügatte, çıkarmak manasınadır. Istılahta ise: Fakihlerin kavillerinden ve mezhep imamlarının mezheplerine ait metin ve kaidelerden şer'î hükümleri çıkarmak manasınadır. Tahric edene muharric, ehl-i tahric, sahib-i tahric veya ashab-ı vücuh denilir. Müçtehid: Şer'î nasslardan ve diğer delillerden hüküm istihrac eden (çıkaran) demektir. Muharric ise, mezhebin nass ve kaidelerinden hüküm çıkaran fakihtir. Bir fakihin tahric yapabilmesi için şu vasıflara sahip olması gerekir: 1. Mensup olduğu mezhep imamının ve ona tâbi olan diğer müçtehidlerin içtihadlarını, o mezhebin fıkhî kaidelerini, delilleriyle birlikte bilmek. 2. Deliller üzerinde tefekkür ve inceleme yapmaya muktedir olmak. 3. İçinde bulunduğu cemiyetin örf ve adetlerini, bulunduğu asrın ihtiyaçlarını bilmek. Bu üç vasfı şahsında toplayan zata, muharric denilir. (Bkz. Fahrettin Atar, Fıkıh Usulü, s.317-318. İFAV yayınları, İstanbul, 1996.) [M]

1. Bazı sözlerin, îmâ ve iktiza delâletleri olur ve o sözden kastedilen manâ bunlarla anlaşılmış olur.

2. Bazen adı ve hükmü konulmuş bir meselenin benzeri yeni meseleler ortaya çıkar, bu yeni meseleler önceki bilinen meseleye tatbik edilir ve onun hükmünü alırlar.

3. Bazen de hükmü açıkça belirlenmemiş bir meselenin illeti, tahrîc veya sebr-hazf[155] yoluyla tesbit edilir ve o tespit edilen illetin diğer kapalı meselenin illeti ile benzerlik arzetmesi sebebiyle, hükmü bilinmeyen mesele, bilinene hamledilir ve onun hükmünü alır.

4. Bazen müçtehidin bir konuda iki sözü olabilir. Bunların kıyas-ı iktirânî veya kıyas-ı şartî[156] şekline terkip edilmesi meseleyi çözüme kavuşturabilir.

---

155 **Sebr-Hazf:** Tahric ehli kimse, müçtehidin asıl içtihadındaki hükmün illetini bulmak üzere, illet olmaya elverişli vasıfları bir araya toplar ve illetliği bu vasıflara teker teker vererek hükümde müessir olup olmadıklarını ve illet olma şartlarını taşıyıp taşımadıklarını inceler. İllet olamayacakları bir bir çıkarmak suretiyle en son illeti tespit eder. [M]

156 **Kıyas-ı İktirânî**: Kıyas-ı hamlî ve kıyas-ı cezmî olarak da isimlendirilir. Büyük ve küçük olmak üzere iki mukaddime (öncül)den oluşur.

♦ Meselâ:
Küçük Öncül: Her cisim, müelleftir (belli parçaların birleşmesiyle meydana gelir)
Büyük Öncül: Her müellef, muhdestir (sonradan vücud bulmuştur)
Netice: O halde her cisim, muhdestir.

♦ Fıkıhtan bir misal:
Her müskir (sarhoşluk veren şey), hamr (içki)dır. Her çeşit hamr da haramdır.
O halde her sarhoşluk veren şey, haramdır.

♦ Bir başka misal:
Zarar veren her şey, şer'an mekruhtur.
Her mekruh da yasaklanmıştır.
O halde zararlı olan her şey, yasaklanmıştır.

Kıyas-ı Şartî: Bu da aynı şekilde iki mukaddimeden oluşmaktadır. Onlardan bir tanesi her birine bir şart sîgâsı bitiştirilmiş iki kazıyyeden oluşmaktadır. Diğeri ise hamlî kıyas (yani iktirânî kıyas)tır ve 1. Mukaddimelerde aynen veya tam tersi olarak zikredilmiştir; ayrıca kendisine bir istisna kelimesi de bitiştirilmiştir ki bu sebeple ona kıyas-ı istisnaî de denilmiştir.

5. Müçtehidlerin sözlerinde örnekler yardımıyla veya kısımlara bölmek suretiyle bilinebilen, "fakat efrâdını câmi, ağyârını mâni" olarak belirtilmemiş bir takım noktalarla karşılaşılabilir. Bu türlü durumlarda, filologlara (dilbilimciler) baş vurulur

---

♦ Misal:
1. Mukaddime: Eğer + âlem hâdis ise, + onun bir yaratıcısı vardır.
[Şart + 1. Kazıyye + 2. Kazıyye]
2. Mukaddime: Lâkin âlem hâdistir.
İstisna Kelimesi
Netice : O hâlde bu âlemin de bir yaratıcısı vardır.
♦ Fıkıhtan bir misal:
Eğer bu nikâh sahih ise karşılıklı helâlliği ifade eder.
Lâkin nikâh sahihtir.
O hâlde bu nikâh helâllik ifade eder.
♦ Bir başka misal:
Eğer vitir namazı bir binek üzerinde kılınabiliyorsa, o nafiledir.
Lâkin o, binek üzerinde kılınabiliyor.
O hâlde vitr, nafile bir namazdır.

Burada kıyas-ı şartîye daha başka misaller verilebilir. Arzu eden, İmam Gazali'nin Mi'yâru'l-İlm isimli kitabının 151-159. sahifelerine bakabilir. Biz burada kıyas-ı iktiranî ve kıyas-ı şartîyi müellifin metinde isimlerini zikretmesine uyarak ele aldık. Yoksa bunlar, mantıkî kıyas çeşitlerindendir; şer'î kıyaslardan değildirler.

Zinhar! Hiç kimse, ahkamın çıkarılmasında İslâm fukahasının bu mantık kıyaslarına müracaat ettiğini vehmetmesin! Zira İslâm fukahasının Şer'in bir nassının bulunmadğı yerlerde hüküm istinbatında kullandıkları kıyasa şer'î kıyas denilir. Kıyası Şer'î: hükmü nass ile tayin edilmemiş bir fer'in, illet benzerliği sebebiyle hükmü Şâri tarafından nassla tayin edilmiş benzer bir "asl"a ilhak edilmesidir. Sonuçta o fer'î mesele, benzeri olduğu asl'ın hükmünü almış olur. Kıyas-ı şer'î, mantıkî kıyasın hilâfına olarak dört unsurdan oluşur: asl, fer', illet ve hüküm. Usûl kitaplarında uzun uzadıya üzerinde durulmuştur.[A]

Genel olarak kıyas konusunda şöyle bir açıklamaya gitmek faydalı olur. **Kıyas**: Öncüller denilen birden çok önermeden, bunlarda içerik olarak bulunan ve sonuç denilen bir önerme çıkarmak biçimindeki bir dedüksiyondur. **Dedüksiyon**: Zihnin bir veya bir kaç önermeye dayanarak, zorunlu olarak çıkardığı akıl yürütme biçimidir, yani tümden gelimdir. **Tümden gelim**: Bir bütüne dayanarak o bütünün parçaları hakkında yargıda bulunan akıl yürütme biçimidir. Kıyasın da bir açıdan kendi içinde üç nevi vardır. **Kesin kıyas**: Sonucu öncüllerde biçim bakımından değil, anlam bakımından bulunan kıyas. **Seçmeli kıyas**: Sonucu hem biçim hem anlam bakımından öncüllerde bulunan kıyas. **Kategorik kıyas**: iki öncül, bir sonuç önermesinden oluşan çıkarım türü. [M]

ve o şeyin zâtî özelliklerini elde etmek, derli-toplu bir tanımını yapmak, kapalı noktalarını açmak ve müşkillerini izale etmek için aşırı gayretler gösterilir, bir sürü tekellüflere girilir.

6. Eğer müçtehidlerin sözlerinde iki mânâya hamledilebilecek bir cümle ile karşılaşılırsa, cevabî hüküm o iki ihtimalden birini tercih etmede aranır.

7. Delillerin eldeki mesele ile ilgisi kapalı ise, bu durumda kapalı nokta aydınlatılır ve gerekli açıklamalara gidilir.

8. Bazen tahrîc erbabınca, kendi imamlarının bir fiili veya sükûtu.. vs. dahi delil olarak kullanılabilir.

İşte yukarıda serdedilen bütün faaliyetler tahric olarak isimlendirilmektedir. Bunu belirtmek üzere şu çeşit ifadeler kullanılır: "Falancanın esaslarına göre tahrîc olunan görüş (kavl-i muharrec) şudur", "Falanın mezhebine ya da usûlüne göre şöyle denilir" veya "Falanın görüşüne göre meselenin cevabı şöyle şöyledir."

Bu tür fıkhî çalışmalarda bulunanlara "müçtehid fi'l-mezheb (mezhepte müçtehid)" ünvanı verilmiştir. "el-Mebsût'u[157] ezbere bilenler müçtehid olur; rivayet ilminden hiç haberi olmasa ve hatta hiçbir hadis bilmiyor da olsa." Böyle diyen kimselerin bu sözlerindeki "içtihad"dan maksat, sözkonusu tahrîc metoduna göre yapılmış olan içtihadlardır.

Bu tahrîc metodu, hemen her mezhepte yaygın olarak uygulanmıştır.

C. Mezheplerin Yayılması

Hangi mezhep âlimleri meşhur olmuş, kadılık ve müftilik işleri kendilerine tevdi edilmiş, herkese açık halk dersleri vermiş-

157 **el-Mebsût:** İmam Serahsî'nin (v. 483/1090) Hanefî fıkhına dair te'lif etmiş olduğu ve Zâhiru'r-Rivâye'yi toplayan 30 cüzlük (on büyük mücelletten) oluşan büyük bir kitabın ismidir ve matbu olarak bulunmaktadır. [M]

ler ve yazdıkları eserler de insanlar arasında şöhret bulmuş ise, yeryüzünün dört bir tarafına böyle âlimlerin mezhepleri yayılmış ve yerleşmiştir.

Aksine hangi mezhep sahipleri de sessiz kalmış, adları sanları duyulmamış, kadılık veya müftilik gibi görevlerle tavzif edilmemiş ve insanlar da onlara pek rağbet etmemiş ise, kısa bir müddet sonra böyle alimlerin mezhepleri, izleri-eserleri kaybolup gitmiştir.

III. HADİS VE RE'Y EKOLLERİ HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRMELER

Öncelikle bilinmelidir ki, fukahanın sözlerine göre tahrîclerde bulunma ve hadislerin lafızlarını araştırma metodlarının herbirinin dinde usûl kabul edilmiş birer aslı-esası vardır. Muhakkik âlimler, asırlar boyu bu iki esası uygulamışlardır. Fakat bazısı, bu iki esastan birini çok, diğerini az; bazısı da birini az, diğerini çok kullandı. Fakat bu iki metoddan hiçbirinin bir kereliğine bile ihmal edilmesi doğru değildir; tıpkı ekseri ehl-i hadis ve ehl-i re'y âlimlerinin yaptıkları gibi. Doğru olan: Bu iki metodun birbirlerine mutabık hale getirilmesi ve herbirinin boşluğunun, diğeri ile kapatılıp giderilmesidir. Bu hususu ifade sadedinde Hasan Basrî'nin şöyle bir sözü vardır: "Kendisinden başka ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki sizin yolunuz, dinde gulüvv yapıp haddi aşan müfridlerle, dini ihmal edip yüz çeviren müferridlerin arasındaki orta yoldur (ne ifrat, ne tefrit; belki vasat yol)."

1) Hadis ekolü, kendi tercih ve görüşlerini, tâbiîn ve daha sonraki müçtehid imamların görüşleriyle karşılaştırmalıdır. Re'y ekolü de sarîh ve sahih sünnete muhalefet etmekten ve hakkın-

da bir hadis veya âsâr bulunan hususlarda kendi re'yi ile hüküm vermekten mümkün mertebe kaçınmalı.

2) Bir hadiscinin, ehl-i hadisin muhkem kabul ettikleri, fakat Şâri Teala'nın, hakkında bir nass indirmediği kaidelere aşırı dalması ve dalıp da bunun neticesinde bir hadisi yahut sahih bir kıyası reddetmesi doğru değildir. Meselâ bu bağlamda:

i. Hadisçi, içinde en küçük inkıta veya irsal şâibesi var diye hadisi reddetmemeli. Tıpkı İbn Hazm'ın (v. 456/1063), haddi zatında sahih ve muttasıl olmasına rağmen Buhârî'nin rivayetinde inkıta şâibesi var diye çalgı aletlerinin haramlığına dair olan hadisi[158] reddetmesi gibi. Oysa ancak hadisler arasında çelişki bulunduğu zaman, şâibeli olan hadis terk edilmelidir.

ii. Yine "falan adam, filan muhaddisin hadislerini herkesten daha çok ezberlemiştir", deyip de bu sebeple onun hadisi, -bin cihetten üstünlüğü de olsa- başkasının hadisine tercih edilmemelidir.

3) Çoğu raviler, hadisleri bilmânâ rivayet ederken, temel (ve genel) mânâyı aktarmaya özen gösterdiler; ancak Arapça'da söz sahibi dilbilimcilerin bildikleri inceliklere, hususiyetlere pek itibar etmediler. Onların (f), (v) gibi harflerle ve bir kelimenin takdim veya te'hir edilmesi gibi bazı cümle kuruluşlarıyla hüküm istidlaline gitmeleri, hep bu türlü dil kaidelerine aşırı dalmaktan ileri gelmektedir. Bir olayı diğer bir ravi anlatırken çoğu zaman bir harfin yerine başka bir harf getirebilir. Gerçek olan şu ki: ravilerin söylediği ibarenin hepsi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kelamıdır. Tabii eğer o konuda daha sonra bir başka hadis veya delil ortaya çıkarsa, ona uymak vacip olur.

4) Tahrîc yapan kimsenin, vücûh ehli âlimlerin ihtilâf ettik-

---

158 Buhari, Eşribe, 6. Bkz. Abdullah el-Cedî, Risâletü Ehâdîsi Zemmi'l-Ğınâi ve'l-Meâzif fi'l-Mîzân, s.32-35 [T]

leri ve hakkında çelişkili görüşlerin bulunduğu meselelerden olan tahrîc-i menat[159]veya bir meselenin hükmünün, benzeri bir meseleye hamledilerek tespit edilmesi gibi hususlarda, tâbi oldu-

---

159 Burada Tahrîc-i Menât, Tahkik-i Menat ve Tenkîh-i Menat hakkında Abdülfettah Ebu Gudde'nin, Kevserî'nin Fıkhu Ehli Irak ve Hadîsühüm kitabına [s.84-86, (Hanefî Fıkhının Esasları), Çevr. Abdülkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991] düşmüş olduğu dipnotu iktibas etmek yerinde olur: "Hanbelî hukukçularından İbn Kudame el-Makdisî, Ravdatü'n-Nâzır ve Cennetu'l-Munâzır adlı eserin kıyas bölümünün baş tarafında (Abdulkadir Bedrân haşiyeli baskı, II/229-234) şöyle der:

"**Tahkiku'l-Menât** ikiye ayrılır:

1. Küllî bir kaidenin üzerinde ittifak edilmesi veya bu kaide hakkında bir nass bulunması ve fer'i bir meselede müçtehidin bir kurala uygun olarak içtihadda bulunmasıdır ki, böyle bir metoda başvurulmasında ihtilaf bulunduğunu bilmiyoruz. Mesela, ihramlı bir hacının bir yaban eşeği avlamasına ceza olarak bir sığır kurban etmesi gerekmektedir; çünkü Kur'ânı Kerim'de "Onun, yabani hayvanlardan öldürdüğü şeyin benzerini ceza olarak kurban etmesi gerekir." (Maide, 95) buyrulmaktadır. Burada, cezada öldürülen hayvanla kurban olarak kesilecek hayvan arasında benzerliğin bulunması gerekmektedir. Yaban eşeği ile sığır arasında cüsse itibariyle bir benzerlik bulunduğundan, sığır kurban edilmesi gerekmektedir. Bu meselede benzerlik bulunması nass ve icma ile sabittir. Sığırla yaban eşeği arasındaki benzerliğin tesbiti ise bu tür bir içtihattır. Diğer bir misal Kıble'nin tayinindeki içtihaddır. Bilinmektedir ki, namaz kılarken kıbleye dönmek nass ile sabittir, fakat kıblenin ne tarafta olduğunu tesbit ise içtihadla mümkündür. İmamın kim olabileceği, adaletin neden ibaret olduğu ve nafakalarda yeterli miktarların tesbiti gibi şeyler de "Tahkîkü'l-Menat" adı verilen içtihad ile olur. Bu tür içtihadlara Tahkîku'l-Menat adı verilmiştir; çünkü aslında hüküm bellidir; fakat bu hükmün olaylara tatbiki, bazı emarelere dayanarak istidlal yoluyla olmaktadır.

2. Bir hükmün illeti nass veya icma ile bilinmektedir. Müçtehid sadece o illetin fer'i bir meselede bulunduğunu kendi içtihadıyle ortaya koymaktadır. Mesela, Hz. Peygamber (s.a.s.) kedi hakkında "O, necis değildir; çünkü aranızda dolaşan hayvanlardandır" buyurmuştur. Burada insanlar arasında dolaşmak, kedinin pis olmadığının illeti olarak belirtilmiştir. Müçtehid kendi içtihadiyle fare gibi bir kısım haşerelerin de insanlar arasında dolaşmalarından ötürü temiz olduğuna hükmedebilir. Bu açık bir kıyas olup, kıyası inkar edenler de bunu kabul ederler. Tahkîku'l-Menat'ın birinci çeşidi kıyas değildir ve bu ihtilafsız bir husustur. Kıyas ise ihtilaflı bir içtihad metodudur. Tahkiku'l-Menat her hukuk sisteminde zaruri olarak vardır; çünkü her şahsın adaleti ve şahısların yeterlilik dereceleri hakkında nass bulunamaz.

ğu ekol âlimlerinin sözlerinde bizzat ifadesini bulmayan, ve lügat erbabının ve örf ehlinin açıkça anlamadıkları bir kavil (içtihad, görüş) tahrîc etmeye kalkışması doğru değildir. Olur ki kendi ekol âlimlerine aynı mesele sorulsaydı, belki onlar gördükleri bir mâni' yüzünden, o meselenin hükmünü, benzeri bir meseleye hamletmek suretiyle tespit etme yoluna gitmeyeceklerdi; belki de tahrîc yapan kimsenin tespit ettiği illetin dışın-

---

Tenkîhu'l-Menât ise: Şâri'in hükmü bir sebebe izafe etmesidir. Dolayısıyle hükümde bir rolü olmayan bazı nitelikler bulunur ve hükmü genişletmek için bunlara itibar etmek gerekir. Mesela, bir bedevi Arap, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e "Mahvoldum Ya Resulallah!" demiş, Hz. Peygamber (s.a.s.) "Ne yaptın?" diye sorduğunda, "Oruçlu iken gündüzün eşimle cinsi münasebette bulundum" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), "Bir köle azat et" buyurmuştur. Burada Hz. Peygamber'e (s.a.s.) müracaat eden şahsın, bedevi bir Arap oluşunun hükümde bir rolü yoktur. Aynı durumda bir Türk veya başkası da aynı hükme tâbi tutulur; çünkü hükmün sebebi, fiilin mükellef tarafından işlenmesidir; bedevî tarafından işlenmiş olması değil. Dolayısiyle teklifler bütün şahısları içine alır ve herhangi bir ramazanda bu şekilde orucunu bozan kimselere de aynı hüküm uygulanır; çünkü bu hüküm için hadisenin cereyan ettiği o ramazan değil, mutlak olarak ramazanda orucun bozulması esastır. Ayrıca oruçlu şahsın ramazanda gündüzün eşiyle münasebette bulunması da bu hüküm için bağlayıcı bir husus değildir. Zira bu münasebet zina şeklinde olursa oruca saygısızlık bakımından daha kötüdür. İşte bunlar hükümde rolü olmayan kayıtları bir tarafa bırakarak hükmün sebebine dayanan kıyaslar için örneklerdir. Hüküm nass ile bilindikten sonra onun sebebini tayin etmekle ve "Tenkihu'l-Menat" yoluyla yapılan böyle bir içtihadı, kıyası tanımayanların çoğu da kabul ederler.

Tahrîcu'l-Menât da: Şâri'in herhangi bir konuda hükmü açıkça belirtmesi ve onun illetine işaret etmemiş olmasıdır. Mesela, bugday, arpa, tuz, altın, hurma ve gümüşte faizin yasaklanışı böyledir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) "Altın altın ile, buğday buğday ile, arpa arpa ile, hurma hurma ile, tuz tuz ile, eşit ve peşin olmak üzere alınıp verilir. Bu sınıflar değiştiği takdirde istediğiniz şekilde alıp satabilirsiniz." buyurmuştur. Bu hadisi Müslim ve Ahmed b. Hanbel, Ubade b. es-Sâmit yoluyle rivayet etmişlerdir. Bu hükmün illetini çıkararak şöyle diyebiliriz: Buğday ölçüleri kendi cinsinden olduğu için faizi haram kılınmıştır. Aynı şekilde ölçü ile satılan pirinci de buna kıyas edip kendi cinsiyle satıldığı takdirde fazlasının faiz ve haram olduğunu söyleyebiliriz. İşte bu kıyasa dayanan içtihad, İslâm hukukçuları arasında ihtilaflara yol açmış olup ekseri âlimler, bu tür kıyası muteber saydıkları halde Zâhirîler gibi bir kısmı reddetmişlerdir." [M]

da bir başka illet söyleyeceklerdi, ilgili hükme menât olarak. Evet tahrîc metodu caizdir; ancak tahrîcin caiz olması, gerçekte müçtehidi taklid etmenin caiz oluşundandır; zira o cümledendir. Dolayısıyla müçtehidin ne dediği tam anlaşılmadıkça tahrîc tamamlanmış olmaz; ancak onun kendi kelamından bizzat anlaşılan mana ile tastamam gerçekleşmiş olur.

5) Tahrîc yapan kimse, kendisinin veya tâbi olduğu ekol âlimlerinin tahrîc ettikleri bir kaideye uyup da hadisçilerin sahih olduğunda ittifak ettikleri bir hadisi veya eseri reddetmemeli, bu doğru olmaz. Tıpkı (sütü memesinde hapsedilen hayvanla alâkalı) musarrat hadis-i şerifini reddetmek veya (akrabalardan miras hakkını düşüren) zevi'l-erhâm hadisini reddetmek gibi. Çünkü sahih bir hadis-i şerife riayet etmek, böyle sonradan tahrîc edilmiş (mezhebî) bir kaideye riayet etmekten daha bağlayıcıdır, daha vâciptir.[160] İmam Şâfiî'nin iş bu mânâya işaret eden bir sözü vardır: "Her ne zaman olursa olsun; söylediğim bir görüşüme veya kabul ettiğim bir kaideye muhalif, onun zıddını ifade eden bir hadis-i şerif ulaşşa size, benim sözümü terkedin, zira orada Allah Rasûlü (s.a.s.)'nün sözü geçerlidir, bize söz düşmez."

---

160 Bir asla uymuyor diye, fakihlerin bazıları tarafından kabul edilmeyen bu iki hadis şunlardır. **Musarrât Hadisi**: "Kim musarrât (satılmak istendiğinde memeleri büyük gözüksün de müşteri, her zaman böyle sütlü zannetsin diye memelerinde süt biriktirilen) bir koyun almış ise, üç gün muhayyerlik hakkı vardır. Dilerse onu yanında tutar, dilerse geri iade eder; iade ederse, yanında bir sâ' da hurma vermelidir." [Buhari, Büyû', 65; Müslim, Büyû', 23, 26, 28; Ebu Davud, Büyû', 46, 46, 65; Tirmizi, Büyû, 29; Nesaî, Büyû, 141; İbn Mace, Ticârât, 42] **Zevi'l-erhâm Hadisi**: (Yani asabe veya farz/muayyen hisse sahibi olmayan dayı, hala, teyze ve kızın çocukları gibi.. kan akrabalarından bahseden hadis): "Allah ve Rasulü, efendisi olmayanın efendisidir. Dayı da vârisi olmayanın vârisidir." [Tirmizi]. Başkasına ait bir şeyi telef eden kimse eğer o şey, mislî ise mislini, kıyemî ise kıymetini öder; başka bir cins şey ödemek usûlün hilafınadır.

Buna kıyasen musarrât meselesinde de sadece koyun geri verilir, yanında hurma verilmez, diye Ebu Hanife ve bazı âlimler musarrât hadisini; İmam Şafii ve Malik de bir takım usûl kaideleri ileri sürerek zevi'l-erham hadisini reddetmişlerdir. [M]

IV. HADİSÇİLER VE FAKİHLER HAKKINDA HATTÂBÎ'NİN DÜŞÜNCESİ

İmam Ebu Süleyman el-Hattâbî'nin (d. 310-v. 388)[161] Meâlimü's-Sünen isimli eserine yazdığı dibacedeki şu gelen sözler, bizim ifade etmeye çalıştığımız sözkonusu gerçeği destekler mahiyetteki şahidlerdendir:

"Gördüm ki zamanımızdaki ehl-i ilm, iki grup haline gelmişler:

a) Ehl-i hadis ve eser

b) Ehl-i fıkıh ve nazar

c. Mezhep imamlarından nakledilen farklı kaviller arasında takınılan ortak tutum.

Oysa bu ekollerden hiçbiri, bir ihtiyaç anında diğerinden üstün olamaz ve arzu edilen bir şeyi (öğrenilmek istenilen şer'î bir hükmü) elde etmede diğerinden müstağni kalamaz. Çünkü hadis temel mesabesindedir ki, asıl da odur; fıkıh ise o temel üzerine kurulan bina mesabesindedir ve o, asla nispetle fer' gibidir. Belli bir temel ve direkler üzerinde oturtulmayan bütün binalar, asılsızdır, zayıftır, çürüktür ve yıkılmaya mahkumdur; beri taraftan üzerine bina ve imaret yükseltilmemiş her temel de ıssız bir çöl, bir harabe konumundadır.

Yine bu iki fırka arasında, üzerinde durdukları mahal ve menzil, birbirlerine olan umumî ihtiyaçları itibariyle ve her ikisinin de müştereken muhtaç oldukları diğer şeylerin şumûlü itibariyle aralarında bir yakınlığın bulunmasıyla beraber; bu iki kardeş fırkanın, hak yolunda birbirleriyle bağları kesilmiş,

---

161 Bu zât, **Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb Ebu Süleyman el-Hattâbî**'dir. Hicrî 310 yıllarında doğmuş ve rabîu'l-ahir ayında 388 senesinde vefat etmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: es-Siyer, s.17-23 [T]

yardımlaşma ve dayanışmaya lüzum olduğu halde birbirine yardım etmeyen fırkalar olduğunu gördüm.

a. Ehl-i hadis ve eseri

Onların bütün düşünceleri ve üzerinde durup mümarese peyda ettikleri biricik mevzu: rivayetleri ve onların değişik tariklerini toplamak çoğu mevzu veya maklub olan hadislerin şâzz ve garib olanlarını bulup çıkarmaktır. Ama beri taraftan hadislerin metinleri üzerinde durmuyorlar, mânâlarını anlamaya çalışmıyorlar, sırlarını keşfetmiyor ve hadislerdeki fıkhî bilgileri ve hikmetleri/cevherleri çıkarmaya da çalışmıyorlar. Durum böyle olduğu halde yer yer fakihleri ayıplayabiliyor, onlara ta'n edebiliyorlar; hatta onların sünnete muhalefet ettiklerini bile söyleyebiliyorlar. Oysa bilmiyorlar ki, kendileri fakihlere verilen ilme ulaşmaktan âcizdirler ve onlar hakkında böyle ileri geri konuşmakla günaha giriyorlar.

b. Ehl-i fıkıh ve nazar

Hadise çok az meylediyorlar, öyle ki nerdeyse hadislerin sahihini sakîminden ayıramayacak durumdalar ve güçlüsünü-zayıfını zar-zor bilebiliyorlar. Hasımlarına karşı delil olarak kullanabilecekleri hadislere önem vermiyorlar; bu hadisler, benimsedikleri mezheplerine ve inandıkları görüşlere uygun olsa bile. Hatta kendi aralarında meşhur olmuş ve dilden dile dolaştırdıkları nice zayıf haberleri ve munkatı hadisleri kabul etme noktasında sağlam bir delile ve kesin bir ilme dayanmaksızın ittifak bile edebiliyorlar. Halbuki bu durum, re'yin sapma noktasıdır ve ondaki bir eksikliktir, bir vartadır.

Mezhep imamlarından nakledilen farklı kaviller arasında takınılan ortak tutum

Bir mezhebe veya akideye bağlanmış kimselere, –Allah bizi de onları da muvaffak kılsın- eğer benimsedikleri mezhep imam-

larından veya bağlandıkları akide âlimlerinden bir görüş söylense–ki o görüş o âlimin kendi içtihadıdır-, o görüşte önce güvenilirlik ararlar (yani onu rivayet eden kişi sika mı değil mi ona bakarlar ve eğer sika ise) o görüşün kusurdan uzak olduğunu savunurlar ve doğruluğunu ispat etmeye çalışırlar.

Bu bağlamda meselâ görüyoruz ki Mâlikîler, İmam Mâlik'ten (d. 93-v. 179) gelen rivayetler içinde ancak İbn Kasım (v. 132/749),[162] Eşheb (v. 204/819)[163] ve bu ikisi seviyesindeki önde gelen mezhep âlimlerinin nakillerine itimat ederler. Abdullah b. Abdilhakem (v. 214)[164] ve benzerlerinden bir rivayet gelmiş ise, bu onlar için pek bir kıymet ifade etmez, onu nazar-ı itibara almazlar.

Yine Ebu Hanîfe mezhebine intisab edenlerin, ancak Ebu Yusuf (d. 113-v. 182)[165] ve Muhammed b. Hasan (d. 132-v. 189)[166] gibi talebelerinin büyüklerinden gelen Ebu Hanîfe'ye (d. 80-v. 150)

---

162 **Abdurrahman b. el-Kâsım, Ebu Abdillah el-Atekî**: Mısır ahalisinin âlimi ve müftisidir. Mâliki âlimlerindendir. Hicrî 132 senesinde dünyaya gelmiş ve Safer ayında 191 yılında vefat etmiştir. Hayatı için bkz. Tehzîbü'l-Kemâl, 17/344; Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ, 9/120. [T]

163 **Eşheb b. Abdülaziz b. Davud Ebu Amr el-Mısrî** el-İmam: İsminin "Miskin", lakabının "Eşheb" olduğu da söylenmiştir. Mâlikî âlimlerindendir. Hicrî 146 senesinde doğmuş, Şaban ayında 204 yılında vefat etmiştir. Hayatı için bkz. Tehzîbü'l-Kemâl, 3/296; Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ, 9/500. [T]

164 **Abdullah b. Abdülhakem b. A'yün Ebu Muhammed el-Mısrî** el-İmâm, el-Fakîh: Mısır diyarının müftiliğini yapmıştır. Mâlikî imamlarındandır. Hicrî 155 yılında dünyaya gelmiş ve Ramazan ayında 214 yılında vefat etmiştir. Kabri, İmam Şafii'nin kabrinin yanındadır. Hayatı için bkz. Tehzîbü'l-Kemâl, 10/191; es-Siyer, 10/220. [T]

165 **Ebu Yusuf, Ya'kub b. İbrahim b. Habîb b. Huneys**: Fıkıhta müçtehid ve imam. Hadisçi. Kadılar kadısı. İmam Ebu Hanife'nin en büyük iki talebesinden birisidir. Hicrî 113 yılında yılında dünya gelmiş, Rabiul'evvel ayında, 182 senesinde vefat etmiştir. Hakkında bilgi için bkz. Siyeru A'lâmi'n-Nübela, 8/470; Lisânu'l-Mîzân, 6/300. [T]

166 **Muhammed b. Hasan b. Ferkad, Ebu Abdillah eş-Şeybânî**: Ebu Hanife'nin iki büyük talebesinden birisidir. Fıkıhta müçtehid imamdır. Bir görüşe göre hicrî 189 senesinde vefat etmiştir. Hakkında bilgi için bkz. Es-Siyer, 9/134; Lisânu'l-Mîzân, 5/121. [T]

ait rivayetleri kabul ettiklerine, eğer Hasan b. Ziyad el-Lü'lüî (v. 184/800)[167] gibi Ebu Hanîfe'den rivayette bulunan diğer âlimlerden, yukarıdakilerin aksine bir kavil nakledilmişse, onu kabul etmeyip reddettiklerine şahid oluyoruz.

Şâfiîlerde de durum aynı şekilde. İmam Şâfiî'nin görüşleri içinde, ancak Müzenî (v. 264/877)[168] ve er-Rabî' b. Süleyman el-Müradî'nin (v. 270/883)[169] rivayetlerine itimat ettiklerini, fakat Harmele (v. 243),[170] el-Cîzî (v. 256)[171] ve emsallerinin rivayetleri geldiğinde ise onlara iltifat etmeyip, o rivayetleri İmam Şâfiî'nin (d. 150-v. 204) kavilleri arasında saymadıklarını görüyoruz.

İşte yukarıda değindiğimiz bu genel tutum, bütün mezhep âlimlerinin, kendi imam ve üstadlarının mezhebî görüşleri mevzuunda takındıkları ortak bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sözkonusu âlimlerin ortak tutumları bu olunca, yani fer'î meselelerde ve mezhep imamlarından rivayet edilen fıkhîkaviller konusunda bile vesikasız, delilsiz, senetsiz hiçbir kavli kabul etmedikleri sabit olunca; böylesine kılı kırk yaran müdakkik âlim-

---

167 **Hasan b. Ziyad, Ebu Ali el-Ensârî el-Lü'lüî**: Hicrî 204 yılında vefat etmiştir. Hakkında bkz. Es-Siyer, 9/543; el-Iber, 1/270; Lisanu'l-Mîzân, 2/208. [T]

168 **İsmail b. Yahya b. İsmail Ebu İbrahim el-Mısrî**, el-İmâm: Ümmetin fakihlerinden ve zahid alimlerdendir. İmam Şafii onun hakkında "el-Müzenî benim mezhebimin yardımcısıdır" demiştir. Kendisi 175 yılında dünyaya gelmiş ve Ramazan ayında, 264 yılında 89 yaşında vefat etmiştir. Hayatı için bkz. Es-Siyer, 12/492; el-Ibâdî,Tabakâtü Fukahâi'ş-Şâfiîyyîn, s.9 [T]

169 **Rebî' b. Süleyman b. Abdülcebbar b. Kâmil, Ebu Muhammed el-Murâdî**, el-İmâm, el-Fakîh, el-Muhaddis: Hicrî 174 yılında doğmuş ve Şevval ayında 270 yılında vefat etmiştir. Hayatı için bkz. Es-Siyer, 12/587; es-Sübkî, Tabakâtü'ş-Şâfiîyye, 2/132, 139. [T]

170 **Harmele b. Yahya b. Abdullah, Ebu Hafs et-Tecîbî el-Mısrî**, el-İmâm, el-Fakîh: Hicrî 166 senesinde doğmuştur, Şevval ayında 243 yılında vefat etmiştir. Hayatı için bkz. Es-Siyer, 11/389. [T]

171 **Rebî b. Süleyman el-Ezdî el-Mısrî el-Cîzî el-A'rec**: Hicrî 256 senesinde vefat etmiştir. Hayatı için bkz. Es-Siyer, 12/591. [T]

lerin, daha büyük ve daha önemli hususlarda gevşeklik göstermeleri ve imamlar imamı Hz. Muhammed'den (s.a.s.) gelen rivayetler mevzuunda kayıtsız davranmaları düşünülebilir mi? Nasıl düşünülebilir ki O (s.a.s.), izzet ve celâl sahibi Allah'ın peygamberidir, hükmü vâcip, kendisine itaat farzdır ki, onun hükümlerine teslim olmak ve emirlerine inkiyad etmek bizim üzerimize vaciptir; öyle ki, verdiği emirleri kalbimizde hiçbir gönülsüzlük olmaksızın yerine getirmeli ve kesin olarak yürürlüğe koyduğu hükümlere ruhumuzdan gele gele razı olmalıyız, içimizde en ufak bir kabulsüzlük olmamalı.

Bir adam düşünün: kendi işinde gevşek-yumuşak davranıyor, kendisine borçlu kimselerden alacakları mevzuunda müsamahayla hareket ediyor, hatta onlardan kalp para kabul edebiliyor ve kusurlarına da göz yumabiliyor. Kendi işlerinde böyle davranan bir insanın, aynı müsamahalı davranışları vekaletini üzerine aldığı başka kişilerin işlerinde de sergilemesi caiz olur mu? Meselâ: zayıf birinin vekaletini üzerine almak veya bir yetime vasî olmak ya da kaybolan bir kişiye vekîl olmak gibi sorumluluklarda gevşek davranmak helâl olur mu? Eğer kişi böyle gevşek davranırsa ahde vefasızlık etmiş ve zimmete ihanette bulunmuş olmaz mı? Cevap apaçık bellidir ve bu gerçek, ister hislerin, isterse benzer olayların şahitliğiyle ayan-beyan olarak herkes tarafından görülüp bilinebilir.

Fakat ihtimal ki sözkonusu bu âlimler, hak yolunu sarp ve zorlu gördüler, hak sınırına ulaşma müddetini de uzun buldular ve daha ziyade (kumanya türü hazırlanmış aparatif kabilinden) bilgiler arzu ettiler. Bu gaye doğrultusunda da mevcut ilimleri özetlediler, bilgiye giden yolu kısalttılar, fıkıh usûlünün mefhumlarından çıkarılmış özet mahiyetindeki az miktarda bilgiyle yetindiler ve onlara "illet" adını verdiler. Daha sonra o illetleri, ilmî düşünce sistemlerinde birer ölçü olarak kabul ettiler. Bu

ölçüleri de hasımlarıyla karşılaşmalarında kendilerine kalkan edindiler, münazara ve münakaşalarında onları birer hedef tahtası gibi dikip atışlar yaptılar, onlar vasıtasıyla tartıştılar ve onlara göre fikir çarpıştırdılar. Münazaralarda bu ölçülerden hareketle galip gelen kimsenin, mahareten ve ilmen diğerlerinden daha üstün olduğuna hükmettiler. Böylece o kimse, kendi asrında adı dilden dile dolaşan bir fıkıhçı ve yaşadığı bölgenin de yegâne âlimi haline gelmiş oluyordu.

Aslında bu, şeytanın çok gizli hilelerinden biriydi sadece, onlara çok büyük tuzak hazırladı ve dedi ki: "sizin elinizdeki ilim çok azdır ve gayet değersiz bir sermayedir; herhangi bir ihtiyaç anında size yeterli gelmez. Kelâm ilminden yardım isteyin ve ondan alacağınız parçalarla yeni terkipler vücuda getirin. Ayrıca kelamcıların usûllerinden de istifade edin ki, bir konunun derinliklerine dalabilme ve üzerinde nazarî mütalaalarda bulunabilme sahası daha da genişlemiş olsun." İblis-i lâin bu kuruntusunu onlara doğru gösterdi ve tasdik ettirdi. Mü'minlerden az bir grup hariç hemen büyük çoğunluğu ona tâbi oldular. Aman Allah'ım, bunlar nasıl insanlar ve ne şaşılacak akılları var! Nereye yönlendirildiler, hiç bilemediler. Şeytan nasıl da onları ilmî konumlarından ve doğru yollarından etti ve nasıl da hiç hissettirmeden tuzağa düşürdü? Allah yardımcımız olsun."[172]

Hattâbî'nin konu ile ilgili mülâhazalarından bir kısmını böylece kaydetmiş olduk.

---

172 Ebu Süleyman el-Hattâbî, Meâlimü's-Sünen, 1/3-5, Beyrut, 1401/1980.

Dördüncü Bölüm

HİCRÎ 4. ASIRDAN ÖNCEKİ İSLÂM TOPLUMUNUN DURUMU ve 4. ASIRDAN ÖNCEKİLERLE SONRAKİLER ARASINDAKİ İHTİLÂFLARIN SEBEPLERİ

HİCRÎ 4. ASIRDAN ÖNCEKİ İSLAM TOPLUMUNUN DURUMU VE 4. ASIRDAN ÖNCEKİLERLE SONRAKİLER ARASINDAKİ İHTİLÂFLARIN SEBEPLERİ

Şurası bir gerçektir ki, hicrî birinci ve ikinci yüzyılda ümmet-i Muhammed, belli bir mezhebi taklit etmenin şart olduğu gibi bir düşünce üzerinde görüş birliği etmiş değillerdi. Ebu Tâlib Mekkî (v. 386/996)[173] Kûtü'l-Kulûb adlı eserinde şöyle der: "(İslâm bilimleri tarihinde) kitaplar ve mecmualar (derleme eserler) sonradan ortaya çıkmıştır. Hicrî birinci ve ikinci asırda yaşayan müslümanlar arasında, âlimlerin içtihadlarına dayanarak fetvalar vermek, belli bir mezhebe bağlanmak, her bir meselede o mezhebî görüşleri nakletmek ve hep onlarla amel etmek diye bir durum yoktu."

Bu söze şunu da ilave etmek gerekir: Hicrî ilk iki asırdan sonradır ki âlimler arasında tahrîc denilen ilmî metod ortaya

---

173 **Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Acmî Ebî Talib el-Mekkî**: Bağdat'ta (h.386/996) senesinde vefat etmiştir. Bu kitabının tam ismi: "Kûtu'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfi Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd"tir. Yazarı: Bkz. Keşfü'z-Zunûn, 1361. [T]

çıktı. Ümmet hicrî dördüncü asırda bile tek bir mezhebe bağlı kalmak, sadece onu taklid etmek, fıkhı sadece o mezhep üzere öğrenmek ve yalnızca o mezhebin görüşlerini nakletmek gibi bir anlayış üzerinde hemfikir olmamışlardı. Nitekim yapılan araştırmalar bu gerçeği göstermektedir. Aksine o döneme kadar insanların genel manada iki kısım olduklarını görüyoruz: halk (avâm) ve âlimler (havâs).

I. HİCRÎ 4. ASRA KADAR ÜMMETİN TABAKALARI

A. Halk

Avâm denilen halk tabakasına genel olarak baktığımız zaman şöyle bir manzara görülür: Bu insanlar, ümmet arasında ve müçtehidler mabeyninde, üzerinde görüş birliği olan meselelerde sadece Sâhib-i Şeriat'ı (s.a.s.) taklit ediyorlardı. Abdest, gusül, namaz, oruç gibi ibadetleri, babalarından ve çevrelerindeki âlimlerden öğreniyorlardı. Dinî hayatlarında takip ettikleri yaşayış tarzları bu idi. Eğer karşılarına nadirâttan olarak yeni bir mesele çıkarsa, onu da herhangi bir mezhep tayini yapmaksızın, buldukları herhangi bir müftüye sorarlardı, ondan fetvasını isterlerdi. İbn Hümâm (v. 861/1457),[174] et-Tahrîr isimli eserinin son kısmında der ki: "Sözkonusu dönemde Müslümanlar, belli bir müftüye bağlı kalmaksızın bir seferinde ona, başka sefer buna, diğerinde de bir başkasına fetva sorarlardı."[175]

174 **Kemaleddin İbn Hümâm**: Muhammed b. Abdülvâhid'dir. İbn Hümâm diye şöhret bulmuştur. Hanefî mezhebine bağlı âlimlerdendir. H.861/1457 senesinde vefat etmiştir. Eserinin tam adı: "et-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh"tır. Bkz. Keşfü'z-Zünûn, 358. [T]

175 Kemaleddin İbn Hümâm, Tahrîr, s.551, Kâhire, h. 1351. [M]

B. Âlimler

Ulema tabakası kendi aralarında iki sınıfa ayrılmışlardı:

a. Birinci Mertebe Âlimleri:

Bu âlimler, kitap, sünnet ve âsârı (sahâbe ve tâbiînin görüşlerini) araştırıp inceleme noktasında büyük gayret gösterdiler. Bu sahada oldukça derinleşmeleri sonucunda kendilerinde her an kullanılmaya hazır bir meleke hasıl oldu ki, bu meleke sayesinde insanlar arasında fetva verebiliyor ve meydana gelen olaylar hakkında çoğunlukla isabetli hükümler bulabiliyorlardı. Cevap verebildikleri meseleler, veremediklerinden daha çoktu. Böyle bir melekeye sahip olması sebebiyle fetvalar veren hadisçilere diğerlerinden artık olarak "müçtehid" ismi verilmiştir.

Bu hüküm çıkarıp fetva verebilme melekesi ise:

a) Bazen âlimin, bütün cehd-ü gayretini hadislerin ve âsârın toplanması işine hasretmesi neticesinde meydana gelirdi. Zira İslâm ahkâmının büyük bir kısmı, hadis-i şerifler ve sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn âsârı içinde bulunmaktadır. Dili incelikleriyle bilen akıllı bir insan, istenilen meselenin hükmünü elindeki bu ilmî birikim içinden çıkarabilirdi. Yine âsâra vakıf bir ilim erbabı da o âsâr içindeki çelişkili ifadelerin arasını bulabilir ve delilleri sırasına göre tertip edebilirdi. Tıpkı iki kudve insan: İmam Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûyeh gibi.

b) Bazen de bu meleke, (sünnet ve âsârı yeterince bilmekle beraber), tahrîc yollarını detaylarıyla bilip tatbik etmekle ve her meselede, fakih imamlardan nakledilen usûl kaidelerini zabt etmekle hasıl olurdu. Örneğin: İki dev fıkıhçı, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed gibi (İmamı Azam Ebu Hanîfe'nin en önemli talebeleri).

b. İkinci Mertebe Âlimleri

Bunlar, fıkhın esaslarını ve temel meselelerini delilleriyle tafsilatlı olarak bilebilecek kadar kitap ve sünnet bilgisinden nasibini almış olan âlimlerdir. Böyle bir âlim, bazı fıkhî meseleleri detaylarıyla bilirken, diğer bazı meselelerin delillerini de zann-ı gâlibiyle bilir; içinden çıkamadığı başka hususlarda ise tevakkuf eder, susar ve o konuda diğer âlimlerle görüşmeye, fikir alışverişinde bulunmaya ihtiyaç duyar. Çünkü o kimse, mutlak müçtehidin sahip olduğu vasıflara ve bilgi malzemelerine daha sahip değildir. Bu sebeple de bazı meselelerde içtihad edebilirken bazılarında ise içtihad edememektedir.

Sahâbe ve tâbiîne sahih bir hadis ulaştığı zaman, onların ayrıca herhangi bir şart aramaksızın doğrudan o hadisle amel ettikleri gerçeği, ümmet arasında mütevatir olarak rivayet edilegelmiştir.

II. MEZHEPLERE BAĞLILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI VE SEBEPLERİ

Hicrî ikinci asırdan sonra müçtehid imamların mezheplerine tamamen bağlılık hadiseleri ortaya çıktı; hatta herhangi bir mezhebe intisap etmeyenlerin sayısı gün geçtikçe azaldı. Bir mezhebe bağlanmak, tâ o zaman vacip haline geldi. Bunun sebebi ise o dönemde fıkıhla meşgul olan her ilim adamının, şu iki halden (yani mutlak müntesip müçtehidlik ve mezhepte müçtehidlikten) birine kendisini kaptırıp kurtaramamasında yatıyordu; (kurtaramayınca da mutlak müstakil müçtehidlik derecesine ulaşamıyordu):

A. Mutlak Müntesip Müçtehid

En büyük düşüncesi: müçtehidlerin daha önce cevabını verdikleri meseleleri tafsilî delilleriyle bilmek, o meseleleri tenkitten

geçirmek, amel edeceklerini ayırmak ve bazısını bazısına tercih etmek olur. Bu, gerçekten büyük bir iştir. Böyle büyük bir işi, belli bir imama intisab etmeden, onu örnek alıp ona tutunmadan başaramaz; çünkü meseleleri genişçe kavramada ve her konuyu delilleriyle bilmede böyle bir imamdan yardım alır önce. Sonra kendisi olarak müstakillen tenkit ve tercihlerde bulunmaya başlar. Eğer işin başında belli bir imamdan ders almamış olsaydı, bu işi başarması oldukça zor olurdu. Kolayı varken, işi yokuşa sürmenin, zor yolla halletmeye kalkışmanın bir manası yoktur.

Bir imama uyan böyle fıkıh yolcusu bir muktedinin, tâbi olduğu imamın daha önce ortaya koyduğu fetva ve içtihadlarından bir kısmını istihsan edip kabul etmesi ve bir kısmını da eksik görüp onlara istidraklerde bulunması (yeni görüşler ilave etmesi) kaçınılmazdır; bu tabii bir durumdur. Eğer istidrakleri (imamıyla ihtilâflı olduğu noktalar), muvafakatlarından (uyumlu olduğu, kabul ettiği içtihadlarından) daha az ise bu durumda o kimse, mezhepte ashab-ı vücûhtan (görüş sahibi fakihlerden) biri sayılacaktır. Yok eğer farklı düşünceleri daha fazla ise, o fıkıhçının kendine ait görüşleri, mezhepte bir vecih olarak kabul edilmez; fakat bununla beraber genel manada, mezhep sahibine müntesip olmuş ve mezhebinin usûl ve fürûuna dair pek çok meselede bir başka imama iktida edenlerden ayrılmış olur.

Böyle kimselerin de cevabı daha önce verilmemiş meselelerde bir takım içtihadları bulunabilir. Çünkü birbiri ardına dünya kadar hadise meydana gelmektedir, sürekli meseleler doğmaktadır. İçtihad kapısı da açıktır. Sözkonusu fıkıhçı, bu kabil yeni meselelerin cevabını, müntesibi olduğu imama dayanmaksızın doğrudan Kitap, sünnet ve âsâr-ı seleften alabilir. Fakat önceden cevabı verilmemiş bu nevi meseleler, verilenlere nispetle oldukça azdır; yani bu yolla istinbat edilen yeni cevaplar, daha önceden ortaya konulmuş mevcut cevaplara oranla gayet azdır. İşte

yukarıda bahsedilen konumdaki fıkıhçılara "mutlak müntesip müçtehid" denilir.

B. Mezhepte Müçtehid

En büyük himmetini: mütekaddimûn fakihlerinin, hakkında fikir beyan etmedikleri, fakat insanların fetvasını sorageldikleri meselelerin cevaplarını bulmaya ayırır. Bu konumdaki bir müçtehidin, her ilim dalında önceden belirlenmiş hazır bir usûlü (metodoloji) bilme noktasında ardından gideceği bir imama olan ihtiyacı, mutlak müntesip müçtehidin ihtiyacından daha artıktır, daha zorunludur. Çünkü fıkhî meseleler birbiri ile tam bir irtibat halindedir, tıpkı bir ağ gibi birbiri içine girmiş, birbirine dayanmış ve bağlanmıştır. Fıkhın fürûâtı addedilen cüz'i hususlar da, ümmühâtı sayılan temel kaidelerine sımsıkı bağlıdır. Eğer bu fakih, öncekilerin mezheplerini tenkit ve görüşlerini tashih, tertip ve tanzim etme işine soyunursa, altından kalkamayacağı bir işe kalkışmış demektir; ve bir ömür çalışsa bile o uzun çalışmayı bitiremez. İçtihad edemediği için artık ona, daha önceki fakihlerin görüşlerini icmal etmek ve fürûât´a dair konularda yeni çıkarımlarda bulunmak kalır. Bu seviyedeki müçtehidlerin, Kitap, sünnet, âsâr-ı selef ve kıyasa dayanarak kendi mezhep imamlarına muhalif görüşleri bulunabilir. Fakat bu muhalif görüşleri, muvafık görüşlerine nisbetle oldukça az kalır. İşte bu ikinci maddede anlatılan fıkıhçılara ise "mezhepte müçtehid" denilmektedir.

C. Mutlak Müstakil Müçtehid

Başlangıçta bütün cehd ve gayretini daha önce ortaya konmuş fıkhî hususlardan hangilerinin öncelikli olduğunu ve yapılmış içtihadlar içinde hangisinin daha evlâ olduğunu bilmeye hasreder.. ve sonra da kendi seçip beğendiği fıkhî hususlara göre

yeni bir takım fer'î meseleler çıkarmaya girişir. Esasen böyle bir durum, realite planında vaki olmamıştır ve olması da uzak bir ihtimaldir. Çünkü bulunulan zaman dilimi, vahyin indirildiği asr-ı saadetten çok uzaklardadır. Ayrıca müstakil müçtehid olmak isteyen her âlimin şu ilimlere vakıf olması gerekmektedir:

♦ metin ve rivayet farklılıkları ile beraber mevcut bütün hadis-i şerifleri bilmesi..

♦ ravilerin mertebelerini açıklayan bilgilere sahip olması..

♦ hadisin sahihini zayıfından ayırt edebilmesi..

♦ hadisler ve âsâr arasında -varsa- ihtilâflı görünen noktaları cem' (tevfik) edebilmesi..

♦ bir fakihin bu çelişkili rivayetler arasında hangisini tercih edip aldığını bilebilmesi..

♦ az kullanılan garip kelimeleri ve fıkıh usûlünü (hukuk metodolojisini) bilmesi..

♦ önceki âlimlerin sözünü ettikleri meselelere ait rivayetleri bütün çokluğu, farklılıkları ve ihtilâflarıyla beraber bir araya toplaması..

♦ buna bağlı olarak da bu rivayetleri temyize tâbi tutabilmesi..

♦ ve bu rivayetleri şer'î delillere[176] vurma mevzuunda da fikirlerini belli bir istikamete yönlendirebilmesi.. gerekmektedir.

---

176 **Edille-i Şer'iyye** (Şer'î Deliller): Delil, lügatta rehber ve kılavuz manasına gelmektedir. Çoğulu ise edille'dir. Istılahta ise "kendisinden şer'î bir hüküm istinbat olunan", "üzerinde düşünülünce, insanı istenen bir sonuç ve hükme ulaştıran şey" şekillerinde tarif edilmiştir. Delil ıstılahta şöyle de tarif edilmiştir: "Üzerinde sıhhatli bir şekilde düşünüldüğü takdirde haber cinsinden matlup olana (şer'î hükme) ulaşmayı mümkün kılan şeydir." Şer'î deliller kendi içinde iki ana kısma, bunlar da kendi içinde bölümlere ayrılırlar: A-Aslî Deliller: 1. Kitab (Kur'ân). 2. Sünnet. 3. İcmâ. 4. Kıyas. B- Fer'î Deliller: 1. İstihsan. 2. İstishab. 3. İstislah (Mesâlih-i Mürsele). 4. Örf ve Adet. 5. Sahabî Kavli. 6. Sedd-i Zerâyi'. 7. Şer'ü Men Kablena (Geçmiş Şeriatler). [M]

Eğer kişi koca ömrünü bütün bu bilgileri elde etmeye harcarsa, bunca uğraşıdan sonra nasıl yeni fer'î meseleler çıkarabilecek, ne kadar orjinal tespitlerde bulanabilecektir? Hem böyle bir vazifeyi hakkıyla yerine getirebilecek midir? İnsan ne kadar kabiliyetli de olsa, onun da kendine göre bir sınırı vardır ve o sınırın ötesine geçmeye güç yetiremez. Söz konusu işi başarmak, ancak ilk nesil müçtehidlerine müyesser kılınmış bir mazhariyettir; zira onlar, ilimlerin değişik dallara ayrılmadığı asr-ı saadete yakın bir zaman parçasını idrak ettiler. Buna rağmen böyle bir mazhariyet ilk nesil müçtehidleri içinde ancak sayılı bazı fakihlere nasip olmuştur. İçtihad sahasında müstakil olmalarıyla beraber bu müstakil müçtehidler nesli, kendilerinden ders aldıkları üstadlarına karşı da oldukça bağlıydılar ve onlara çok itimat ediyorlardı. Bu fakihlerin diğerlerinden farklı olarak birer "müstakil müçtehid" sayılmaları, ilimlerde daha fazla tasarruflarda bulunmuş olmaları sebebiyledir.

Kısaca şöyle bir yargıya varılabilir: Müstakil müçtehidlerin (fakih imamların) mezheplerine bağlanılması kaderî bir sırdır ki, Allah Tealâ onu âlimlere (ve onların ardından gidenlere) ilham etmiştir; ve onlar da işin bazı yönlerinin şuurunda olarak veya olmaksızın o müçtehidlere bu sır üzere tâbi olmuşlardır.[177]

---

[177] "Bu görüş, müellifin şahsi görüşüdür; doğruluğu tartışılabilir." diyerek dipnot düşen Ebu Gudde'nin düştüğü bu dipnot da kendisinin şahsî görüşüdür; ve üzerinde farklı düşünceler serdedilebilir. Çünkü olan olmuştur, artık tarihî bir gerçek haline gelmiş, yani kader iken kazası vuku bulmuş bir olay için ortaya konulabilecek en isabetli ve su götürmez cihet, o olayın kader cihetidir. Bu ciheti tartışmaya açan kişinin sözü o cihetten önce tartışılmaya daha müstehaktır, daha elverişlidir. İslâm inancımıza göre: Kazası gerçekleşmiş bir olay için, mesela bir ok yiyerek ölen insan için "Eğer ok atılmasaydı ölmezdi." denilmesi doğru değildir, çünkü ok âdî bir sebeptir, o kişiye takdir edilen ömür bir ok ile son bulacak idi, dolayısıyla her ikisi de iktiran halinde takdir edildiği üzere kaza bulmuştur. [M]

III. MÜÇTEHİDLERİN DERECELERİ HAKKINDA İBN ZİYÂD'IN GÖRÜŞLERİ

Şâfiî mezhebine bağlı Yemenli büyük fakih İbn Ziyâd'ın (v. 975/1568) Fetevâ'sında serdetmiş olduğu bir sözü vardır ki, bu söz hemen yukarıda zikrettiğimiz hakikatı destekleyici mahiyette bir delildir. Şöyle ki: İmam Bulkînî'ye (v. 805/1404)[178] iki mesele sorulunca, suallere (kendi mezhebi olan) Şâfiî mezhebine muhalif olarak cevap verir. Bu sorulara verilen cevapla alakalı İbn Ziyâd diyor ki:

"Sen, Bulkînî'nin ilimdeki derecesini bilmediğin gibi, onun sözünün hangi mânâya geldiğini (mezhebi içindeki durumunu) da bilmiyorsun. Bulkînî, ehl-i tahrîc ve ashâb-ı tercîhtendir[179]

---

178 **İmam Bulkînî**: Bu zât, Ömer b. Rislân b. Nusayr b. Sulh b. Şihâb b. Ebu Hafs el-Kinânî el-Bulkînî, el-Kâhirî'dir. Şafii mezhebine müntesiptir. Hicrî 724 senesinde Mağrib diyarındaki Bulkîniyye beldesinde Şa'ban ayının 12. günü bir cuma gecesi dünyaya gelmiştir. Ve Kahire'de 805 yılında Zilka'de ayının 11'inde bir cuma günü ikindi namazından az önce ahirete intikal etmiştir. [T]

179 **Tercîh**: Vasfen birbirine mümasil olan iki delilden birinin diğerine fazl ve rüçhaniyetini ispat etmektir. (Ö. N. Bilmen, Hukuk-u İslâmiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, c.1, s.38, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985). "Lügatte meylettirmek, galip getirmek gibi manalara gelen tercih, ıstılahta ise tearuz halindeki delillerden birinde bulunan ve onu diğerine üstün tutmayı gerektiren bir meziyyet ve vasfı ortaya koymak ve kabullenmek, diğerini de terketmektir. Başka bir ifadeyle tercih, mütearız iki delilden birine vasıf yönünden kuvvet izhar etmek ve vasfen kuvvetli olan ile amel etmek, diğerini de terketmektir. Tercih edilen delile râcih, terkedilene ise mercuh denir.

Ashab-ı Tercîh: Mezhep içinde aynı konuda rivayet olunan farklı rivayet ve kavillerin birini diğerine tercih eden fakihe tercih ehli denilir. Bu tabakaya mensup olan fakih, tercih esnasında "bu evladır", "bu daha sahihtir", "bu daha açıktır" veya "bu kıyas için daha uygundur" gibi terimleri kullanır. Kudûrî, Merğinânî, İbnü'l-Hümâm gibi fakihler bu tabakaya mensupturlar.

Ashab-ı Tahrîc: İctihada kudretleri bulunmayan mukallid fakihe ashabı tahric denilir. Bunlar, mensubu bulundukları mezhep müçtehidlerine ait kapalı sözleri açıklarlar, iki manaya ihtimali olan kavli (sözü), diğer nasslarla mukayese ederek bir yöne tevcih ederler. Mezhepte hükmü bulunmayan meseleler hakkında mezhebinin nass ve kaidelerinden yeni hükümler çıkarırlar. Ebu Bekir el-Cessâs, Ebu Abdullah el-Cürcânî gibi fakihler bu tabakaya mensupturlar. (Bkz. Fahrettin Atar, Fıkıh Usulü, s. 269, 314, İFAV yayınları, İstanbul, 1996.) [M]

ve belli bir mezhebe intisap etmiş gayr-ı müstakil bir mutlak müctehittir. Müntesip demekten kastım; intisap ettiği imamın mezhebinde racih olan bir görüşün hilafına olarak kendine has tercih ve ihtiyarı bulunan fakih demektir. Şâfiî mezhebine bağlı olan önceki ve sonraki mütehassıs fıkıhçıların hemen çoğunluğunun durumu böyledir. Bu nevi fıkıhçılar ve onların derecelerine göre tertip edilmesine dair konu ileride gelecek.

İmam Bulkînî'yi müntesip mutlak müçtehidler silsilesi içine yerleştiren kendi talebesi Veli Ebu Zür'a (v. 826/1425)[180] şöyle demiştir ki: "Bir keresinde şeyhimiz İmam Bulkînî'ye şöyle bir sual sordum: Şeyh Takiyyüddîn Sübkî'nin (v. 756/1355)[181] müçtehidlik makamının şartlarını hakkıyla yerine getirdiği, o üstün vasıfları kendisinde topladığı halde, içtihad etmekten böylesine çekinmesinin sebebi nedir? Nasıl oluyor da onun gibi bir âlim, başka bir imamı taklid edebiliyor, ona tabi olabiliyor?" Utandığım için onun yani Üstad Bulkînî'nin adını vermedim (yani siz niye içtihattan kaçınıyorsunuz, demedim ona); çünkü onun şahsî durumunu vereceği cevaptan hareketle öğrenmek istiyordum. Benim mezkur soruma kendileri sadece sükûtla cevap verdiler. Bunun üzerine ben dedim ki: "Bana göre Şeyh Sübkî'nin içtihad etmekten bu denli çekinmesinin sebebi, dört mezhepten birine mensup fakihlere verilen vazifelerdir. Eğer o da bu vazifeleri bırakıp içtihada yönelseydi, bu vazifelerden hiçbir şey eline geçiremeyeceği gibi, kadılık

---

180 **Veli Ebu Zür'a**: Bu zât, Ahmed b. Abdürrahim b. el-Huseyn b. Abdurrahman Veliyyüddin Ebu Zür'a el-Kürdî er-Râziyânî el-Mısrî, İbnü'l-Irâkî'dir. Şafii mezhebindendir.Mübarek Zilhicce ayının 3. günü hicrî 762 senesinde dünyaya gelmiştir. Şa'ban ayının 17'sinde perşemde günü 826'da vefat etmiştir. Bkz. Zeylü Tezkirati'l-Huffâz, s.284. [T]

181 **Takiyyüddin es-Sübkî**: Bu zat, Ali b. Abdülkâfî b. Ali b. Temmâm Ebu'l-Hasen el-Hazrecî el-Ensârî es-Sübkî el-Mısrî'dir.Hicrî 683 senesinde dünyaya gelmiştir ve Kahire'de (h.756/1355)'te Cumadiye'l-Ahir'in üçüncü pazartesisinde vefat etmiştir. Bkz. Zeylü Tezkirati'l-Huffâz, s.39. [T]

makamından da mahrum kalırdı; ayrıca insanlar ona fetva sormaktan çekinirler ve ona bidatçı denilirdi." Benim bu sözlerim üzerine üstadımız İmam Bulkînî tebessüm buyurdular ve benimle aynı görüşleri paylaştığını ifade ettiler."[182]

Ebu Zür'a'dan iktibas edilen sözler bunlar. Onun bu yaklaşımına mukabil olarak benim görüşüm ise şudur: Kanaatimce İmam Sübkî gibi fakihleri içtihad etmekten alıkoyan engel, Ebu Zür'anın işaret ettiği engel olmasa gerek. Hâşâ! Onların üstün makamları böyle bir seviyesizlikten yücedir. İçtihad edebilme iktidarına sahip olmakla beraber kadılık makamını peyleme gibi sebeplerle onların içtihad etmeyi terketmeleri düşünülemez, bu onların üstün mertebelerine yakışmaz. Hiç kimsenin onlar hakkında böyle çirkin şeylere inanması caiz değildir, helal olmaz. Daha önce de geçtiği üzere: Cumhur arasında râcih olan görüş, bu türlü durumlarda (yani müçtehidlik seviyesine gelindiğinde) içtihad etmenin vacip olduğudur.

Velî Ebu Zür'anın, dile getirdiği basit gayeleri mezkur müçtehitlere nisbet etmesi ve Bulkînî'nin de bu hususta kendisiyle aynı görüşü paylaştığını söylemesi nasıl caiz olabilir? (Ne kadar doğrudur, düşünülmelidir.)

Celaleddin Suyûtî (v. 911/1505),[183] [Ebu İshak Şirâzî'nin et-Tenbîh'i üzerine yazmış olduğu] "Şerhu't-Tenbîh" isimli kitabının "Bâbu't-Talâk" kısmında şöyle der: "İmamlar arasında meydana gelen ihtilâflar, içtihad farklılıklarından kaynaklanmaktadır; bu se-

---

182 Buna göre Ebu Zür'a, üstadı İmam Sübkî'yi de, söz konusu yakışıksız maksatlarla töhmet altında bırakmış oluyor; fakat İmam Dihlevî'nin de hemen devamında dediği gibi, İmam Sübkî de, diğer büyük müçtehidler de bu kabil seviyesiz maksatlara tenezzül etmeyecek kadar ilmin izzet ve asaletine inanmış, hâlisen lillah fukahamızdandır.[M]

183 **Celalüddin es-Suyûtî**: Abdurrahman b. Ebu Bekir b. Muhammed es-Suyûtî el-Hadarî. Kahire'de hicrî 849 senesinde dünyaya gelmiştir. Hicrî 911'de de vefat etmiştir. [T]

beple o vakit müçtehid imamlar, her konumda kendi içtihadları doğrultusunda olan hususları doğru kabul ediyorlardı."

Şurası bir gerçek: Musannif yani et-Tenbîh isimli eserin müellifi Ebu İshak Şirâzî (v. 476/1083)[184] içtihad sahasında inkar edilemeyecek üstün bir makama sahiptir. Hemen bütün âlimler, Ebu İshak (v. 476/1083), İbn Sabbâğ (v. 477/1084),[185] İmamu'l-Harameyn (v. 478/1085)[186] ve İmam Gazâlî'nin (v. 505/1111)[187] mutlak müçtehidlik mertebesine ulaşmış olduklarını açıkça ifade etmiştir. İbn Salâh'ın (v. 643/1245)[188] Fetevâ'sında geçen "Onlar 'mutlak müçtehidlik' değil, 'mezhepte müçtehitlik' mertebesine ulaştılar" sözünün manası: Onlar, fıkıhta 'müstakil müçtehitlik' değil, 'müntesip müçtehidlik' derecesindeydiler, demektir.

Nitekim İbn Salâh'ın "Âdâbü'l-Fütyâ" isimli eserinde ve İmam Nevevî'nin de (v. 676/1277)[189] "Şerhu'l-Mühezzeb"inde belirttikleri üzere:

---

184 **Ebu İshak eş-Şirâzî**: İbrahim b. Ali b. Yusuf Ebu İshak eş-Şîrâzî el-Firûzâbâdî. Hicrî 393 yılında dünyaya gelmiştir. Cumadiye'l-âhir ayının 21. Günü hicrî 476 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. es-Siyer, 18/452 [T]

185 **İbn Sabbâğ**: Muhammed b. Abdülvâhid b. Muhammed el-Bağdâdî'dir ve Şafii mezhebinin müftülerindendir. Hicrî 448 senesinde vefat etmiştir. Bkz. es-Siyer, 18/22, 465. [T]

186 **İmâmü'l-Haremeyn**: Abdülmelik b. el-İmam Ebu Muhammed b. Abdullah b. Yusuf Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî, en-Nîsâbûrî'dir. Hicrî 419 senesinde doğdu; 478'de Rabîu'l-âhir ayının 25'inde de vefat etti. Bkz. es-Siyer, 18/468. [T]

187 **İmam Gazalî**: Huccetu'l-İslâm Ebu Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî. Hicrî 450 senesinde Tus'da doğdu. İmamu'l-Harameyn'den fıkıh okudu ve yükseldi; Şafii mezhebinde, fıkıh, cedel, usûl, mantık, hikmet ve felsefe alanlarında üstün bir yere geldi. Mekke'den sonra Bağdat'a gitti ve orada Nizamiye Medresesinde hocalık yaptı. Çok yönlü, pek çok eser telif etti. Tus'ta 505/1111 senesinde vefat etti. Bkz. Tabakâtü's-Sübkî, 6/191.[M]

188 **İbn Salâh**: Osman b. Abdurrahman b. Osman b. Musa el-Kürdî, eş-Şehrezûrî. Hicrî 577 yılında dünyaya gelmiştir. 643'de vefat etmiştir. Bkz. Tezkiratü'l-Huffâz, 4/1430; Tabakâtü's-Sübkî, 8/326. [T]

189 **İmam en-Nevevî**: Yahya b. Şeref b. Merâ Ebu Zekeriyya el-Huzâmî'dir. Hicrî 631 yılında dünyaya gelmiştir ve hicrî 676'da vefat etmiştir. Bkz. Tabakâtü's-Sübkî, 8/395 [T]

A. Mutlak Müçtehidlik Çeşitleri

Mutlak müçtehitliğin iki derecesi vardır:

a. Müstakil Müçtehitlik:

(Fıkıhta daha üstü olmayan bir zirve makamdır ki) en son hicrî dördüncü asrın başında tamamen ortadan kalkmıştır ve artık o makamın bir daha meydana gelmesi mümkün değildir, (dolayısıyla da müstakil müçtehitler devri ebediyyen kapanmıştır).

b. Müntesip Müçtehidlik:

Bu makam, kıyametin büyük alâmetlerinin tezahür edeceği vakte kadar bâkidir ve kesilmesi de şer'an caiz değildir; çünkü o, farz-ı kifayedir. Ne zaman bir devrin müslümanları bu büyük farzı ihmal eder terkederlerse, hepsi birden günaha girmiş, isyan etmişler demektir; nitekim İmam Mâverdî (v. 450/1058)[190], el-Bahr isimli eserde İmam Ruvyânî (v. 502/1108)[191], et-Tehzib'de İmam Beğavî (v. 516/1122)[192] ve daha başka pek âlim, müntesip müçtehidliğin farz-ı kifaye olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Böyle ağır bir farz ise, mukayyed/kayıtlı içtihadlarla yerine getirilemez, gerçekleştirilemez; ki bu gerçeği, İbn Salâh ve Şerhu'l-Mühezzeb'de İmam Nevevî gayet sarih olarak açıklamışlardır.

Bu konu, "er-Reddü alâ Men Ahlede ile'l-Arz, ve Cehile Enne'l-İçtihâde fî Külli Asrın Farz -Yeryüzünde Ferah-feza Ya-

190 **İmam el-Mâverdî**: Ali b. Muhammed b. Habîb'dir. Usûl ve fürû' sahasında otorite bir imamdır. Hicrî 364 yılında dünyaya gelmiş, hicrî 405'te vefat etmiştir. Bkz. 5/267 [T]

191 **İmam er-Ruvyânî**: Abdülvâhid b. İsmail. Asrının önde gelen âlimlerindendir. Fıkıh ilminde söz sahibidir, hafızdır. Hicrî 415 yılında dünyaya gelmiştir ve hicrî 502'de vefat etmiştir. Bkz. Tabakâtü's-Sübkî, 7/193 [T]

192 **İmam el-Beğavî**: Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ' Ebu Muhammed el-Beğavî. Hicrî 516 yılında vefat etmiştir. Bkz. es-Siyer, 19/439 [T]

şadığı Hâlde, "İçtihadın Her Asırda Farz Olduğundan Bîhaber Kimseye Reddiye" [193] isimli eserimizde enine-boyuna incelenmiş, genişçe ele alınmıştır.

Müntesip müçtehit olmaları bu fakihleri Şâfiî mezhebinden çıkarmaz. İmam Nevevî ve Tabakât'ta İbn Salâh bu hususu böylece açıklamış, Sübkî de ona tabi olarak aynı görüşü paylaşmıştır. İşte bu gerçek sebebiyledir ki mutlak müntesip müçtehid olan bu fakihler, belli bir mezhebe göre kitaplar yazmışlardır, fetvalar vermişlerdir, mezhebin müzakeresini yapmışlardır ve Şâfiî mezhebine bağlı olmanın gereklerini yerine getirmişlerdir. Nitekim (et-Tenbîh'in) musannifi Ebu İshak Şirazî ve İbn Sabbâğ Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nin müderrisliğine; İmamu'l-Harameyn ve İmam Gazalî Nisâbur'daki Nizamiye Medresesi'nin müderrisliğine; İbn Abdisselâm (v. 660/1262)[194] Kahire'deki Zâhiriyye ve Câbiye Medreselerine; ve İbn Dakîk el-Îd (v. 701/1302)[195] ise imamımız Şâfiî'nin (r.a.) türbesinin komşusu Salâhiye Medresesi ve ayrıca Fâdıliye ve Kâmiliye gibi bazı medreselerin müderrisliğine getirilmişlerdir.

Müstakil müçtehitlik rütbesine ulaşan fakihler ise bu seviyeleriyle Şâfiî mezhebinden çıkmış olurlar ve artık mezhep kitaplarında bu fakihin görüşleri nakledilmez. Şâfiî olup da böyle müstakil müçtehid mertebesine ulaşmış Ebu Ca'fer b. Cerîr Ta-

193 Celalüddin Suyûtî'nin bu "er-Reddü alâ Men Ahlede ile'l-Arz, ve Cehile Enne'l-İçtihâde fî Külli Asrın Farz" isimli eseri Fuâd Abdülmün'im Ahmed tarafından tahkik edilerek 1981 yılında İskenderiye'de neşredilmiştir. [M]

194 **İbn Abdisselâm**: Abdülaziz b. Abdüsselam es-Sülemî ed-Dımeşkî. Lakabı: Sultânü'l-Ulema. Hicrî 577 yılında dünyaya gelmiştir, hicrî 660 tarihinde ise vefat etmiştir. Bkz. Tabakâtü's-Sübkî, 8/209 [T]

195 **İbn Dakîk el-Îd**: Muhammed b. Ebu'l-Hasen Ali b. Ebu'l-Atâ', Ebu'l-Fütûh, Takiyyüddin İbn Dakîk el-Îd el-Mâlikî, eş-Şâfiî. Hicrî 625 yılında dünyaya gelmiştir ve hicrî 702 tarihinde de vefat etmiştir. Bkz. Tabakâtü's-Sübkî, 9/207 [T]

berî'nin (v. 310/923)[196] haricinde bir başka fakih bilmiyorum. Evet Taberî, önce Şâfiî mezhebinden iken, daha sonra müstakil müçtehitlik makamını ihraz etti ve kendine has mezhebi oldu. Bunun içindir ki Râfii (v. 623/1126)[197] ve daha başka âlimler şöyle demişlerdir: "Taberî'nin kendi fetvaları ve içtihadları, Şâfiî mezhebinde bir vecih sayılmaz."[198]

Celaleddin Suyûtî'den yapılan alıntılar bunlar. Suyûtî'nin bu sözleri bence, Velî Ebu Zür'anın serdettiği görüşlerden daha güzeldir. Ne var ki Ebu Zür'a'nın sözü, İbn Cerir'in Şâfiî mezhebinden sayılmamasını gerektirmektedir; bu ise, doğru değildir. Bu bağlamda Râfii, Şerh'in Kitâbü'z-Zekât bahsinin baş tarafında şöyle der: "İbn Cerîr'in (mezhebe muhalif) şahsî içtihatları, bizim (Şâfiî) mezhebimizde bir vech sayılmaz; her ne kadar o, Şâfiî ashâbınn tabakatından biri sayılıyor olmuş olsa bile." İmam Nevevî "Tehzîb"de der ki: "Ebu Asım Abbâdî (v. 458/1066),[199] İbn Cerîr'i Şâfiî fakihleri arasında zikretmiş ve şöyle demiştir: "İbn Cerîr, bizim âlimlerimizdendir; ve Şâfiî fıkhını Rabî' Murâdî (v. 270/883) ve Hasan Za'ferânî'den (v. 260/874)[200] almıştır."[201]

İbn Cerîr'in Şâfiî mezhebine intisabının manası şudur: Ta-

---

196 **İmam Taberî**: Muhammed b. Cerir b. Yezîd, Ebu Ca'fer et-Taberî, "Câmiu'l-Beyan fî Te'vîli'l-Kur'ân" ve "Tarihu'l-Ümemi ve'l-Mülûk" ve daha başka pek çok eserin musannifi. Hicrî 224 senesinde dünyaya gelmiş ve hicrî 310, miladî 923 senesinde vefat etmiştir. Bkz. es-Siyer, 14/267 [T]

197 **İmam er-Râfiî**: Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim, Ebu'l-Kâsım er-Râfiî. Hicrî 555 senesinde dünyaya gelmiş ve hicrî 623 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Bkz. Tabakâtü'ş-Şâfiîyye, 8/281 [T]

198 Suyûtî, Şerhu't-Tenbîh, 2/671-672, Beyrut, 1416/1996

199 **Ebu Âsım el-Abbâdî**: Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, Ebu Âsım el-Abbâdî el-Herevî. Şafii mezhebi ulemasındandır. Hicrî 458 tarihinde Şevval ayında vefat etmiştir. 83 sene yaşamıştır. Bkz.es-Siyer, 8/180 [T]

200 **Hasan ez-Za'ferânî**: Hasan b. Muhammed b. es-Sabbâh Ebu Ali el-Bağdâdî ez-Za'ferânî. Hicrî 170 yıllarında dünyaya gelmiş ve hicrî 260 senesinde Şa'ban ayı bitiminde 90 yaşlarında vefat etmiştir.[T]

201 Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lüğa, 1/79, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz. [M]

berî, içtihad etme, delilleri bulup inceleme ve onları belli bir tertibe sokma gibi hususlarda Şâfiî'nin metodunca yürüdü, onun içtihadına uyum sağladı. Uyumsuz olduğu noktalardaki muhalefetini de pek önemsemedi. Kaldı ki o sadece bazı meselelerde İmam Şâfiî'nin yolundan dışarı çıktı. Bu kadarcık muhalefet ise Taberî'nin Şâfiî mezhebine dahil olmasında bir kusur teşkil etmez.

Muhammed b. İsmail Buhârî (v. 256/870) de bu kabil müçtehidlerdendir ve Şâfiî âlimlerinden sayılmaktadır. Onu Şâfiî tabakatında zikredenlerden Şeyh Tâcüddin Sübkî (v. 771/1369)[202] şöyle der: İmam Buhârî, İmam Humeydî'den (v. 219/834)[203] fıkıh öğrenimi gördü, Humeydî de İmam Şâfiî'den fıkıh okudu."[204] Üstadımız allâme Sübkî, Buhârî'nin Şâfiî tabakatında zikredilmesini, Şâfiî mezhebinden olduğuna delil getirdi. İmam Nevevî'nin daha önce zikretmiş olduğumuz sözleri de ayrıca onun lehinde bir delil olmaktadır. Şeyh Tâcüddin Sübkî "Tabakât"ında aynen şöyle demektedir:

"Tahrîc yapan bir kimsenin, mutlak olarak zikrettiği bütün tahrîclerde kriter şudur: Eğer o tahrîc yapan fıkıhçı, belli bir mezhebe bağlılığı ve taklidi ağır basan âlimlerden ise, tâbi olduğu mezhebin bir fakihi sayılır. Şeyh Ebu Hâmid İsferayînî (v. 406/1015)[205] ve Gaffâl (v. 336/948)[206] misali. Yok eğer mezhep dışına

---

202 **Şeyh Tacüddin es-Sübkî**: Abdülvehhâb b. Abdülkâfî Ebu Nasr es-Sübkî. Hicrî 727 senesinde dünyaya gelmiş ve hicrî 771 tarihinde de vefat etmiştir. Bkz. Tabâkatü's-Sübkî. [T]

203 **İmam Humeydî**: Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa Ebu Bekr el-Humeydî el-Mekkî. Hicrî 219 tarihinde dünyaya gözlerini kapamıştır. Bkz. Tehzîbü'l-Kemâl, 14/512 [T]

204 Sübkî, Tabakâtü'ş-Şâfiîyyeti'l-Kübrâ, 2/4, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Beyrut, tsz. [M]

205 **Ebu Hâmid el-İsferâyînî**: Devrinin önde gelen fıkıhçılarındandır. Iraklıların imamıdır. Ashab-ı vücûhtan olan bir müçtehiddir. Celaleddin Suyuti onu, hicrî 4. asrın iki müceddidinden biri saymaktadır. Hicrî 406 yılında vefat etmiştir.[M]

206 **İmam Gaffâl:** Muhammed b. Ali b. İsmail el-Gaffâl eş-Şâşî el-Kebîr. Hicrî 291 senesinde dünyaya geldi ve hicrî 365 (m.1076) tarihinde vefat etti. Bkz. Tabakâtü's-Sübkî, 3/200 [T] Farklı kaynaklarda verilen vefat tarihleri birbirini tutmamaktadır. [M]

çıkışları çok olan bir fıkıhçı ise, o mezhepten kabul edilmez. Tıpkı dört Muhmmed gibi [yani Muhammed b. Cerîr Taberî (v. 310/922), Muhammed b. Huzeyme (v. 311/923),[207] Muhammed b. Nasr Mervezî (v. 294/906)[208] ve Muhammed b. Münzir (v. 310/922)[209]] Müzenî ve ondan sonra gelen İbn Şureyh [doğrusu: İbn Süreyc (v. 303/915)],[210] bu iki derece arasında bir konumdadırlar; bahsi geçen dört Muhammedler gibi tamamen mezhepleri dışına çıkmışlardır, ne de Iraklılar ve Horasanlılar gibi belli bir mezhebe bağlı kalmışlardır."

Sübkî, Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin imamı Ebu'l-Hasen Eş'ârî'yi (v. 314/926)[211] Tabakât'ında zikretmiş ve onun hakkında şöyle demiştir: "İmam Eş'ârî, Şâfiîlerden sayılmıştır. Çünkü o, fıkıh ilmini Şeyh Ebu İshak Mervezî'den (v. 340/952)[212] almıştır." Müçtehidlerin dereceleri hakkında İbn Ziyâd'ın sözleri bunlar.

El-Envâr isimli eserde zikredilen şu hususlar da İbn Ziyâd'ın anlattıklarıyla paralellik arzeder, onun sözlerini güçlendirir: İmam-ı Azam Ebu Hanîfe, İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve

---

207 **Muhammed b. İshak b. Huzeyme Ebu Bekr es-Sülemî en-Nîsâbûrî**: Hicrî 223 yılında dünyaya geldi ve hicrî 311 tarihinde vefat etti. Bkz. Mukaddimetü Sahihi İbn Huzeyme. [T]

208 **Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc Ebu Abdillah el-Hâfız**: Hicrî 202 senesinde dünyaya geldi ve 294 tarihinde hayata gözlerini yumdu. Bkz. es-Siyer, 4/33 [T]

209 **Muhammed b. İbrahim b. el-Münzir Ebu Bekr en-Nîsâbûrî**: Ahmed b. Hanbel'in vefat ettiği yıllarda dünyaya geldi ve hicrî 309 veya 310 tarihlerinde Mekke'de vefat etti. Bkz. es-Siyer, 14/490 [T]

210 Bu zat, İbn Şureyh değil de, İbn Süreyc olsa gerektir; ki bu bölümün bitimine yakın yerde İbn Süreyc olarak geçmektedir. **İbn Süreyc** ise: Ahmed b. Ömer b. Süreyc Ebu'l-Abbâs el-Bağdâdî'dir. Hicrî 240'larda dünyaya gelmiş ve hicrî 303 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. es-Siyer, 14/201 [T]

211 **Ali b. İsmail b. Ebî Bişr Ebu'l-Hasen el-Eş'ârî**: Hicrî 260 (veya 270) senesinde dünyaya gelmiş ve hicrî 324 tarihinde Bağdat'ta bu hayata gözlerini kapamıştır. Bkz. es-Siyer, 15/85 [T]

212 **İbrahim b. Ahmed b. İshak, Ebu İshak el-Mervezî**: Hicrî 340 tarihinde dünyaya gözlerini yummuştur. Tabakâtü's-Sübkî, 3/21, 256 [T]

İmam Ahmed b. Hanbel'in mezheplerine intisap eden müslümanlar sınıf sınıf olmaktadır.

B. Mezheplere Bağlanan Müslümanlar

a. Âvâm:

Bu müntesiplerin İmam Şâfiî'yi taklit etmeleri, herbirinin kendi taklidine göre farklı şekillerde olmaktadır.

b. Müçtehidler:

İçtihad edebilme seviyesine ulaşanlardır. Esasen bir müçtehid, başka bir müçtehidi taklid etmez. Müçtehidlerin bir başka müçtehide nisbet edilmeleri, yalnız içtihad etme usûlünde, delilleri kullanmada ve bu delilleri belirli bir metoda göre tertip etme gibi hususlarda onun yolundan gittikleri içindir.

c. Mutavassıtlar:

Yukarıdaki iki sınıf arasındakiler. Bunlar içtihad mertebesine ulaşamamışlardır; fakat belli bir fıkıh imamının usûlüne vâkıf olmuşlar ve imamın nasslarla delillendirmediği hususları, delillendirmiş olduğu hususlara kıyas yaparak onu taklid yoluna gitmişlerdir. Bu kimseler, o imamın mukallitleridirler. Bu mukallitlerin sözleriyle amel eden âvâm da aynı şekildedir. Meşhur olan kabul şu ki; haddizatında bu derecede olan kimseler de, taklit edilemezler, çünkü kendileri de birer mukallittirler."

el-Envâr'da, bir mezhebe intisap eden müslümanların sınıflandırılması bu şekildedir.

IV. TAKLİT NE ZAMAN FARZ OLUR?

Eğer şöyle bir sual sorulursa: Bir zaman vacip (farz) olmayan bir şey, bir başka zaman nasıl vacip olabilir, oysa şeriat birdir? (Yani bir tek şeriat olduğu halde, aynı husus farklı zaman-

larda nasıl hüküm değiştirebiliyor?)[213] "Müstakil müçtehide iktida etmek vacip değildi, sonradan vacip oldu" sözünüz, çelişki-

[213] **Üstad Bediüzzaman Said Nursi Hazretleri**, aynı konuyla alakalı şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: "Asırlara göre şeriatlar değişir. Belki bir asırda, kavimlere göre ayrı ayrı şeriatlar, peygamberler gelebilir ve gelmiştir. Hâtem-ül Enbiya'dan sonra şeriat-ı kübrası, her asırda, her kavme kâfi geldiğinden, muhtelif şeriatlara ihtiyaç kalmamıştır. Fakat teferruatta, bir derece ayrı ayrı mezheblere ihtiyaç kalmıştır. Evet nasıl ki mevsimlerin değişmesiyle elbiseler değişir, mizaçlara göre ilâçlar tebeddül eder. Öyle de, asırlara göre şeriatlar değişir, milletlerin istidadına göre ahkâm tahavvül eder. Çünki ahkâm-ı şer'iyenin teferruat kısmı, ahval-i beşeriyeye bakar. Ona göre gelir, ilâç olur. Enbiya-yı sâlife zamanında, tabakat-ı beşeriye birbirinden çok uzak ve seciyeleri hem bir derece kaba, hem şiddetli ve efkârca ibtidaî ve bedeviyete yakın olduğundan, o zamandaki şeriatlar, onların haline muvafık bir tarzda ayrı ayrı gelmiştir. Hattâ bir kıt'ada bir asırda, ayrı ayrı peygamberler ve şeriatlar bulunurmuş. Sonra âhirzaman Peygamberinin gelmesiyle, insanlar güya ibtidaî derecesinden, idadiye derecesine terakki ettiğinden, çok inkılabat ve ihtilatat ile akvam-ı beşeriye bir tek ders alacak, bir tek muallimi dinleyecek, bir tek şeriatla amel edecek vaziyete geldiğinden, ayrı ayrı şeriata ihtiyaç kalmamıştır, ayrı ayrı muallime de lüzum görülmemiştir. Fakat tamamen bir seviyeye gelmediğinden ve bir tarz-ı hayat-ı içtimaiye de giymediğinden, mezhebler taaddüd etmiştir. Eğer beşerin ekseriyet-i mutlakası bir mekteb-i âlînin talebesi gibi, bir tarz-ı hayat-ı içtimaiyeyi giyse, bir seviyeye girse; o vakit mezhebler tevhid edilebilir. Fakat bu hal-i âlem, o hale müsaade etmediği gibi, mezahib de bir olmaz.
Eğer desen: Hak bir olur; nasıl böyle dört ve on iki mezhebin muhtelif ahkâmları hak olabilir?
Elcevab: Bir su, beş muhtelif mizaçlı hastalara göre nasıl beş hüküm alır; şöyle ki: Birisine, hastalığının mizacına göre su ilâçtır, tıbben vâcibdir. Diğer birisine, hastalığı için zehir gibi muzırdır; tıbben ona haramdır. Diğer birisine, az zarar verir; tıbben ona mekruhtur. Diğer birisine, zararsız menfaat verir; tıbben ona sünnettir. Diğer birisine ne zarardır, ne menfaattir; âfiyetle içsin, tıbben ona mubahtır. İşte hak burada taaddüd etti. Beşi de haktır. Sen diyebilir misin ki: "Su yalnız ilâçtır, yalnız vâcibdir, başka hükmü yoktur." İşte bunun gibi, ahkâm-ı İlahiye mezheblere hikmet-i İlahiyenin sevkiyle ittiba edenlere göre değişir, hem hak olarak değişir ve her birisi de hak olur, maslahat olur. Meselâ, hikmet-i İlahiyenin tensibiyle İmam-ı Şafiî'ye ittiba eden, ekseriyet itibariyle Hanefîlere nisbeten köylülüğe ve bedeviliğe daha yakın olup cemaatı bir tek vücud hükmüne getiren hayat-ı içtimaiye de nâkıs olduğundan, her biri bizzât dergâh-ı Kadıyy-ül Hacat'ta kendi derdini söylemek ve hususî matlubunu istemek için, imam arkasında Fatiha'yı birer birer okuyorlar. Hem ayn-ı hak ve mahz-ı hikmettir.

den başka bir şey değildir ve "hem vacip değildi, hem sonra vacip oldu" şeklindeki bu iki ifade birbirini nefyetmektedir?

Cevaben derim ki: Esas vacip olan, ümmet içinde fer'î hükümleri tafsilî delilleriyle beraber bilen bir âlimin bulunmasıdır. Ehl-i hak, bu gerçek üzerinde icma etmiştir. Vacip olan bir amelin mukaddimesi, yani onu hazırlayan öncüller de vaciptir çünkü. Eğer bir vacibi eda etmenin değişik yolları varsa, herhangi bir tayine gitmeksizin bu yollardan herhangi biriyle onun yerine getirilmesi vacip olur. Fakat eğer bir vacibi eda etmenin tek yolu varsa, bu durumda bilmecburiye o yolun takip edilmesi vacip olur.

İmam-ı A'zam'a ittiba edenler, ekseriyet-i mutlaka itibariyle, İslâmî hükûmetlerin ekserisi, o mezhebi iltizam etmesiyle medeniyete, şehirliliğe daha yakın ve hayat-ı içtimaiyeye müstaid olduğundan; bir cemaat, bir şahıs hükmüne girip, bir tek adam umum namına söyler; umum kalben onu tasdik ve rabt-ı kalb edip, onun sözü umumun sözü hükmüne geçtiğinden, Hanefî Mezhebi'ne göre imam arkasında Fatiha okunmaz. Okunmaması ayn-ı hak ve mahz-ı hikmettir. Hem meselâ, madem şeriat, tabiatın tecavüzatına sed çekmekle onu ta'dil edip nefs-i emmareyi terbiye eder. Elbette ekser etbaı, köylü ve nim-bedevi ve amelelikle meşgul olan Şafiî Mezhebi'ne göre "Kadına temas ile abdest bozulur, az bir necaset zarar verir." Ekseriyet itibariyle hayat-ı içtimaiyeye giren, nim-medenî şeklini alan insanlar, ittiba ettikleri mezheb-i Hanefîye göre "Mess-i nisvan abdesti bozmaz, bir dirhem kadar necasete fetva var." İşte bir amele ile bir efendiyi nazara alacağız. Amele, tarz-ı maişet itibariyle ecnebi kadınlarla ihtilata, temasa ve bir ocak yanında oturmaya ve mülevves şeylerin içine karışmaya mübtela olduğundan; san'at ve maişet itibariyle, tabiat ve nefs-i emmaresi meydanı boş bulup tecavüz edebilir. Onun için, şeriat onların hakkında, o tecavüzata sed çekmek için, "Abdest bozulur, temas etme; namazını ibtal eder, bulaşma" manevî kulağında bir sadâ-yı semavî çınlattırır. Amma o efendi, namuslu olmak şartıyla âdât-ı içtimaiyesi itibariyle, ahlâk-ı umumiye namına, ecnebi kadınlara temasa mübtela değil, mülevves şeylerle nezafet-i medeniye namına kendini o kadar bulaştırmaz. Onun için şeriat, mezheb-i Hanefî namıyla ona şiddet ve azimet göstermemiş; ruhsat tarafını gösterip, hafifleştirmiştir. "Elin dokunmuş ise, abdestin bozulmaz. Hicab edip, kalabalık içinde su ile istinca etmemenin zararı yoktur. Bir dirhem kadar fetva vardır." der, onu vesveseden kurtarır. İşte denizden iki katre sana misal.. onlara kıyas et. Mizan-ı Şa'ranî mizanıyla, şeriat mizanlarını bu suretle müvazene edebilirsen et." (Bediüzzaman Said Nursi, Sözler, 27. Söz, s. 646-650, Işık Yayınları, İzmir, Aralık 2004) [M]

Örneğin: Bir adam şiddetli açlık sebebiyle ölmekten korksa ve bu açlığı giderme noktasında önünde bazı yollar bulunsa, -yiyecek satın alma, sahradan meyve toplama veya yiyeceği bir av avlama gibi- bu şıklardan birini tayin etmeksizin, herhangi biriyle gıda elde etmesi ve kendini ölümden kurtarması vacip olur. Eğer ne av hayvanı ve ne de meyvenin bulunduğu bir mekâna düşerse, bu durumda yemek satın almak için mal harcaması vacip olur.

İşte aynı şekilde selef-i sâlihîn için de bu vacibin gerçekleştirilmesi mevzuunda önlerinde değişik yolları vardı. Vacip olan da belli bir tayine gitmeksizin bu yollardan herhangi birini kullanarak o işin eda edilmesiydi. Daha sonra bir yol hariç, bütün bu yolların önü tıkandı, kapandı. Ve sonuçta özellikle o tek yola başvurmak vacip hale gelmiş oldu.

Selef-i sâlihîn, hadis-i şerifleri yazmıyorlardı. Günümüzde ise hadislerin yazılması vacip hükmünü aldı; çünkü artık bugün hadis kitaplarını bilmeksizin, hadis rivayetinde bulunmak mümkün değildir, bunun başka yolu yoktur.

Yine selef-i sâlihîn, nahiv ve lügat ilmiyle iştigal etmiyorlardı; çünkü ana dilleri Arapça idi ve bu sebeple de sözkonusu fenlere ihtiyaç duymuyorlardı. Lakin mesele günümüze gelince Arap lügatının bilinmesi vacip haline gelmiştir; çünkü bu asır, ilk Arap devirlerinden oldukça uzaklardadır. İfade ettiğimiz bu hakikatin delilleri gerçekten çoktur. Bu durumda kıyasen denilebilir ki: belli bir imamın ayniyle taklit edilmesi vacip olmuş olur.

Esasında belirli bir imamı taklit etmek, bazen vacip (farz) olur, bazen de olmaz. Meselâ: Hindistan'da yahut Maveraünnehir'de cahil bir insan bulunsa, oralarda da Şâfiî, Mâlikî veya Hanbelî bir imam bulunmasa ve bu mezheplere ait kitaplarından herhangi bir kitap da bulunmasa, bu takdirde o cahil ki-

şinin Ebu Hanîfe mezhebini taklid etmesi vacip (farz) olur; üstelik o mezhepten dışarı çıkması da ona haramdır.

Aksi takdirde o kişi, şeriat bağını boynundan çıkarmış ve değerini kaybettiğinden dolayı da terkedilmiş olarak yapayalnız ortada kala kalır.[214] Oysa Haremeyn'de (Mekke ve Medine) bulunan bir kişinin durumu ise bunun tam tersidir. Tersidir çünkü Haremeyn'de yaşayan bir Müslüman, bütün mezheplere

214 **Üstad Bediüzzaman Said Nursi Hazretleri** de Sözler isimli eserinin "İçtihad Risalesi" bölümünde, bir mezhebe bağlı kalmayıp, müçtehidlik şartlarını üzerinde bulundurmayan Müslümanların, kendi başlarına içtihad ederek amel etmeye kalkışmalarının, İslâmiyet vücudunu tahrip etmeye ve Şer'î zinciri boyundan çıkarmaya vesile olabileceğini belirtmektedir. Şöyle demektedir: "Nasıl ki bir cisimde, neşv ü nema için tevessü' meyli bulunur. O meyl-i tevessü' ise, -çünkü dâhildendir- vücud ve cisim için bir tekemmüldür. Fakat eğer hariçte tevsi' için bir meyl ise, o vücudun cildini yırtmaktır, tahrib etmektir; tevsi' değildir. Öyle de, İslâmiyetin dairesine selef-i sâlihîn gibi takva-yı kâmile kapısıyla ve zaruriyat-ı diniyenin imtisali tarîkıyla dâhil olanlarda meyl-üt tevessü' ve irade-i içtihad bulunsa; o kemaldir ve tekemmüldür. Yoksa zaruriyatı terk eden ve hayat-ı dünyeviyeyi hayat-ı uhreviyeye tercih eden ve felsefe-i maddiye ile âlûde olanlardan olan o meyl-üt tevsi' ve irade-i içtihad, vücud-u İslâmiyeyi tahrib ve boynundaki şer'î zincirini çıkarmağa vesiledir." 27.Söz. Üstad Bediüzzaman Hazretlerine yine şöyle bir soru sorulmuştur: **Soru:** Sahabîlere karşı iddia-yı rüchan nereden çıkıyor? Kim çıkarıyor? Şu zamanda, bu mes'eleyi medar-ı bahs etmek nedendir? Hem müçtehidîn-i izama karşı müsavat dava etmek neden ileri geliyor?

Elcevab: Şu mes'eleyi söyleyen iki kısımdır: Bir kısım safi ehl-i diyanet ve ehl-i ilimdir ki; bazı ehadîsi görmüşler, şu zamanda ehl-i takva ve salahat teşvik ve tergib için öyle mebhaslar açıyorlar. Bu kısma karşı sözümüz yok. Zâten onlar azdırlar, çabuk da intibaha gelirler. Diğer kısım ise gayet müdhiş mağrur insanlardır ki; mezhebsizliklerini, müçtehidîn-i izama müsavat davası altında neşretmek istiyorlar ve dinsizliklerini, sahâbeye karşı müsavat davası altında icra etmek istiyorlar. Çünkü evvelen: O ehl-i dalalet sefahete girmiş sefahette tiryaki olmuş; sefahete mani' olan tekâlif-i şer'iyeyi yapamıyor. Kendine bir bahane bulmak için der ki: "mesail, içtihadiyedirler. O mesailde, mezhebler birbirine muhalif gidiyor. Hem onlar da bizim gibi insanlardır, hata edebilirler. Öyle ise biz de onlar gibi içtihad ederiz, istediğimiz gibi ibadetimizi yaparız. Onlara tâbi olmaya ne mecburiyetimiz var?" İşte bu bedbahtlar, bu desise-i şeytaniye ile, başlarının mezahibin zincirinden çıkarıyorlar. Bunların bu davaları ne kadar çürük, ne kadar esassız olduğu Yirmiyedinci Söz'de kat'î bir surette gösterildiğinden ona havale ederiz. (Bediüzzaman Said Nursi, Hakikat Nurları, s.148) [M]

ait bilgilere çok rahatlıkla ulaşabilir. Dolayısıyla da böyle bir kişinin, kesin bir ilim varken, güvenilir olmayan zanlara tutunması veya avam halkın ağzında din diye dolaşan şeylere tabi olması yahut da ümmet arasında meşhur olmamış bir kitapla amel etmesi doğru değildir, yeterli olmaz. Buraya kadar serdettiğimiz bütün şu bilgiler, "en-Nehru'l-Fâik, Şerhû Kenzi'l-Dekâik" isimli eserde inceden inceye anlatılmaktadır.

V. MÜÇTEHİDLERİN DERECELERİ[215]

A- Mutlak Müçtehid

Beş ilmi kendisinde toplayan kimsedir. İmam Nevevî, "el-Minhâc" isimli eserde der ki: "Kadı olmanın şartları: mükellef, hür, âdil, işiten, gören, konuşan, yeterli[216] ve müçtehid olmasıdır. Bu beş temel şarta ilâve olarak bir de: Kur'ân ve sünnetin ah-

---

215 Şâh Veliyyullah'ın burada vermiş olduğu "müçtehidlik dereceleri" Şâfiîlerin taksimine göredir. (Bkz.Fahrettin Atar, Fıkıh Usulü, s.315-3169, İFAV yayınları, İstanbul, 1996.) Nevevî ve İbn Hacer el-Mekkî, Şafii mezhebi fakihlerini iki kısma ayırmışlardır. Bunlar şunlardır: 1. Mutlak Müçtehid: a. Müstakil Müçtehid. (Hanefilerdeki Dinde Müçtehidlik makamıdır.) b. Müntesip Müçtehid. (Hanefilerdeki Mezhepte Müçtehidlik makamı) 2. Mukayyed Müçtehid: a. Mezhepte Müôehid. (Hanefilerdeki Tahrîc Ashabı/Vücûh Ashabıdır.) b. Fetvada müçtehid. (Hanefilerdeki Ashâb-ı Tercih). Dihlevî, metinde bu son "fetvada müçtehid" kısmını vermemiştir. Hanefilerdeki Temyiz Ashabı ve Mukallid fakihler denilen iki tabaka, Şafiilere göre fukahadan sayılmaz. Mâlikî ve Hanbelîlerde fakihlerin ilmî kudretlerine göre derecelendirilmesi Şâfiîlerinkine yakındır.

Hanefî fukahası ise –İbn Kemal Paşa'nın taksimi içinde- yedi tabaka/derecedir: 1. Şeriatta (Dinde) müçtehid. 2. Mezhepte Müçtehid. 3. Mes'elede Müçtehid. 4. Tahrîc Ashabı. 5. Tercîh Ashabı. 6. Temyîz Ashabı. 7. Sırf Mukallid. (Bkz. bn Kemal Paşa, Tabakâtü'l-Fukaha, Süleymaniye Düğümlü Baba Kütüphanesi, no: 351/16, vr. 127-131). [M]

216 Yani: Kadılık işini yapabilmeye yeterli kapasitede; ve hakkın tenfizine dirayetli, dikkatli ve uyanık olması demektir. Gafil, dalgın ve benzeri sıfatları olan kimseye o iş tevdi edilmez. [A]

kâmla alakalı meselelerini, hâssını-âmmını, mücmelini-mübeyyenini, nâsihini-mehsûhunu, mütevatir sünneti ve diğerlerini, hadislerin muttasılını-mürselini, ravilerin kuvvetli ve zayıf yönlerini, lügat ve nahiv olarak Arap dilini, sahâbe ulemasının sözlerini ve onlardan sonrakilerin icma ve ihtilâflarını ve bir de bütün nevileriyle kıyası bilmesi lazımdır ki; bunlar da kadı olmanın şartlarındandır."[217]

Bu mutlak müçtehid, bazen müstakil olur ve bazen de müstakil bir müçtehide müntesip olur:

a. Müstakil Mutlak Müçtehid:

Başka müçtehidlerde olmayan üç-dört temel özelliğe sahiptir, bu özelliklere sahip olduğu zaman mutlak müstakil müçtehid olabilir ve bunlarla diğer müçtehidlerden ayrılır. Meselâ, İmam Şâfiî'de bu hasletler açıkça görülmektedir. Bu vasıflar şunlardır:

Birinci Vasf

Fıkıh ilminin istinbat edildiği usûl ve kâidelerde tasarruflarda bulunabilmek. Nitekim bu hususları, İmam Şâfiî "el-Ümm" kitabının giriş kısımlarında zikretmiştir. Orada önceki müçtehidlerin fıkıh istinbatında uygulamaları (takip ettikleri metod ve prensipleri) saymış ve sonra kendisi de bu konulara bazı ilâvelerde bulunmuştur.

İmam Şâfiî'nin tâ bize kadar muttasıl senetle ulaşan bir sözü vardır. Senet zinciri şöyle: Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, Yunus b. Abdu'l-A'lâ, Ebu Hâtim er-Râzî, Abdullah b. Muhammed b. Ya'kub, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hibbân, Ebu Nuaym el-Hâfız, el-Hâfız el-Huccet Ebu Bekir Ah-

217 Nevevî, el-Minhâc, (Muğni'l-Muhtâc ile), 4/375-376, Kahire, 1377/1958. [M]; Ayrıca bkz. er-Remlî, Nihayetü'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc", c.8, s.226 [A]

med b. Ali el-Hatîb, el-Fazl b. Sehl el-İsferâînî, Ebu Hasan b. el-Bakar, Yunus b. İbrahim ed-Debbûsî, Ebu'l-Ferec el-Ğazzî, Ebu'l-Fazl el-Mercânî, el-Celâl Ebî Fazl es-Suyûtî, Abdurraûf et-Tablâvî ve İbrahim b. İbrahim el-Legânî, Muhammed b. el-Alâ el-Bâhilî, Hasan b. Ali el-Acmî ve Ahmed en-Nahlî, Ebu Tâhir Muhammed b. İbrahim el-Medenî, Şâh Veliyyullah Dihlevî. İşte bu zincirle bize kadar rivayet edilmiş olan bir sözünde İmam Şâfiî şöyle demektedir:

"Asıl olan, Kur'ân ve Sünnettir. Eğer bir meselenin cevabı bunlarda bulunmazsa, bu ikisine kıyas yapılarak çözüme gidilir. Bir hadis, senedinde hiçbir kopukluk olmaksızın Allah Rasulü'nden (s.a.s.) muttasılan rivayet edilmişse ve isnadı da sahih ise, bu takdirde o hadis, sünnet olmuş olur; ona uymak gerekir. İcmâ, haber-i vâhidden daha büyük önemi haizdir, üstündür. Hadislerle zâhirine göre amel edilir. Eğer bir hadis çok mânâlara geliyorsa, yani değişik anlamlara ihtimali varsa, bu durumda evla olan; o hadisin zâhirine en uygun olan mananın alınmasıdır. Hadisler birbiriyle çelişki arzederse, isnad bakımından en sahih olan hadisi almak daha evladır. İbn Müseyyib'in rivayet ettiği munkatı' hadisler hariç, başkalarının rivayet ettiği diğer munkatı' hadislerin hiçbir kıymeti yoktur. Usûle ait bir esas, diğer bir esasa kıyas yapılamaz; yani bir asıl, başka bir asla kıyas edilmez. Ayrıca bir esas hakkında "niçin ve nasıl?" denilemez. Bu kabil sorular ancak fer'î meselelere yöneltilebilir. Eğer fer'î bir hususun sahih bir şekilde bir asıl üzerine kıyası yapılabiliyorsa, bu yapılan kıyas sahihtir ve delil olarak da kullanılabilir."

İkinci Vasıf:

Hadisleri ve âsârı toplamak ve bu yekûn içindeki hükümleri çıkarmak, sonra da fıkıh ilmini bunlardan almak, çelişkili hadislerin ve âsârın arasını bulmak, bazısını bazısına tercih etmek ve bunlardan muhtemel olanları belirlemek... Bize göre bütün bunlar, İmam Şâfiî'nin ilminin üçte birine yakındır. Allahü a'lem.

Üçüncü Vasıf:

En hayırlı üç asırda (yani sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemlerinde) cevabı verilmemiş olan bazı fer'î meseleler çıkarmak.

Kısacası: müstakil mutlak müçtehid, söz konusu bu hasletlerde bol tasarruflarda bulunma, akranından ileride olma, yarışmalarda ve çekişmelerde üstün gelme, ve münâzara meydanlarında da onlara galip gelme gibi hasletleri üzerinde bulundurur. Bu özelliklere şunu da ilave edebiliriz:

Dördüncü Vasıf:

Kendisi için semadan 'hüsn-ü kabûl' indirilmiş olması ve bunun neticesinde de müfessir, muhaddis ve usûlcü âlimlerden ve fıkıh kitaplarının hafızlarından müteşekkil cemaatlerin, onun ilmine yönelmesi.. ve bu hüsn-ü kabûl ve yöneliş üzere uzun asırlar geçmesi ve böylece o müçtehidin mezhebinin kalplere derinlemesine yerleşmesi. İşte bu dört haslet, müstakil mutlak müçtehidin sahip olduğu vasıflardır.

b. Müntesip Mutlak Müçtehid

Yukarıdaki birinci haslette mutlak müstakil müçtehidi kabul edip ona iktida eden ve ikinci haslette ise onun gibi hareket eden müçtehiddir.

B. Mezhepte Müçtehid:

Birinci ve ikinci hasletlerde kendi mezhep imamına tâbi olan ve fer'î meseleler çıkarma hususunda da onun metodunu benimseyerek onun gibi hareket eden müçtehiddir.

Konuyu misallerle biraz daha açalım. Müçtehidleri, örneğin doktorlara benzetebiliriz:

Şu son zamanlar itibariyle doktorluk yapan bir insan, ya Yunan ya da Hind tabiplerinin izinden gitmek durumundadır. İşte tıp sahasında hazır bir metod üzere gitmek mecburiyetinde olan böyle bir doktor, tıpkı fıkıh dalındaki müstakil mutlak müçtehid konumundadır.

Daha sonra bu doktor, sözkonusu tabiplerin ders ve tenbihlerinden hareketle ve bizzat kendi aklını kullanarak ilaçların özelliklerini, hastalıkların çeşitlerini, şurup ve merhemlerin yapılış şekillerini iyice bilir hale gelir.. hatta mesleğinde başkalarını taklitten bütün bütün kurtularak yakîn peyda eder ve tıpkı onlar gibi iş yapabilme beceri ve başarısına ulaşırsa ve bunun sonucunda, daha önce kimsenin sözünü etmediği bir takım ilaçların özelliklerini, bazı hastalıkların sebeplerini ve belirtilerini gözlemleyebilecek ve başkalarının hiç bilmediği bazı teşhis ve tedavi yollarını bilip uygulayabilecek bir seviyeyi yakalar. Öyle ki önceki doktorların konuştukları bazı meselelerde onlarla rekabet edebilecek dereceyi ihraz eder ise, bu konulardaki faaliyetleri az veya çok olsun farketmez. İşte tıp ilminde bu konumdaki bir kimse, fıkıh sahasındaki müntesip mutlak müçtehid mesabesindedir.

Eğer bütün bunları kesin bir şekilde bilmeksizin, tıp üstadlarından doğrudan almış olur ve günümüz doktorları gibi bu hazır bilgilerden hareketle öncekilerden daha çok ilaçlar, merhemler, şuruplar ve macunlar üretirse, işte bu kimse de, mezhepte müçtehid menzilesindedir.

Söz konusu üç kısım müçtehidliği başka bir misalle biraz daha belirgin hale getirelim. Örneğin müçtehidleri şairlere de benzetebiliriz:

Zamanımızda şiir yazan herkes, ya Arap şiirlerine uyarak onların vezin ve kafiyelerini, ve kasidelerinin üslûplarını seçecektir veya Acem şiirlerine göre şiir yazacaktır; önünde bu iki ana yol vardır ve o, bunlardan birini takip etmek durumundadır. İşte

şiirde bu konumda olan bir şair, fıkıhta müstakil mutlak müçtehid gibidir.

Sonra eğer bu şair, kendi ihtiraâtından olarak yepyeni gazel (aşkı dile getiren şiirler), teşbîb (gençlik ve eğlence günlerini anlatan veya kadınlara iltifatlarda bulunan şiirler), medih, hiciv ve ra'z türküler kaleme alır; istiâare, bedî' gibi edebî sanatlarda daha önce hiç benzeri görülmemiş nice harikalar vücuda getirir.. ve bunları yazarken başkalarının bazı şiir ve nesirlerine de dikkat eder, onları göz önünde bulundurur; benzer olanları alır, bazı mukayeselerde bulunur.. nihayet kendisinden önce hiç kimsenin söylemediği nice bahirler icad etmeyi, nice yepyeni şiir üslupları ortaya koymayı başarır; örneğin manzum mesnevîler, rubâîler kaleme alır, redifleri gözeterek şiirler yazar.. ayrıca bütün bu çalışmaları Arap şiiri dâhilinde yapar ise.. işte bu konumdaki bir şair, fıkıhtaki müntesip mutlak müçtehid mesabesindedir.

Yok eğer şiirde yeni bahirler ve üsluplar icad edemez, sadece öncekilerin yollarını takip ederse.. böyle bir şair de tıpkı mezhepte müçtehid menzilesindedir.

Dile getirdiğimiz bu benzetmeler, tefsir, tasavvuf gibi diğer ilim sahalarına da uygulanabilir, durum aynı şekilde olur.

VI. İLK ÂLİMLER FIKIH USÛLÜ HAKKINDA NEDEN PEK KONUŞMADILAR?

Soru: Niçin ilk devir âlimleri usûl-ü fıkh sahasında pek konuşmadılar da, sonradan gelen İmam Şâfiî konuştu, üstelik fıkıh metodolojisinde sadra şifa verici en oturaklı sözleri o söyledi ve en doyurucu açıklamalarda o bulundu?

Cevap: İlk âlimler neden mi fıkıh usûlünden pek bahsetmediler? Çünkü onların ellerinde ancak kendi yaşadıkları beldelerin hadisleri ve âsârı bulunuyordu, diğer beldelerdeki hadislere ve âsâra muttali değillerdi.[218] Eğer kendi beldesinin hadisleri arasında birbiri ile çelişkili olanlar varsa, böyle bir tearuz durumunda güçlerinin yettiği ölçüde firasetini kullanarak o müşkili halletme yoluna gittiler. İmam Şâfiî'nin yaşadığı asırda ise bütün beldelerdeki hadisler bir araya toplandı. Bu büyük hazinedeki bazı hadisler arasında (zahiren) çelişkiler olduğu görüldü ve buna bağlı olarak da mütearız hadislerden bazılarını diğerlerine tercih etme noktasında da fakihler mabeyninde bir takım ihtilâflar zuhur etti. Hadisler arasında seçmeler yapma, tercihlerde bulunma işi ise iki şekilde gerçekleşti:

1. Bir beldenin hadisleri ile diğer beldenin hadisleri arasında seçime gitmekle.

2. Tek bir beldenin hadisleri arasında seçim yapmakla.

Herkes firasetine göre kendi üstadıyla yetindi. Sonuçta ise yarık açıldı, gedik büyüdü, delik genişledi. Anlaşmazlıklar çoğaldı ve gürültüler arttı. Fitneler baş gösterdi, huzursuzluk doğdu. Kargaşa aldı yürüdü. Hiç hesapta olmayan ihtilâflar, insanlara hücum etti dört bir yandan, saldırdı. Bu manzara karşısında insanlar şaşkına döndüler, dehşete düştüler ve hiçbir çözüm yoluna gidemez hale geldiler. İşte böyle vahim bir durumda Rablerinden onlara bir teyid, bir yardım geldi. Allah Tealâ, İmam Şâfiî'ye, hadisler arasındaki ihtilâfları giderme, çelişkileri halletme ve uzlaştırmalarda bulunma prepsiplerini ilham etti; ondan sonra gelenlere de daha başka kapılar açtı ve yeni bir çığır başlattı.

---

218 Yani onun elinde kendi beldesindekinin hilafına olan diğer belde hadisleri bulunmuyordu. [A]

VII. MÜNTESİP MUTLAK MÜÇTEHİDLER NESLİNİN TÜKENMESİ

Hicrî üçüncü asırdan sonra İmam Ebu Hanîfe'nin mezhebindeki müntesip mutlak müçtehidler nesli tamamen tükendi. Çünkü müntesip mutlak müçtehid olabilmek için tam bir muhaddis olmak gerekiyordu, başka türlü mümkün değildi. Oysa eskiden beri Hanefîlerin hadis ilmiyle iştigali az olmuştur.[219]

---

219 **İmam Azam Ebu Hanife** ve mezhebine yöneltilen bu nevi –itham sayılabilecek- beyanlar, işin doğrusu işin erbabı tarafından esefle karşılanmakta ve reddedilmektedir ki, Muhammed Ebu Şehbe "Müçtehid imamlar, hadis rivayeti dalında birbirleriyle yarışmışlardır. Ebu Hanife'nin rivayet ettiği hadisler, toplam on yedi civarında olmuştur" şeklindeki sahibi belirsiz bir söze cevap sadedinde şöyle demektedir: "Bu sözü, İbn Haldun başkalarından nakletmişse de, bu söz doğru değildir. İmam Şafii'nin "İnsanlar fıkıhta Ebu Hanife'ye muhtaçtır" dediği büyük İmam Ebu Hanife'nin sadece 17 hadis rivayet etmiş olmasını akıl kabul eder mi? Oysa gerçek şu ki İmam Ebu Hanife'nin 17 Müsned'i vardır. Hepsi de Hindistan'da basılmıştır. Şu anda elimizin altındadır. Bunlar bu sözün yalan olduğuna en büyük delildir. Herhalde bu sözü işiten şahıs, 17 Müsned'i, 17 hadis olarak anlamış olsa gerektir. Istılahta Sahabî ismine göre tasnif edilen kitapların ismi olan Müsned, isnadı zikredilen hadisler için de ıtlak olunmuştur. Bkz. M. Ebu Şehbe, Sünnet Müdafaası, (terc.), c.1, s.402-403

Ebu Hanife'nin rivayet zincirinde bulunduğu hadislerden meydana gelmiş söz konusu müsnedlerden bazıları M. Zahid el-Kevserî'nin, Fıkhu Ehli'l-Irâk ve Hadîsühüm isimli eserinde [s.58-68, (Hanefî Fıkhının Esasları), Çevr. Abdülkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991] kaydettiğine göre şunlardır:

1. Hâfız Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Avvâm es-Sa'dî (v. 335), Müsnedü Ebî Hanîfe. (Fadâilu Ebî Hanife isminde de bir eseri vardır.
2. Hâfız Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Hârisî el-Buhârî (v. 330), Müsnedü Ebî Hanîfe. Menâkibu Ebî Hanife adında da bir kitabı vardır.
3. Hâfız Muhammed b. el-Muzaffer b. Musa el-Bağdâdî (v. 379), Müsnedu Ebî Hanîfe.
4. Hâfız Ebu'l-Kâsım Talha b. Muhammed b. Ca'fer el-Bağdâdî (v. 380), Müsnedü Ebî Hanîfe.
5. Ebu Abdillah el-Huseyn b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî (v. 522), Müsnedü Ebî Hanîfe.
6. Muhammed Âbid es-Sindî (v. 1257), Müsnedü Ebî Hanîfe.

Onlarda sadece mezhepte müçtehidler vardır. Zaten "Müntesip mutlak müçtehid olmak için gereken şartların en basiti el-Mebsût'u ezberlemektir" diyen kişi de, işte bu içtihad çeşitini kastetmektedir.

Aşağıda ise Hanefi Mezhebinin temelindeki hadisleri birer kitap olarak bir araya getiren muhaddis ve eserlerden dört tanesi:

1. Şemsuddin Muhammed b. Abdillah ed-Deyrî (v. 827), el-Mesâilu'ş-Şerîfe fî Edilleti Mezhebi'l-İmam Ebî Hanîfe
2. Abdulhak b. Seyfiddin ed-Dihlevî (v. 1052), et-Tibyân fî Edilleti'l-Mezhebi'l-İmam Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân
3. Seyyid Muhammed el-Murtaza ez-Zebîdî (v. 1205), Ukûdu'l-Cevâhiri'l-Münîfe fî Edilleti Mezhebi'l-İmam Ebî Hanîfe
4. Abdullah b. Yusuf ez-Zeylâî, Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye

"Meşhur Hanefî fakihi muhaddis Abdullah b. Yusuf ez-Zeylâî, bu "Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye" isimli eserinde, Hanefî mezhebindeki fetva, içtihad, re'y, istinbat ve tahrîclerin dayandığı hadisleri derli-toplu olarak bir kitap halinde bir araya getirmiştir; sadece Hanefî mezhebinin değil, diğer mezheplerdeki İslâm hukukçularının da kendi içtihad ve görüşlerine temel aldıkları hadisleri, fıkıh kitaplarındaki bölümlere göre ele almış, incelemiş, kaynaklarını göstererek tenkidini yapmıştır. Bu eser ahkâm hadisleri konusunda benzeri olmayan tarafsız bir eserdir. İçinde karşıt mezheplerin de delilleri serdedilmiş, bunların leh ve aleyhindeki hususlar da kaydedilmiştir. Tahrîcle uğraşan her âlimin başvurduğu bir kaynak kitaptır. Zeylâî'nin bu eserinde Hanefîler, imamlarının delil olarak kullandıkları ahkam hadislerini bulurlar. Mâlikîler, İbn Abdilberr'in et-Temhîd ve el-İstizkâr adlı eserlerde tahrîc ettiği rivayetler ve Abdülhakk'ın kitaplarında ele aldığı ahkam hadislerinin özetiyle karşılaşırlar. Şafiiler, Beyhakî'nin Sünen ve el-Ma'rife gibi eserlerinde tahric ettiği, Nevevî'nin el-Hülâsa, el-İyd'in el-İlmâm ve Şerhu'l-Umde adlı kitaplarında açıkladığı hadisleri görürler. Hanbelîler de, İbnü'l-Cevzî'nin et-Tahkîk ve İbn Abdilhâdî'nin Tenkîhu't-Tahkîk adlı eserlerinde ve ahkâm hadisleriyle ilgili diğer kitaplardaki önemli tenkitleriyle yüz yüze gelirler. Hatta araştırıcı, Nasbu'r-Râye'de, sahih hadis kitaplarında, sünenlerde, müsnedlerde, el-âsâr adını taşıyan kitaplarda ve diğer hadis koleksiyonlarında bulunmayan, fakat İslâm hukukçusu için çok önemli bir kaynak olan İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'i ile Abdürrezzak'ın Musannef'i gibi eserlerde yer alan ahkam hadislerini ilgili oldukları bölümlerde bulabilir. Zeylâî'nin bu bütün İslâm hukukçu ve hadisçileri tarafından takdirle karşılanan eserindeki hadisleri inceleyen bir insan, Hanefîlerin bütün hukukî konularda hadis ve rivayetlere son derece önem verdiğini apaçık görür. Tabi buna rağmen yeryüzünde cehaletleri ya da tassupları dolayısiyle Hanefîler hakkında ileri-geri konuşanlar vardır. Bunlar bazen Hanefîlerin nass bulunmadığı vakitler re'ye göre içtihad yaptıklarını söylerler.

İmam Mâlik'in mezhebinde de müntesip mutlak müçtehid az bulunur. Bu mezhepte müntesip mutlak müçtehid mertebesinde bulunan fakihlerin teferrüdleri (mezhep hilafına kendi özel

---

Halbuki re'ysiz fıkıh olmaz. Bazen de Hanefîlerin az hadis bildiklerini ileri sürerler. Oysa Hanefîlerin delil olarak kullandığı hadisler bütün İslâm çoğrafyasına yayılmış vaziyettedir. [Bkz. M. Zahid el-Kevserî'nin, Fıkhu Ehli'l-Irâk ve Hadîsühüm, (Hanefî Fıkhının Esasları), s.3-6, Çevr. Abdülkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991.]

Hanefî mezhebinin hadis temellerinin enginliğini görmek için onlarca esere bakılabilir. Bunlardan olarak: Şemsüddin Muhammed b. Abdillah ed-Deyrî (v. 827)'nin el-Mesâilü'ş-Şerîfe fî Edilleti Mezhebi'l-İmam Ebî Hanîfe isimli eserini zikredebiliriz. (Kevserî, a.g.e. s.64) Ebu Hanife'nin çok hadis bildiği, fıkıh bablarında dayandığı delillerden anlaşılmaktadır. Bu hadisler seçkin talebeleri ve diğer hadisçiler tarafından tedvin edilmiş olan on yedi müsnedde mevcuttur. Ayrıca el-Hatîbü'l-Bağdâdî, Şam'a geldiğinde yanında Dârekutnî ile İbn Şâhin'in "Müsnedu Ebî Hanîfe" adlı eserlerini getirmiştir. Bu iki müsned sözü edilen on yedi müsnedden başkadır. El-Muvaffak el-Mekkî, Menâkıb'ında (1/96) şöyle der: "Hasan b. Ziyâd, Ebu Hanife'nin dört bin hadis rivayet ettiğini, bunun iki binini Hammâd'dan, iki binini de diğer hadis bilginlerinden naklettiğini söylemiştir. (Kevserî, a.g.e., s.49). M. Zâhid el-Kevserî, Ebu Hanife arkadaşlarından ve Hanefi mezhebinden olan bazı büyük hâfız ve hadisçilerden bir kısmını Fıkhu Ehli'l-Irak ve Hadisühüm'de zikretmiştir ki bu isimler, Hanefî mezhebinin hadise verdiği olmazsa olmaz konumu isbat etmeye yeterlidir. Bu isimlerden bazılarını kaydedelim: 1- İmam Züfer b. el-Hüzeyl el-Basrî (v. 158). 2- Hâfız İbrahim b. Tahmân el-Herevî (v. 163). 3-İmam Leys b. Sa'd (v. 175). 4-İmam Hafız Kasım b. Ma'n el-Mes'ûdî (v. 175). 5- Abdullah b. Mübarek (v. 181). 6- İmam Ebu Yusuf Yakub b. İbrahim el-Kâdî (v. 182). 7- Yahya b. Zekeriyya b. Ebî Zâide (v. 183). 8- İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (v. 189). 9- Hafs b. Ğıyâs el-Kâdî (v. 194). 10- Vekî' b. el-Cerrâh (v. 197). 11- Yahya b. Said el-Kattân el-Basrî (v. 198). 12- Hafız Hasan b. Ziyâd el-Lu'luî (v. 204). 13- Hafız Muallâ b. Mansûr er-Râî (v. 211). 14- Hafız Abdullah b. Davud el-Hureybî (v. 213). 15- Ebu Abdirrahman el-Mukrî' Abdullah b. Yezid el-Kûfî (v. 213). 16- Esed b. el-Furat el-Kayravânî (v. 213). 17- Mekkî b. İbrahim el-Hanzalî (v. 215). 18- Ebu Nuaym el-Fadl b. Dükeyn (v. 219). 19-Muhammed b. Abdillah b. el-Musenna el-Ensarî (v. 215). 20- İsa b. Eban el-Basrî (v. 221). 21- Hişam b. Ubeydillah er-Râzî (v. 221). 22- Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm (v. 224). 23- Hafız es-Sebt Ali b. Ca'd (v. 230). 24- Yahya b. Maîn (v. 233). 25- Muhammed b. Semaa et-Temimî (v. 233). 26- Hafız İbrahim b. Yusuf el-Bâhilî el-Mâkiyanî (v. 239). 27- İshak b. Behlül et-Tenûhî (v. 252). 28- Ebu'l-Leys Abdullah b. Süreyc b. Hacer el-Buhârî (v. 258)

içtihadları) o mezhepte bir vecih sayılmaz. Meselâ bu meyanda İbn Abdilber künyesiyle bilinen Ebu Ömer (v. 463/1071) ve kadı Ebu Bekr İbn Arabî'in (v. 543/1148) teferrüdlerini gösterebiliriz.

29- İmam Muhammed b. Şücâ' es-Selcî (v. 266). 30- Hafız Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Birtî (v. 280). 31- Cafer b. Muhammed et-Tayâlisî (v. 282). 32- Ubeydullah b.Vâsıl el-Buhârî (v. 282). 33- Ebu Bekr Muhammed b. Nadr b. Seleme b. el-Cârud en-Neysâburî (ö.291). 34- Hafız İbrahim b. Ma'kıl en-Nesefî (v. 295). 35- Ebu Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsılî (v. 307). 36- Hafız Ebu Bişr ed-Dûlâbî Muhammed b. Ahmed b. Hammâd (v. 310). 37-Hafız Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî (v. 321). 38- Hâfız Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Avvam es-Sa'dî (v. 335). 39- Hâfız Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Hârisî el-Buhârî (v. 330). 40- Ebu'l-Kâsım Ali b. Muhammed et-Tenûhî (v. 342)… Kevserî'nin Hanefî hadis hafızı muhaddislerden verdiği 112 isimden ilk kırkı bunlar. Geri kalanlar arasında Hâfız Ebu Bekir Râzî el-Cessâs (v. 370), Hâfız Kutbuddin Abdülkerim b. Abdunnur el-Halebî (v. 735), Hâfız Cemaluddin Abdullah b. Yusuf ez-Zeylâî (v. 762), Hâfız el-Bedru'l-Aynî Mahmud b. Ahmed (v. 855), Kemaleddin ibn Hümâm Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî (v. 861), Hâfız Kasım b. Kutluboğa (v. 879), Şihabüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdillatif eş-Şercî ez-Zebîdî (v. 893), Ali el-Müttakî b. Husameddin el-Hindî (v. 975), Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî (v. 1014), Muhammed Emin b. es-Seyyid Ömer (v. 1252), Muhammed Abdulhay el-Laknevî (v. 1304) ve Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî (v. 1311).. gibi nice Hanefî mezhebi müntesibi meşhur hadisçiler vardır. Abdülfettah Ebu Gudde de bu listeye 41 muhaddis isim daha eklemiştir. Fakat enteresandır, Ebu Gudde'nin ilave ettiği listede de geçtiği gibi "Şah Veliyyullah Dihlevî'nin bir Hanefî âlimidir. (Şah Veliyyullah'ın Hanefî kökenli olduğuna dair bkz. Huccetullahi'l-Bâliğa, Çevr. Mehmet Erdoğan, c.1, s. Ixxix-Ixxx) Bir dipnot için biraz fazla uzunca olan bunca açıklamaların sonucunda: Hanefî mezhebi ve kurucusunun hadislere az ehemmiyet verdikleri gibi bir söylentinin tamamen asılsız, bilgisizce, mutaassıbâne ve maksatlı olduğu ortaya çıkmış olur.

Yine M. Zâhid el-Kevserî, Te'nibü'l-Hatib adlı eserinde (s.152-154, Kahire, 1361) bu konuda şöyle der: "Ebu Hanife'nin az hadis bildiğini ve hadislere muhalefet ettiğini, ya da zayıf hadisleri aldığını zanneden kimseler, imamların haberleri kabul için ileri sürdükleri şartları bilmemekte ve müctehid imamların ilimlerini öyle anlaşılıyor ki ayarı bozuk bir teraziyle ölçmektedirler… İmam Azam Ebu Hanife'nin hükümleri istinbat konusunda gelişmiş bir kısım prensipleri vardır. Onu suçlayanlar, onun prensiplerini bilmeyenlerdir. Bu prensiplerin en önemlileri şunlardır:

İmam Ahmed'in mezhebine gelince, bu mezhepte de eskiden beri müntesip mutlak müçtehid zaten az miktarda bulun-

---

1. *Kendisinden daha kuvvetli olan bir delil ile çatışmadığı takdirde, güvenilir kimselerin mürsel hadislerinin kabulü.* Mürsel haberi delil olarak kabul etmek, öteden beri kabul edilegelen bir gelenektir. İslâmın ilk devirlerinde Müslümanlar bu yolda hareket etmişlerdir. Hatta İbn Cerir et-Taberî, "Mürsel haberi mutlak olarak reddetmek hicrî ikinci yüzyılın başında ortaya çıkan bir bid'attır." demiştir. Nitekim bu hususu el-Bâcî "Usûl"ünde, İbn Abdilberr "Temhîd"inde ve İbn Recep "Şerhu İleli't-Tirmizi"sinde zikretmişlerdir. Buhari de "Sahih"inde (Ezan, 95), mürsel haberleri delil olarak almıştır. Sözgelişi o, imamın arkasında namaz kılan kimsenin Kur'ândan bir parça okuması konusunda mürsel hadisleri delil olarak zikretmiştir. Müslim de "Sahih"inde mürsel haberlere yer vermiştir. Mevlana Muhaddis el-Osmanî'nin "Fethu'l-Mülhim bi Şerhi Sahihi'l-Müslim"in mukaddimesinde (1/36) Suyutî'nin "Tedrîbu'r-Râvi"sinde (125-126) bu konuda açıklamalar vardır. Hadisleri mürsel oldukları için zayıf sayanlar, tatbikattaki sünnetin yarısını atmış olurlar.

2. *Ebu Hanîfe, âhâd haberleri İslâm hukukunun kaynaklarını tek tek inceledikten sonra elde etmiş olduğu müşterek esaslara göre değerlendirir.* Eğer âhâd haberler bu esaslarla çatışırsa, Ebu Hanife iki delilden daha kuvvetli olanı alır; muhalif haberi terkederek söz konusu esaslara dayanır ve böyle bir haberi şâz sayar. Tahâvî'nin "Maâni'l-Âsâr"ında bu hususla ilgili bir çok örnek vardır. Burada sahih habere değil, ancak müçtehidce illetli bir habere muhalefet söz konusudur. Müçtehidce haberin illetlerden hâli olması gerekir.

3. *Ebu Hanîfe, âhâd haberleri Kur'ânın genel ifadelerine ve lafızlarına (zahirlerine) göre de değerlendirir.* Eğer haber, Kur'ânda bulunan bir lafza veya genel bir ifadeye (âmm'e) aykırı düşerse haberi terkederek Kitab'la amel eder. Burada da iki delilden daha kuvvetli olanı tercih vardır; çünkü Kitabın sübutu kat'îdir. Ebu Hanife'ye göre delalet yönünden Kur'ânın zahirleri ve genel ifadeleri kesindir. Ebu Bekir er-Râzi'nin "el-Fusûl" ve el-İtkânî'nin "eş-Şâmil" adlı eserleri gibi usul kitaplarında bu hususu destekleyen deliller vardır.

"Haber, Kur'ânın âmm ve zâhiri'ne aykırı olmayıp onun "mücmel"ini beyan ediyor ise haberi kabul eder; çünkü böyle bir açıklama olmaksızın "mücmel"in neye delalet ettiği anlaşılamaz. Bu, âhâd haberle Kur'ânı Kerim'de olmayan bir hükmü ona ilave anlamına gelmez. Aşırılığı adet haline getiren bazıları, isterlerse böyle zannetsinler.

4. *Ebu Hanîfe, âhâd haberleri kabul ederken onların, kavlî veya fiilî olsun, meşhur sünnete muhalif olmamasını göz önüne alır.* Burada da delillerden kuvvetli olanla amel etme düşüncesi hakimdir.

5. *Ebu Hanîfe, âhâd haberi alırken, onun kendi gibi bir habere zıt olmamasını şart koşar.* İki haber çatıştığı zaman birisi diğerine bazı sebeplerle tercih edilir. Bu gibi durumlarda ravilerden birinin diğerine nazaran fakih veya daha bilgin olması gibi müçtehidlerce benimsenen farklı birtakım tercih sebepleri vardır.

maktadır. Fakat o müçtehidler de nesil nesile giderek azaldı ve 9. asra gelince ise tamamen tükendi. Nihayet Hanbelî mezhebi çoğu beldelerde zamanla hemen hemen kayboldu; belki sadece Mısır ve Bağdat'ta çok az bir insan topluluğu bu mezhebe intisabını devam ettirdi.

---

6. *Ebu Hanîfe, âhâd haberleri alırken ravinin kendi rivayet ettiği habere aykırı bir iş yapmamasını da şart koşar.* Köpeğin dilini soktuğu bir kabın yedi kere yıkanması ile ilgili olarak Ebu Hureyre'den rivayet edilen hadisi Ebu Hanîfe kabul etmemiştir. Çünkü bu hadis Ebu Hureyre'nin fetvasına aykırıdır. Seleften birçokları da âhâd haberi aynı gerekçe ile reddetmişlerdir. İbn Receb'in Şerhu İleli't-Tirmizi'sinde bu hususla ilgili misalleri bulabilirsiniz. Gerçi, Zahirî mezhebi'ne yakın olan bazı kimseler bu görüşe katılmazlar.

7. *Ebu Hanîfe, İbn Receb'in de belirttiğine göre, iki haberden birisinde sened yahut metin yönünden bir fazlalık bulunursa, ihtiyat bakımından bu fazlalığı kabul etmez.* Sonraki bazı Hanefi fakihlerinin muarızlariyle yaptıkları tartışmalarda bu esası ihmal etmeleri, hasımlarını kendi görüşleriyle susturmak içindir.

8. *Ebu Hanîfe, âhâd haberle kaçınılması imkansız olan "umumu'l-belva", yani sık sık vuku bulduğu için herkesin yapmak zorunda kaldığı hususlarda amel etmez.* Bu gibi durumlarda haberin mütevatir veya meşhur olması gerekir. Şüpheli hallerde tatbik cihetine gidilmeyen hadd cezaları ve keffaretlerde durum böyledir.

9. *Ebu Hanîfe'ye göre, herhangi bir hükümde ihtilafa düşen sahabilerden biri âhâd haberi terketmemelidir.*

10. *Ebu Hanîfe'nin âhâd haberler konusunda diğer bir prensibi de, seleften hiç kimsenin onları tenkid ve ta'n etmiş olmamasıdır.*

11. *Ebu Hanîfe, ceza ve haddler konusunda değişik rivayetler bulunduğu zaman hafif olanını tercih eder.*

12. *Ebu Hanîfe'ye göre ravinin, haber işittiği andan rivayet ettiği ana kadar unutmaksızın ezberinde tutması şarttır.*

13. *Ebu Hanîfe, ravinin haberi kimden rivayet ettiğini hatırlamaması halinde yazısına itimat etmemesini esas alır.*

14. *Ebu Hanîfe, şüpheli hallerde uygulanmayan hadd cezalarında değişik rivayetler bulunursa ihtiyat yönünü tercih eder.* Mesela, on dirhemlik birşey çalan hırsızın eli kesileceğini bildiren rivayeti alır; bu konuda üç dirhemden (1/4 dinardan) söz eden rivayeti kabul etmez. On dirhemli ilgili rivayet, ihtiyata daha uygundur ve tercihe şayandır. Çünkü bu iki haberden hangisinin önce, hangisinin sonra varid olduğu bilinmediğinden aralarında neshe karar vermek de mümkün değildir.

15. Ebu Hanife, diğer haberlerle desteklenen âhâd haberleri tercih eder.

16. Ebu Hanife'nin esaslarından biri de, haberin, bulundukları memleket veya şehir neresi olursa olsun sahabi ve tabiilerce tatbik edilegelen şeylere aykırı olmamasıdır. Leys b. Sa'd da İmam Mâlik'e yazdığı risalede buna işaret etmiştir.

Hanbelî mezhebinin, Şâfiî mezhebine göre durumu; Ebu Yusuf ve Muhammed'in mezheplerinin, Ebu Hanîfe'nin mezhebindeki konumudur; ancak Ahmed b. Hanbel'in mezhebi, Şâfiî mezhebiyle beraber tedvin edilmedi. Oysa Ebu Yusuf ve Muhammed'in mezheplerin Ebu Hanîfe'nin mezhebi ile beraber tedvin edildi. İşte beraber tedvin edilmemiş olmaktan dolayı Hanbelî mezhebi ile Şâfiî mezhebi bir mezhep sayılmamıştır. Nitekim bu gerçek apaçık görülmektedir. Allahü a'lem.

Hanbelî ve Şâfiî mezheplerine usûlünce bağlanan müntesipler, bu iki mezhebi birbirinden farklı iki mezhep olarak telakki etmezlerdi.[220]

Ebu Hanife'nin bunlara benzer bir kısım prensipleri daha vardır. Bunlar kendisinin, daha kuvvetli delil ile amel ederek bir kısım rivayetleri terketmesine yol açmıştır. "es-Sîratü'ş-Şâmiyyetü'l-Kübrâ" yazarı Muhammed b. Yusuf eş-Şâmî (v. 942/1535), "Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân" adlı eserinde İbn Ebi Şeybe'yi red sadedinde anlattığımız hususların bir kısmına işaret eder ve şöyle der: "Bu kaidelerin gereği olarak Ebu Hanife bir çok âhâd hadisle amel etmeyi terketmiştir. Allah, Ebu Hanife'yi hasımlarının isnadlarından korusun. Gerçekte Ebu Hanife hadislere kasten muhalefet etmemiştir. Bir kısım delil ve gerekçelere dayanarak içtihad neticesinde muhalefet etmiştir. Müctehide ictihadında yanılırsa bir ecir; isabet ederse iki ecir vardır. Ebu Hanife'ye dil uzatanlar, ya onu çekemeyenler, ya da onun içtihad mevkiini bilmeyenlerdir."

Ebu Hanife'nin kabul ettiği bir kısım hadisleri, sonraki bazı bilginlerin sözlerine dayanarak senetleri yönünden zayıf saymak doğru değildir; çünkü o, hadis rivayet ettiği üstadlarının durumlarını yakından biliyordu. Genellikle kendisiyle sahabi arasında sadece iki ravi bulunuyordu."

"Fitne ve yalanın yaygın olduğu bir devirde Hz. Peygamber buyurdu, diyerek hadis nakleden herkesin rivayet ettiği hadisi kabul edenler, Hanefîlerin hadislere muhalefet ettiğini sanırlar. Halbuki durum böyle değildir. Aksine Hanefîlerin usûl ve fürû' meselelerinde temel dayanakları hadislerdir. Nitekim bu hususu kör taklide, heva ve hevesine uymaksızın iyi bir araştırma ve mukayese yapan kimseler açıkça görebilirler." (Kevserî, Fıkhu Ehli'l-Irak ve Hadisühüm, (Hanefî Fıkhının Esasları), s.27, Çevr. Abdülkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991). [M]

220 Zamanla aralarındaki uzaklığın büyümesi sonucunda Hanbelî ve Şafiî mezhepleri tamamen birbirlerinden ayrılmışlardır. Fakat bu mezheplere olması gerektiği şekilde tâbi olan ilk müntesipleri nazarında bu iki mezhep, farklı iki mezhep olarak görülmüyordu. [A]

Şâfiî mezhebine gelince; mezhepler arasında mutlak müçtehid ve mezhepte müçtehidleri, usûl ve kelâm ilimleri itibariyle âlimleri en bol olanı.. Kur'ân müfessirleri ve Hadis şârihleri açısından mezheplerin en zengini.. hadisleri ve âsârı isnad ve rivayet etme yönüyle en sağlamı.. imamın nasslarını zaptetme bakımından en kuvvetlisi.. mezhep imamlarının kavilleri ile arkadaşlarının vecihleri arasını ayırma cihetiyle en güçlüsü ve bir meselede farklı kavil ve vecihlerden bazısını tercih etme konusunda da mezheplerin en ziyade itina göstereni dir Şâfiî mezhebi.

Bu söylediklerimizin hiçbirisi, mezhepler mevzuunda çalışan ve onlarla ciddi şekilde iştigal eden kimselere gizli kalmaz, rahatlıkla görebilecekleri gerçeklerdir. İmam Şâfiî'nin ilk ashâbı (talebeleri ve o dönemdeki fakih arkadaşları) mutlak müçtehid idiler ve onlar içinde Şâfiî'yi bütün içtihadlarında tıpatıp taklid eden birisi bulunmuyordu. Ne zamanki İbn Süreyc (v. 306/918) neş'et etti, ilmen yetişti ve taklid ve tahrîc kaidelerini tesis etti, işte ondan sonradır ki İbn Süreyc'in fakih talebeleri, onun yolundan yürümeye başladı, onu taklit ettiler ve onun minvali üzere amel ettiler. Bu sebepten dolayıdır ki İbn Süreyc, hicrî ikinci asrın başında gelen müceddidlerden kabul edilmektedir. Allahü a'lem.

Aynı şekilde mezhepler üzerinde ihtisas yapan bir kişi görecektir ki: Şâfiî mezhebinin hadisler ve âsâr noktasındaki kaynakları tedvin edilmiştir, insanlar arasında şöhret bulmuştur ve hala kullanılmaktadır; böyle bir mazhariyet, başka hiçbir mezhebe nasip olmamıştır. Örneğin Muvatta kitabı Şâfiî mezhebinin hadis sahasındaki temel kaynaklarındandır. Her ne kadar İmam Mâlik, İmam Şâfiî'den önce yaşamış olsa da, İmam Şâfiî, mezhebini Muvatta temeli üzerine kurmuştur. Buna ilaveten ayrıca Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, İbn Mace, Dârimî'nin kitapları, sonra İmam Şâfiî'nin Müsnedi, Nesâî'nin,

Dârekutnî ve Beyhakî'nin sünenleri ve Beğavî'nin 'Şerhu's-Sünne'si, bütün bunlar da Şâfiî mezhebinin temel taşlarındandır.

İmam Buhârî'ye gelince, o her ne kadar Şâfiî'ye müntesip ve çoğu fıkhî konularda onunla aynı görüşü paşlaşsa da, pek çok hususta da ona muhalefet etmiştir. Bu sebeple de Buhari'nin teferrüdleri (kendine ait farklı içtihadları), Şâfiî mezhebinden sayılmaz, mezhep için birer vecih olarak kabul edilmez.[221]

Ebu Davud ve Tirmizî ise, Ahmed b. Hanbel'e ve İshâk'a müntesip iki ayrı müçtehiddirler. Bildiğimiz kadarıyla İbn Mâce ve Dârimî de aynı şekilde İmam Ahmed'e ve İshâk'a müntesip müçtehiddirler. Allahü a'lem.

İmam Müslim, İmam Şâfiî'nin Müsned'ini toplayan Abbâs el-Esam ve daha sonra zikrettiğimiz diğer âlimler de, Şâfiî mezhebinde vecih sahibi birer müçtehiddirler ve ayrıca Şâfiî'nin önünde onun mezhebini müdafaa etmektedirler.

Buraya kadar anlattığımız hususlar bütünüyle anlaşıldığı zaman şu hakikat apaçık görülür hale gelecektir: Kim Şâfiî mezhebine zıt gider cephe alırsa, mutlak müçtehidlik makamından mahrum kalır; hatta hadis ilmini çok iyi biliyor olsa da.. ayrıca bu kimse, İmam Şâfiî ve yolundaki fakihlerden istifade eden ilim erbabıyla aynı çizgiyi paylaşmaktan mahrum kalmış ve onların bilgi miraslarından yüz çevirmiş olur.

Edebinle nasiplendiğine bak onların ilminden
Edepten başka şefaatçi bilmiyorum çünkü ben.

---

221 İmam Buhari'yi Şafii mezhebinden saymamayı gerektirecek bir sebep yok ortada. Çünkü imam Buhari'nin mezhebi kökleşip sabit hale gelmemiştir ki kendisi, Şafii mezhebinden çıkartılsın. [A]

Beşinci Bölüm

HİCRÎ 4. ASIRDAN SONRA FIKIH SAHASINDA VUKU BULAN HADİSELER ve ÜMMETİN DURUMU

HİCRÎ 4. ASIRDAN SONRA FIKIH SAHASINDA VUKU BULAN HADİSELER ve ÜMMETİN DURUMU

Hicrî dördüncü asırdan sonra İslâm coğrafyasının dört bir tarafında bir takım insanlar zuhur etti. Bu nesil içinde, daha önce bulunmayan bazı durumlar meydana geldi. Bu durumları büyük başlıklar halinde sıralayıp tek tek ele alalım:

I. FIKIH İLMİNDE CEDEL VE HİLAFIN ORTAYA ÇIKIŞI

Fıkıh ilminde münazara ve münâkaşa metodunun ortaya çıkışı ve yayılışı, özetle İmam Gazzâlî'nin (v. 505/1111) kaleminde şöyle dile getirilmektedir:

"Hulefâ-i Raşidîn el-Mehdiyyîn (dört büyük halife: Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali) dönemi sona erince hilafet vazifesi, ahkâm ve fetva ilminde tek başlarına yeterli olamayan bir takım liyakatsiz kimselerin elinden geçti. Bunlar, eksiklerini kapamak için de yanlarında sürekli fakih bulundurma ve her türlü işlerinde onlardan yardım isteme zorunda kaldılar.

Bir kısım âlimler ise mütekaddimîn denilen o ilk nesil ule-

masının usûlü üzere devam ettiler ve eski özelliklerini korudular. Dinin özüne bağlı kaldılar, tavizsiz yaşadılar ve idareciler tarafından kadılık gibi bir işle vazifelendirilmek istendikleri zaman da kaçtılar, devletten resmî görev kabul etmediler.[222]

Devrin insanları bu âlimlerin izzetlerini ve yüz vermemelerine rağmen devlet yöneticileri tarafından büyük saygıyla karşılanmalarını görünce, tıpkı onlar gibi izzete kavuşmak ve makam sahibi olmak için kendilerini ilim tahsiline verdiler. Böyle bir yönelişin sonucunda fakihler, önceleri "aranılanlar" iken, sonraları "arayanlar" haline geldiler; önceleri sultanlardan yüzçevirmekle izzetli iken, sonraları onların peşinden koşmakla zillete düştüler; tabii Allah'ın tevfikine râm olanlar ise bu türlü olumsuz etkilerden mahfuz kaldılar.

Bu fıkıhçılardan daha önceleri ise bir takım âlimler, kelam ilmine dair bazı kitaplar yazmışlar ve bu sahada 'o öyle dedi, bu böyle dedi' gibi âlimler arası tartışmaları kaydetme, bir takım görüşler ileri sürme, onlara cevaplar verme ve cedel usûlleri hazırlama mevzularında bol miktarda ilmî çalışmalar yapmışlardı. Esasında sözkonusu bu çalışmalar, bazı sultanların ve toplumun ileri gelenlerinin, fıkhî münâzaralara ve "Hanefî mezhebi mi daha üstün, Şâfiî mezhebi mi" tartışmalarına merak duymasından daha önceki zamanlarda yapılmıştı. Sonradan ilgi alanı değişti ve "müteahhirînden bir takım âlimler" artık kelamı ve diğer ilim dallarını kenara bırakarak fıkha, özellikle Ebu Hanîfe ve Şâfiî (r. anhüma) arasındaki ihtilâflı meselelere merak duymaya başladılar. Mâlik b. Enes, Süfyan es-Sevrî, Ahmed b. Hanbel gibi diğer imamlar arasındaki ihtilâflı konulara ise pek ilgi duymadılar. Böyle yaparken de esas gayelerinin; şeriatın in-

---

222 Resmî ideolojiyi tasvip etmek anlamına geldiği için fakihlerin bir çoğu, kadılık görevini kabul etmedi ve hatta bu yüzden işkence görenler oldu. [M]

celiklerini tespit etmek, mezheplerin hükümlere esas aldıkları illetleri belirlemek ve fetva usûlünü hazırlamak olduğu kuruntusunda idiler. Bu hususta birçok eserler kaleme aldılar, derlemeler yaptılar ve nice istinbatlarda bulundular; hatta türlü türlü cedel yolları icad ettiler ve farklı farklı usûllerle kitaplar telif ettiler. Onların bu çalışmaları, tâ o zamandan bugüne kadar da aynı şekilde devam edegeldi. İleriki asırlarda durum nasıl olur, Allah Tealâ ezelde neler takdir buyurdu bilemeyiz."[223]

İmam Gazzâlî'nin sözlerini özetle bu şekilde kaydetmiş olalım.

KONUMUZLA ALÂKALI BİLİNMESİ GEREKEN BAZI GERÇEKLER

Birinci Gerçek:

Mezhepler arasındaki ihtilâfların çoğu tahrîc metoduyla yapılan çalışmalar sonucu meydana gelmiştir

Kelâm ilmini bırakıp fıkha yönelen mezkur âlimlerin ekserisi, İmam Ebu Hanîfe ve İmam Şâfiî arasındaki ihtilâfların, Pezdevî (v. 483/1090)[224] ve benzeri âlimlerin kitaplarında zikredilen usûl kaideleri üzerine kurulu olduğunu ve onların metodlarından kaynaklandığını sanmaktadır. Oysa ki hakikât başkadır: Bu iki imamın usûl esaslarının büyük çoğunluğu, aslında bizzat onların sözleri (kavl-i hakikîleri) değildir, belki onların uygulamalarından "tahrîc yöntemi"yle elde edilmiş esaslar (kavl-i muharrecler)dır. Meselâ:

---

223 Gazzâlî, İhyau Ulûmiddin, 1/63-64, Beyrut, 1412/1992. [M]

224 **Fahru'l-İslâm Ali b. Muhammed b. el-Huseyn Abdülkerim el-Bezdevî**: Fakîh ve usûlcüdür. Semerkant hanefî imamlarının büyüklerindendir. Usûl ve fürûa dair eserleri vardır. 48/1089 yılında vefat etmiştir. [M]

"Hâss, mübeyyendir; ayrıca beyana ihtiyacı yoktur."

"Ziyâde, nesh ifade eder."

"Âmm nasslar, tıpkı hâsslar gibi kat'îdir."

"Ravilerin çokluğu, tercih sebebi değildir."

"Fakih olmayan ravinin naklettiği ve re'ye de kapalı olan hadislerle amel etmek vacip değildir."

"Mefhûm-u şart ve mefhûm-u sıfata, asla itibar edilmez."

"Emir mutlaka vücûb ifade eder."

Bana göre, dile getirilen bu nevi usûl kaideleri, fıkıh imamlarının sözlerinden tahrîc metoduyla elde edilmiş esaslardır; bunların, Ebu Hanîfe ve iki arkadaşının bizzat kendi sözleriymiş gibi doğrudan onlara nispet edilerek rivayet edilmesi yanlıştır. Çünkü Pezdevî (v. 483/1090) ve diğer âlimlerin yaptıkları gibi bu kabil usûl kaidelerini uygulamak ve yaptıkları istinbatlarda, mutekaddimîn ulemasının bu kaidelere ters düşen davranışlarına cevap vermek için bir sürü tekellüflere girmek; bu kaidelerin zıtlarını uygulamaktan ve o zıtlara yöneltilen eleştirilere cevap aramaya çalışmaktan daha isabetli ve daha önemli değildir.

Tahrîc Yöntemiyle Çıkarılmış Esaslara Örnekler

Konuyu yukarıdaki esaslardan bir kaçı üzerinde örneklerle göstererek açmaya çalışalım:

Örnek 1: "Hâss, mübeyyendir (açıktır); ayrıca beyâna (izaha) ihtiyacı yoktur."

Müteahhirînden olan sözkonusu âlimlerin belirlediği bir fıkıh usûlü kaidesi. Bu kaideyi, "Rükû edin ve secdeye gidin!"[225] âyeti ve "Rüku ve secdede belini düzeltmeyen (ta'dil-i erkana riayet etmeyen) kimsenin namazı makbul değildir, yeterli olmaz,

225 Hac, 22/77 [A]

mükafatlandırılmaz!"[226] hadisiyle alâkalı olarak mütekaddimîn ulemasının uygulamalarından namazda itmi'nanın (ta'dil-i erkana riayetin) farz olmadığına kail olmalarını, mezkur hadisi bu âyetin bir beyanı (izahı) gibi algılamadıklarını ifade eden sözlerinden tahrîc metoduyla elde etmişlerdir.

Fakat mütekaddimînin, Rasûlullah'ın perçemini (nâsiyesini) meshettiğini gösteren hadisi,[227] "Başlarınızı meshedin"[228] âyetinin bir beyanı olarak kabul etmeleri, "Hâss, mübeyyendir; ayrıca beyâna ihtiyacı yoktur" kaidesinin aleyhine bir gerçek olarak karşılarına çıkmıştır.

Yine mütekaddimîn, "Zina eden kadın ve erkeğe yüzer sopa vurun",[229] "Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesin"[230] ve "Boşanan kadın, başka bir erkekle nikahlanmadıkça önceki kocasına helal olmaz"[231] gibi âyetleri de beyana muhtaç görmüş ve bazı hadislerle onları açıklama yoluna gitmiştir. Neticede: bu müteahhirîn âlimleri, bir usûl kaidesi olarak kabullendikleri o esasın hilâfına olan bu nevi durumları izah etmede hayli zorlanmışlar ve karşılaştıkları itirazlara da tekellüflü cevaplar ver-

---

226 Ebu Davud, Salât, 144, 148; Tirmizi, Mevâkît 81, Salât, 196; İbn Mace, İkâmetü's-Salah, 16; Nesâi, Salat 54; Ahmed b. Hanbel, 4/119, 122; Dârimî, 1/304; Dârekutnî, 1/348; Beyhakî, 2/88; Tahavi, Şerhu Müşkili'l-Asâr, 1/79, 80; Taberânî, el-Kebir, 17/578-585; Beğavi, Şerhu's-Sünne, 61. [M]

227 Müslim, Tahare, 81, 83; Ebu Davud, Tahare, 60; Nesai, Tahare, 86-87; Ahmed b. Hanbel, 4/344, 348 [M]

228 Maide, 5/6 [A]

229 Nur, 24/2 [M]
Hadîs-i şerif, sopa cezasının (celd) bekarlara mahsus olduğunu, muhsan (evli) olanlara ve olmuşlara ise recim cezasının gerektiğini beyan etmiştir. [M]

230 Maide, 5/38 [M]
Hadis-i şerif, el kesme için, çalınacak malın bir kıymet ifade etmesi gerektiğini şart koşmuş, böylece âyeti beyan etmiştir. [M]

231 Bakara, 2/230 [M]
Hadis âyette geçen nikah sözcüğünden maksadın akit değil, zifaf olduğunu beyan eder. [M]

mek mecburiyetinde kalmışlardır. Nitekim bu meseleler, onların kendi kitaplarında detaylarıyla ele alınmıştır.

Örnek 2: "Âmm nasslar da, hâsslar gibi kat'îdir."

Aynı âlimlerin belirlediği bir başka usûl kaidesi. Bu kaideyi de mütekaddimîn ulemasının, "Size Kur'ândan kolayınıza gelen (sûre veya âyetler)i okuyun!"[232] âyetini, "Fatiha suresiz namaz olmaz"[233] hadisiyle; ve "Akarsularla sulanan araziden çıkan mahsulattan öşür vermek lâzımdır"[234] hadisini de, "Beş vesk'ten[235] aşağı olan mahsulata (toprak ürünleri) zekât düşmez"[236] hadisiyle tahsis etmemelerinden çıkardılar (tahrîc ettiler). Bunlar gibi daha pek çok misaller verilebilir.

Fakat aynı âlimler, "Haccı da, umreyi de Allah rızası için tamamlayın. Eğer engellenecek olursanız, kolayınıza gelen kurbanı gönderin"[237] âyetindeki kurbandan maksadın; koyun-keçi gibi küçükbaş hem de deve-sığır gibi büyükbaş hayvanlar olduğunu açıklayan hadis-i şerifle[238] karşılaşınca, mezkur kaideleriyle uyuşmayan bu durumu izale etmek için bazı tekellüflü cevaplara girmişlerdir.

---

232 Müzzemmil, 73/20 [A]

233 Buhari, Ezân, 86; Ebu Davud, Salat, 36, 122; İbn Mace, İkame, 4, 11;Tirmizî, Mevâkît, 68, 69, 115, 116, Ebvâbü's-Salât 183; Ahmed b. Hanbel, 3/101, 111, 114 (Ubade b. Sabit'ten rivayetle) [M]

234 Buharî, Zekat, 54, 55; Müslim, Zekat, 8; Tirmizi Zekat, 14; Ebu Davud, Zekat, 14; Nesai, Zekat 25. (İbn Ömer'den rivayetle) [M]

235 Bir vesk, atmış sâ'dır. Bir sâ' yaklaşık olarak 2.917 kg.dır. Buna göre bir vesk, 1.750.020 kg. olmaktadır. [M]

236 Buhari, Zekat, 4, 31, 32, 41, 42, 56; Müslim, Zekat, 1, 3, 4, 6; Muvatta, Zekat, 1; Ebu Davud, Zekat, 2; Tirmizi, Zekat, 7; Nesai, Zekat, 5; İbn Mace, Zekat, 6 (Ebu Saîd el-Hudri'den) [M]

237 Bakara, 2/196 [A]

238 Buhari, Mihsar, 7; Meğazi, 35; Müslim, Hacc, 80, 85. Ayrıca daha açık bir başka rivayet için bkz. Suyuti, Dürrü'l-Mensur, c.1, s.512 (İbn Cerir ve İbn Ebi Hâtim,İbn Abbas'tan) [M]

Örnek 3: "Mefhûm-u şart ve mefhûm-u sıfata asla itibar edilmez."[239]

Sözkonusu âlimlerin bir usûl kaidesi olarak belirlediklerinden. Bu kaideyi de mütekaddimîn ulemasının, "Sizden kim, imanlı hür kadınlarla evlenmeye güç yetiremezse, ellerinizde bulunan mü'mine cariyelerinizden alsın"[240] âyetiyle alâkalı uygulamalarından ve sözlerinden tahrîc yöntemiyle elde etmişlerdir.

Fakat sonra bu âlimler, mütekaddimîne ait başka uygulamalarla -"Sâimeye de (senenin çoğunu umumi otlaklarda beslenerek geçiren deve koyun gibi hayvanlar) zekât düşer"[241] hadisinde olduğu gibi- karşılaşınca, mezkur kaideleriyle uyuşmayan bu durumu izale etmek için bazı tekellüflü cevaplara girmek zorunda kalmışlardır.

Örnek 4: "Fakih olmayan ravinin naklettiği ve re'ye de kapalı olan hadislerle amel etmek vacip değildir."

Aynı müteahhirîn ulemasının belirledikleri usûl kaidelerinden biri. Bu kaideyi de mütekaddimîn ulemasının, (fakih olmayan ravinin rivayet ettiği ve re'ye kapalı olan) meşhur musarrat hadisini terketme noktasındaki uygulamalarından ve sözlerinden çıkarmışlardır.

Ayrıca bu âlimler, (fakih olmayan ravilerin rivayet ettiği ve

---

239 **Mefhum-u şart:** şarta bağlı olan bir hükmün zıddının, o şart bulunmadığı zaman sabit olmasıdır.

Mefhum-u sıfat: sözdeki lafzın ihtiva ettiği bir vasıfla kayıtlı olan hükmün aksini, bu vasıf bulunmadığı zaman isbat etmektir. [M]

240 Nisa, 4/25. [M]

Ayetin şart mefhumu, gücü yetenlerin cariyeleri alamayacağıdır ki, ayette bu sözkonusu edilmemiştir. [M]

241 Nesâî, Zekat, 4, 7; Ebu Davud, Zekat, 5; Ahmed, 5/2, 4.

Sâimenin sıfat mefhumu, sâime olmayan, evlerde beslenen hayvanlardır ki, bilindiği gibi bu mefhuma riayet edilmiş, zekat mallarında sâimelik şartı aranmıştır. [M]

re'ye mahal bulunmayan şu iki hadis, yani) kahkahanın namazı bozacağını bildiren hadis[242] ve unutarak yemenin orucu bozmayacağını ifade eden hadis[243] ile mütekaddimînun amel ettiği gerçeği ile karşılaşınca, bu iki zıt durumu izah sadedinde yine bir sürü tekellüf dolu cevaplar vermek zorunda kaldılar.

Bu zikrettiklerimiz gibi daha pek çok örnekler vardır ve bunlar, bir araştırmacı gözünden asla kaçmaz. Kişi araştırmacı değilse, ona değil işaret, konuyu uzun uzadıya anlatmak bile yeterli olmayacaktır. Burada anlattıklarımızın doğruluğuna delil olarak: muhakkik âlimlerin "Re'ye mahal tanımayan ve fakih olmayan ravinin rivayet ettiği bir hadisle (musarrat hadisi gibi) amel etmek vacip değildir" meselesiyle alakalı sözleri yeterlidir. Aslında bu "zabt ve adalet sıfatı olmakla beraber fakih olmayan ravinin rivayet ettiği ve re'ye mahal tanımayan bir hadisle amel edilemeyeceği" görüşü, İsa b. Ebân'a (ö.221/836)[244] aittir ve çoğu müteahhirîn uleması da bu görüşü tercih etmiştir.

İmam el-Kerhî (v. 340/952)[245] ve onun izinden giden âlimler ise "bir hadisle amel edilebilmesi için ravisinin fakih olması şartının bulunmadığı" görüşündeydiler ve buna sebep olarak da "kabul noktasında haberin/hadisin kıyastan daha öncelikli olduğu"nu gösteriyorlardı. Kendi ifadeleri şöyledir: "Bizim tâbi olduğumuz imamlardan böyle (hadislerle amel edilemeyeceğine

242 İbn Adiyy, el-Kâmil, 3/166-170; el-İrvâ, 392; et-Telhîs; Nasbu'r-Râye. (Zayıf bir hadistir) [T]

243 Buhari, Eymân, 15; Tirmizi, Sıyâm, 26; İbn Mâce, Sıyâm, 15; Ahmed b. Hanbel, 3/489, 491. (Ebu Hureyre'den rivayetle.) [T]

244 **İsa b. Ebân**: Hanefî fukasının büyüklerindendir; uzun zaman kadılık yapmıştır. Irak fakihlerindendir. Fürû-u fıkha dair eserleri vardır. Hicrî 221/836 yılında vefat etmiştir. Bkz. es-Siyer, 10/440. [M]

245 **Ubeydullah b. el-Huseyn Ebu'l-Hasan el-Kerhî**: Hicrî 260 yılında doğmuştur. Devrinde Irak Hanefî fakihlerinin başı durumundaydı. Bağdat'ta 340/952 yılında vefat etmiştir. Bkz. es-Siyer, 15/426. [M]

dair) bir söz nakledilmemiştir; aksine onlardan gelen kavil şudur: "Haber-i vâhid, kıyasa mukaddemdir (kabul bakımından daha önceliklidir)."

Ayrıca görülmesi gereken bir durum daha vardır. Müteahhirîn âlimleri, Ebu Hureyre'nin (r.a.) "oruçlunun unutarak yiyip içmesinin orucu bozmayacağına" dair rivayet ettiği hadisle amel etmişlerdi; oysa bu hadis, kıyasa muhalifti. Hatta Ebu Hanîfe (r.h.) konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Eğer şu rivayet olmasaydı, bu konuda kıyasla hükmederdim (ve oruç bozulur derdim)."

Keza buraya kadar anlattıklarımıza ilaveten, müteahhirîn âlimleri arasındaki çoğu ihtilâfların: mütekaddimînin uygulamalarından tahrîc metoduyla çıkarmış oldukları kurallardan ve birbirlerine yönelttikleri eleştirilere vermiş oldukları cevaplardan kaynaklanmış olması da sözünü ettiğimiz hususların doğruluğunu gösterir.[246]

İkinci Gerçek:

Kavl-i hakiki (fakihin bizzat kendi sözü) ile kavl-i muharrec (fakihin uygulamalarından tahrîc metoduyla elde edilen görüşü) birbirinden farklıdır

Bazılarını gördüm ki: Şu uzun uzun şerhlerde ve kalın kalın fetva kitaplarında bulunan her sözün, Ebu Hanîfe ve onun iki arkadaşının görüşleri olduğunu zannediyorlar. Tahrîc metoduyla elde edilen bir görüş (kavl-i muharrec) ile gerçekte

246 Metinde geçen "redd" kelimesiyle başlayan cümleciğin ma'tufuna göre son cümleye şöyle de mana verilebilir: "Keza buraya kadar anlattıklarımıza ilaveten: müteahhirîn âlimlerinin, mütekaddimînin uygulamalarından yola çıkarak yaptıkları tahriçlerde ihtilaf etmeleri ve birbirlerini eleştirmeleri de sözünü ettiğimiz hususların doğruluğuna bir başka delildir." [M]

söylenmiş bir görüşün (kavl-i hakiki) arasını ayırt edemiyorlar. Buna bağlı olarak da onların, meselâ "Mesele, el-Kerhî'nin tahricine göre şöyledir, et-Tahâvî'nin[247] tahricine göre ise şöyledir" gibi sözlerini anlamıyorlar ve yine "Ebu Hanîfe şöyle dedi" sözü ile "Meselenin cevabı, Ebu Hanîfe'nin kavline göre şöyledir" veya "Meselenin cevabı, Ebu Hanîfe'nin metoduna göre böyledir" sözleri arasındaki farkı görmüyor, hepsini bir sanıyorlar.

Yine bu kimseler, Hanefî muhakkiklerinden İbn Hümâm (v. 861/1457) ve İbn Nüceym (v. 970/1563)[248] gibi âlimlerin, "büyük havuzun en ve boyunun 10'a 10 arşın olması" meselesi[249] veya "teyemmümün caiz olması için sudan bir mil uzakta olma şartının koşulması" meseleleri gibi daha pekçok meselelerde söylemiş oldukları sözlere de kulak vermiyordı. Oysa ki İbn Hümâm veya İbn Nüceym gibi fıkıhçıların bu sözleri, önceki fakih imamlardan yapılmış olan tahrîclerdendi ve gerçekte mezhebin (o mezhep imamlarının bizâtihi söyledikleri) görüşleri değildi.

Üçüncü Gerçek:

Mezhepler, cedel tartışmaları üzerine kurulmamıştır

Şahit olduğum bazı kimseler de: Mezhep binasının, İmam

---

247 **Ahmed b. Muhammed b. Selâme, Ebu Ca'fer el-Ezdî et-Tahâvî:** Hanefî imamlarının büyüklerindendir. Hicrî 230 yılında doğdu, önce İmam Şafii'nin talebesi dayısı el-Müzenî'den okudu, sonra kadı olan Ebu Ca'fer b. Ebî İmrân'a gitti ve ondan ilim tahsil etti. Sonra Şam'da kâdılkudât olan Ebu Hâzim ile karşılaştı ve ondan fıkıh aldı. Kendisi hadiste ve ahbârda da imam idi. Tasnifleriyle akranlarına üstün bir duruma geldi. 321/983 senesinde vefat etti. Bkz. es-Siyer, 15/27. [M]

248 **Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed, İbn Nüceym**: Hanefî mezhebinin meşhur âlimlerindendir. Hicrî 970 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Şezerâtü'z-Zeheb, 8/357. [T]

249 Bkz. İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-Kadîr, 1/70-71, Kahire, 1319.

Serahsî'nin[250] Mebsût'u, Mergînânî'nin Hidâye ve Zeylâî'nin Tebyînü'l-Hakâik'ı gibi fıkıh kitaplarında bulunan uzun boylu cedel tartışmaları üzerine kurulmuş olduğunu sanıyorlar. Malum mezhepler arasında cedeli ilk başlatanın Mu'tezile mezhebi olduğunu da bilmiyorlar. Oysa kendi mezhepleri cedel üzerine bina edilmemiştir. Cedeli, müteahhirûn ulemasının hoş karşılamasının sebebi ise: sadece talebelerinin zihinlerinin genişlemesi ve anlayışlarının keskinleşmesine faydalı olur düşüncesiydi; tabii daha başka nedenleri de olabilir, Allahü a'lem. Bu kuşku ve şüphelerin büyük bir kısmı, bizim bu kitapta genişçe ele aldığımız bilgilerle izale olur kanaatindeyiz.

Dördüncü Gerçek:

Fıkhî yaklaşımları sadece ehl-i re'y ve ehl-i zâhir olarak iki ekole indirgemek yanlıştır

Yine gördüğüm bir takım insanlar zannediyorlardı ki: Ortada yalnızca ve yalnızca iki fırka vardır: ehl-i re'y ve zâhirîler, ve bunların bir üçüncüsü daha yoktur. Her kıyas yapan, istinbatta bulunan kişi de re'y ehlindendir. Bu, onların düşüncesi. Hayır, kesinlikle gerçek bu değildir. Re'yden maksat: "sırf akıl ve anlayış" demek değildir; çünkü bu ikisi zaten tabii olarak bütün

---

250 **İmam Serahsî**: Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, Şemsü'l-Eimme es-Serahsî Ebu Bekr. Hulvânî'nin talebesidir ve "meselelerde müçtehid" sayılır. İmam, allâme, hüccet, mütekellim, usûlcü ve münazir idi. Hanefî mezhebine ait Zâhiru'r-Rivâye kitaplarını bir araya topladığı 30 ciltlik el-Mebsût'unun 15 kadar cildini Özcand'da hapiste iken imla yoluyla yazdırmıştır. Hâkâna yaptığı nasihat yüzünden bir kuyuya kapatılmıştı. Kuyunun dibinden mütalaada bulunmaksızın ezberinden olarak fıkhî meseleleri, kuyunun başındaki talebelerine yazdırmıştır. Usûlü'l-Fıkh, Şerhu's-Siyer ve'l-Kebîr, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî gibi eserleri vardır. 483/1090 senesinde vefat etmiştir. Bkz. Mukaddimetü Usûli's-Serahsî, el-Efğânî [M]

âlimlerin ayrılmaz vasflarındandır. Re'yden maksat: "aslen hiçbir sünnete dayanmayan görüş" demek de değildir; zira böyle bir görüşü elbette ki hiçbir Müslüman benimsemez. Yine re'yden maksat: "istinbat ve kıyasta bulunmaya yeterlilik" de değildir; çünkü Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûyeh ve hatta Şâfiî ittifakla ehl-i re'yden değildiler; oysaki onlar pekala istinbatlar yaparlar ve kıyaslarda bulunurlardı.

Bilâkis ehl-i re'yden maksat şudur: Müslümanların hepsi veya ekserisi tarafından icma ile kabul edilmiş meseleleri benimsedikten sonra, bunların dışındaki konularda mütekaddimînden bir âlimin usûlüne göre tahrîclerde bulunma işine yönelmiş kimselerdir. Bunların yaptıkları en büyük iş ise; hadis ve âsâr araştırması yapmaksızın, nazîri nazîr üzerine hamletmek (iki benzer arasında kıyasta bulunmak) ve bir meseleyi, belirledikleri bir usûl kaidesine dayandırmaktan ibarettir.

Zâhirîler ise: Ne kıyası ne de sahâbe âsârını kabul eden Davud ez-Zâhirî (v. 270/883)[251] ve İbn Hazm (v. 456/1064)[252] gibi âlimlerdir.

Ehl-i re'y ve Zâhirîlerin arasında ise Ehl-i sünnetin muhak-

---

251 **Ebu Süleyman Davud b. Ali el-İsbahânî ez-Zâhirî**: Hicrî 202 (veya 200) yılında Kûfe'de doğmuş ve İshâk b. Râhûyeh, Ebu Sevr ve daha başkalarından ilim tahsil etmiştir. İmam Şafii'ye son derece bağlı idi ve onun faziletine dair iki kitap yazmıştı. Sonra kendine mahsus yeni bir mezhep edindi. Mezhebinin temelini, Kitap ve Sünnetin zâhiriyle amel etmek oluşturuyordu; tabii ki zâhirinin murad olunmadığına dair Kitap ve Sünnetten ya da icmâdan bir delil bulunmadığı müddetçe. Nass bulunmadığı zaman icmâ ile amel ederdi. Kıyası tamamen reddetmişti. 270/883 senesinde Ramazan ayında vefat etmiştir. Bkz. es-Siyer,13/97 [M]

252 **M. Ali b. Ahmed b. Said Ebu Muhammed, İbn Hazm**: Hicrî 384 yılında doğdu. Endülüs'te yetişmiş büyük Zahirî mezhebinin müçtehid imamlarındandır. Kendisi hem fakih, hem muhaddis, hem vezir ve hem de ediptir. 456/1064 tarihinde vefat etmiştir. Hicrî 456 senesinde Şa'ban ayında vefat etmiştir. Bkz. es-Siyer, 18/184 [T]

kik âlimleri bulunmaktadır; Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) ve İshak b. Râhûyeh (v. 238/853)[253] gibi.

II. FIKIHTA TAKLİT OLAYININ BAŞLAMASI

Hicrî dördüncü asırdan sonra ümmet arasında belirginleşen ve bir olgu haline gelen gerçeklerden birisi de: Fıkıh sahasında görülen mezhebî taklitlerdir. Taklid müslümanların kalplerine yerleşti ve hiç hissettirmeden bir karınca sessizliği içinde ruhlarını içten içe sardı.

Bu durumun, yani taklidin böylesine yaygın ve yerleşik hale gelmesinin belli başlı sebepleri ise şunlardı:

a. Fukaha arasındaki tartışmalar ve mücadeleler

Fakihler arasında alevlenen ateşin tartışmalar ve kıyasıya mücadeleler, fıkıhta taklit zeminini hazırlayan ana sebeplerden biri oldu. Bu tartışmalar öylesine ileri gitti ki: birbiriyle sürtüşme halinde olan bu fukahadan biri -kim olursa olsun- bir fetva verdiğinde fetvası derhal muhalefet görüyordu ve kabul edilmiyordu. Mütekaddimînden bir fakihin konu ile ilgili bir açıklaması ortaya konmadıkça da tartışmalar sürüp gidiyordu.

b. Kadıların zulümleri

Kadıların çoğu doğru yoldan çıkıp güvenilir insan olma vasfını kaybedince[254] halk onlara kuşku ile bakmaya başladı. Ver-

253 **İshâk b. Râhûyeh**: Horasan'da devrinin büyük hadis âlimlerindendir. Hadis tahsili için çeşitli ülkeler dolaşmış, kendisinden Buhari, Müslim, Tirmizi ve Nesai gibi hadis imamları hadis rivayet etmiştir. Hadisi, fıkhı, sıdkı, zühd ve takvayı kendisinde toplamış dev bir âlimdi. Müsned'i vardır. 238/853 senesinde vefat etmiştir. [M]

254 Bu sözde aşırı bir mübalağa olduğu görülmektedir. [A]

dikleri hükmün hüsn-ü kabul görmesi için, daha önceleri söylenmiş ve herkesin şüphesiz kabul ettiği bir hüküm olması gerekiyordu. Bunun dışında verdikleri hiçbir hükmü kabul etmiyorlardı.

c. İdarecilerin cehaleti ve insanların ehliyetsiz kişilerden fetva sorması

İdarecilerin cahil olmaları ve halkın ne hadisten ne de tahrîcten anlayan yetersiz kimselerden fetva istemek durumunda kalması. Müteahhirîn arasında âlim geçinen çoklarının durumu böyledir. İbn Hümâm gibi bazı âlimler bu hususa dikkat çekmişlerdir. Aynı dönemde müçtehid olmayan nice kimseler fakih diye anılıyor ve insanlar katı bir taassup örneği sergiliyorlardı.

Mezhep taklidini doğuran sebeplerden biri olan fakihlerin ihtilâflarının çoğu ise, görüşler arası tercih meselesinden doğmuştur[255]

Gerçek şu ki: Fukaha (mes'elenin meşruiyeti üzerinde ihtilâf etmiyordu; onların) arasındaki ihtilâf şekillerinin çoğu, aynı konuyla alâkalı iki ayrı içtihadtan birini diğerine tercih etme noktasından doğmuştur. Özellikle hakkında sahâbeden iki farklı içtihad bulunan meselelerde bu ihtilâflar daha çok vuku bulmuştur. Meselâ: teşrik tekbirleri, bayram tekbirleri, ihramlı bir kimsenin nikahlanması, İbn Abbâs ve İbn Mesûd'un teşehhüdü, namazda besmelenin ve 'amîn'in gizli söylenmesi,

255 Bu küçük başlık altındaki bir paragraflık kısım, bir sonraki "Dört Mezhebte Taklid" bölümünde "IV. Fukahanın İhtilâfları" başlığı altında zikredilen hususlara girişte de ilk paragraf yazılmış Dihlevî tarafından. Burada "Fıkıhta Taklid Olayının Başlaması" başlığı altına kaydedilmesi, siyak-sibâk açısından gereken lüzum üzerine, belki bir fikir verme mahiyetinde olabilir. Bu paragraftan bir önceki son cümlenin ardından ihtiyaca binaen zikredilmiş gibi ki, gayet yerindedir. [M]

ikâmette bazı kısımların tek veya çift okunması gibi hususlar zikredilebilir.[256]

III. HER İLİMDE AŞIRI DERECEDE DERİNLEŞMEYE KALKIŞILMASI

Hicrî dördüncü asırdan sonra meydana gelen hadiselerden biri de, insanların bütün ilim sahalarında aşırı sayılabilecek derecede derinleşmeye kalkışmaları oldu:

Bazıları, hadis sahasında "ilm-i esmâ-i ricâl" (hadis ravilerinden ve hadisçilerden bahseden ilim) ve "ilm-i merâtib-i cerh ve ta'dîl" (cerh ve ta'dil mertebeleri ilmi) adı altında yeni bir ilim tesis ediyoruz kuruntusuyla yola çıktılar ve sonunda eski yeni tarih adına ne varsa hepsini topladılar. Bazıları ise, mevzû (uydurma) hadisler sınırına giriyor olsa bile bütün nadir ve garib haberleri araştırma işine giriştiler.

Kimileri, usûl-ü fıkha bol bol kîl ü kâller soktu; fıkıh metodolojisini "O öyle dedi, bu böyle dedi" gibi münazaralarla doldurdu. Herkes kendi imamları adına cedel kaideleri istinbat etmeye koyuldu; bir şeyler yazdı çizdi, hazırladı, onları iyice araştırdı, temellerini buldu, cevaplar verdi, incelemeler yaptı, tanımlamalara gitti ve taksimat yaptı; bazen oldu sözü alabildiğine uzattı, bazen oldu ihtisar etti.

Kimileri de, hiç kimsenin aklına gelmeyecek derecede hayalî ve gerçekleşmesi mümkün olmayacak kadar farazî bir kısım meseleler ortaya attılar, onlarla uğraştı durdular.

---

256 Dr. Rahmi Yaran'ın "İçtihat Risalesi" ismiyle yaptığı el-İnsâf çevirisi s.76'daki 17. dipnotta, 2 sayfalık kısmın Ebu Ğudde'nin tahkik ettiği nüshada olmadığını söylüyor. Oysa ki bizim tercümesini yaptığımız Ğudde'nin tahkikli nüshasında var: (Bkz. el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf, Şâh Veliyyullah Dihlevî, Tahkik: Abdülfettah Ebu Gudde, Dâru'n-Nefâis, 1986, Beyrut.) [M]

Birtakım kimseler ise, ehl-i tahrîcin, hatta daha aşağı mertebede olanların sözlerinin bile îmâ ve iktizâ delaletlerini ve genelliği altına giren ince anlamları araştırdılar ve bunlardan hareketle de, ilim adına hiçbir âlimin veya câhilin duymaktan hoşlanmayacağı bir sürü çıkarımlarda bulundular.

Yukarıda sözünü ettiğimiz bu cedel, hilaf ve aşırılık yüzünden ortaya çıkan fitneler, İslâm tarihindeki ilk fitneler kadar tehlikeli oldu. İlk fitneler, yani mülk ve saltanat kavgalarıyla zuhur eden ve herkesin kendi adamını desteklediği bir dönemde ortaya çıkan fitneler. Nasıl ki bu fitneler sonucunda müstebid bir saltanat doğdu ve ne olduğu bilinemeyen bir sürü kör-sağır olaylar meydana geldi; aynı şekilde bu ikinci fitneler de dünya kadar cehaleti, karışıklığı ve ardı arkası kesilmeyen nice vehim ve zanları netice verdi.

Bunun sonrasında nesiller, sırf taklid üzere yetiştiler; hakkı batıldan, cedeli istinbattan ayırt edemiyorlardı. O dönemlerde "fıkıhçı" denildi mi, fukahanın kavillerini zayıf-kuvvetli demeden ezberleyen, yeri geldiğinde bunları ağzını şişire şişire söyleyen ve çoğu zaman da bol bol ve boş boş konuşan geveze kimseler akla geliyordu.

Yine o dönemde "hadisçi" demek, sahih ve sakîmleriyle bütün hadis-i şerifleri ezberinden bir çırpıda sayıp döken ve onları çene kuvvetiyle süratlice okuyabilen kimse demekti. Tabii hepsinin bu şekilde olduğunu söylemek doğru olmaz. Çünkü Allah'ın fıkıh-hadis gibi ilimlere tahsis eylediği seçilmiş kulları vardır ve olacaktır. Onların bu misyonu görmesine kimse engel olamaz. Sayıca az da olsalar onlar, Allahın yeryüzündeki hüccetleridirler.

Sözkonusu devirlerle ümmet hayatında bir süreç başlamıştır ki.. sonra gelen her asırda, fitneler daha da çoğalmış.. taklid sürekli artmış ve insanların sinelerindeki emanet daha şiddetli

bir şekilde sökülüp çıkarılmıştır.. öyle ki insanlar huzuru dinî işlere dalmayı terketmekte arar hale gelmişler ve "Biz atalarımızı bir dine bağlanmış bulduk, bizler de onların izlerinden gidiyoruz."[257] der olmuşlardır.

(Ne diyelim?) Şikayetimiz yalnız Allah'adır. Sadece Ondan yardım dileriz; çünkü yegane Müsteân Odur. Yalnızca Ona güvenir ve daima Ona tevekkül ederiz. [Nihayet "el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf" isimli şu risalemizde anlatmak istediğimiz hususların burada sonuna gelmiş bulunuyoruz. Başta ve sonda, gizli ve âşikâr her zaman ve her yerde bütün hamdler yalnızca Allaha mahsustur.][258]

---

257 Zuhruf, 43/22 [A]

258 Parantez içindeki iki cümle, el-İnsâf'ın tercemesini yaptığımız Dâru'n-Nefâis baskısında bulunmamaktadır; ancak diğer el-İnsâf nüshaları tam bu cümlelerle son bulunduğu için böylece kaydetmeyi uygun gördük. Elimizdeki nüsha ise diğerlerinde bulunmayan bir bölüm ile "et-Taklid fi'l-Mezâhibi'l-Erbaa" yani: Dört Mezhebte Taklid, bölümüyle son bulmaktadır. [M]

Altıncı Bölüm

DÖRT MEZHEPTE TAKLİD MESELESİ
YANLIŞ ANLAŞILAN BAZI ÖNEMLİ HUSUSLAR

YANLIŞ ANLAŞILAN BAZI ÖNEMLİ KONULAR

Bu makamda yanlış anlamalara sebep olan, kademlerin (ayakların) kaydığı ve kalemlerin de aşırıya kaçtığı bazı meselelere dikkat çekmek münasip olur. Bu meselelerden bir tanesi: meşhur dört hak mezhebin taklid edilmesi hususudur.

I. DÖRT MEZHEBİ TAKLİD MESELESİ[259]

A. Taklidin İcma ile Caiz Oluşu

Dört Hak Mezhebin Taklid Edilmesi, Ümmetin İcması İle Caizdir

Sabit bir gerçektir ki: Ümmet-i Muhammed ya da (en azından kahir ekseriyeti) ümmet içinde kendilerine itimad edilen

---

259 Dört Mezhepte Taklid adını taşıyan, fakat "Yanlış Anlaşılan Bazı Konular" başlığıyla verdiğimiz bu son bölüm, tercemesini yaptığımız el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf isimli esere, yine müellifin başka bir eserinden, Huccetullahi'l-Bâliğa'sından, [Dihlevî, Huccetullahi'l-Bâliğa, c.1, s.286-300, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1195.] Abdülfettah Ebu Gudde tarafından iktibas edilerek ilave olunmuştur; ve sadece Dâru'n-Nefâis baskısında bulunmaktadır; el-İnsâf'ın diğer yayınevi baskılarında –ulaşabildiklerimizde- bulunmamaktadır. [M]

âlimler, "tedvin edilmiş bulunan dört hak mezhebin (Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî Mezheplerinin) taklid edilmesinin caiz olduğu" konusunda ilk zamanlardan günümüze kadar icma edegelmişlerdir. Bir fıkhî mezhebi taklid etmedeki maslahat ve faydalar aşikâdır, herkes tarafından rahatlıkla görülebilir. Özellikle himmetlerin gerçekten kısaldığı, nefislere hevanın içirildiği ve herkesin kendi görüşünü beğendiği günümüz dünyasında bu mezheplerin önemi her zamankinden daha fazladır denilebilir.

B. Taklidin Haram Oluşu

İbn Hazm'ın, Taklidin Haram Olduğuna Dair Görüşü ve Delilleri

İbn Hazm (v. 456/1064) ise, ümmetin icma ile kabul ettiği bu genel inanca katılmayarak aksini savunmuş ve şöyle demiştir: "Taklid haramdır. Bir kişiye, Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) sözleri hariç, bir başkasının sözünü/görüşünü delilsiz olarak alıp kabul etmesi helal olmaz.

Taklidin haram olduğunun delilleri ise şunlardır:

1) Öncelikli delil, taklidi zemmeden ve taklid etmeyenleri de metheden âyet-i kerimelerdir: "Ey insanlar! Siz, Rabbiniz tarafından size indirilen vahye tabi olun, ondan gayri birtakım hâmîler edinip de onlara uymayın."[260] "Onlara, 'Gelin, Allahın indirdiği buyruklara tâbi olun!' denildiğinde şöyle cevap verirler: Hayır, biz atalarımızı yaşıyor bulduğumuz yola uyarız."[261]

Yukarıdaki âyetlerde taklidçileri zemmeden Allah Tealâ, şu âyetlerde ise taklid etmeyenleri methetmektedir: "Tağuta ibadet etmekten kaçınıp gönülden Allah'a yönelenlere müjdeler var. O

---

260 A'raf, 7/3 [A]

261 Bakara, 2/170 [A]

halde sözü[262] dinleyip sonra da en güzelini[263] tatbik eden kullarımı müjdele! İşte onlardır Allahın hidayetine mazhar olanlar ve işte onlardır akl-ı selim sahibi olanlar." [264]

Allah (c.c.) yine şöyle buyurmaktadır:

"Ey iman edenler! Allaha itaat edin, Rasûlüne ve sizden olan ulü'l-emre de itaat edin. Eğer Allaha ve ahirete inanıyorsanız, hakkında ihtilâfa düştüğünüz bir meseleyi, Allaha ve Rasûlüne arzediniz (yani Kur'âna ve sünnete). Böyle yapmanız hem daha hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir."[265]

---

262 Ayetteki 'söz'den maksat, bazı müfessirlere göre: Kur'ân-ı Kerim'dir (Celaleyn Tefsiri). Bazılarına göre ise: Cenab-ı Hakk'ın kelamının yanında, Rasûlü Ekrem'in (s.a.s.) hadis-i şerifleri, müelliflerden selefin ve hatta kafirlerin beyanlarıdır (Şeyhzâde Tefsiri). Dolayısı ile âyet-i kerimede zikredilen 'söz'ün ne olduğu kat'î olmayınca, İbn Hazm gibi, Zâhirî âliminin bu âyetin zahirinden kendi maksadı doğrultusunda güçlü bir delil çıkarması biraz yoruma dayalı gibi görünmektedir ve subjektiftir. [M]

263 Onlar, yani kendilerine salâh yollarını gösteren âyetlere (Celâleyn Tefsiri) uyanlar ve Cenab-ı Hakk'ın tebşîrine mazhar olanlar, 'tâğut'dan ictinap ve Hakk'a rücû' ile beraber bu sıfatlarla da muttasıf olanlardır. Zamîr yerinde zâhirin, yani 'hüm' yerinde 'ıbâd'ın zikredilmesi mü'minlerin emr-i dinde 'güzel' ile 'en güzel'i, 'fâzıl' ile 'efdal'ı temyiz edecek bir intikâd hâssasına mâlik olmaları lüzûmuna işarettir. Onlar 'vâcip' ile 'nedb' karşısında kaldıkları zaman 'vâcib'i, 'mübah' ile 'nedb' karşısında kaldıkları zaman da 'nedb'i ihtiyar ederler. Elhâsıl: Allah katında hangisi daha çok yakınlığa delalet ediyorsa ona ve en çok sevap getirene hırs gösterirler. Yahud 'Sözü dikkatle dinlerler'in manası; Kur'ân'a ve Kur'ân'dan gayriye dikkatle kulak verirler de her şeyden evvel Kur'ân'a uyarlar, demektir. Yahud 'el-kavl'den murad, Allah'ın emridir. Buna göre meâl şudur: 'Allah'ın emrine dikkatle kulak verirler de onun en güzeline uyarlar'. Mesela 'Kısâs' ile 'Afv' karşısında kaldıkları zaman 'Afv'ı ihtiyar ederler. Yahud iyiliği de, fenalığı da tazammun eden herhangi bir sözü işittikleri zaman onun iyi taraflarını söylerler, kötü tarafından sarf-ı nazar ederler (Beyzâvî, Medârik Tefsirleri). 'Ruhsat'tan ziyade 'Azimet' ile hareket ederler. İbn Abbas (r.a.) diyor ki: Ebu Bekir (r.a.) Müslüman olunca, ona Osman, Abdürrahman b. Avf, Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Saîd b. Zeyd (r.anhüm) gelip meseleyi sordular. O da dâire-i imana girdiğini haber verdi. Bunun üzerine hepsi Müslümanlığı kabul ettiler. İşte 'Müjdele o kullarımı ki..' (Zümer, 39/17-18) ayetinin sebeb-i nüzûlü bu hadisedir. "Hâzin Tefsiri". [M]

264 Zümer, 39/17-18 [A]

265 Nisa, 4/59 [A]

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre: Cenab-ı Hakk, tartışma konusu olan bir meseleyi çözüm için, Kur'ân ve sünnetin dışında herhangi bir kimseye götürmeyi mübah kılmamıştır. Aksine, vukû' bulan ihtilâfı, bir insan sözü ile çözmeye kalkmayı haram kılmıştır; çünkü o kişi, Kur'ân ve sünnetin dışında bir yerdedir.

2) Sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînin istisnasız hepsi icma halinde; aralarından bir kimsenin gerek kendi dönemindekilerden ve gerekse öncekilerden birinin görüşüne yönelerek bütünüyle onu taklid etmesini, ona uymasını yasaklamışlar ve kendileri de böyle tam teslim bir taklidden kaçınmışlardır.

En hayırlı ilk üç neslin[266] durumu bu iken artık kim, İmam Ebu Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Şâfiî ya da İmam Ahmed'in –veya bir başka fakihin- mezhebini bütünüyle alır, tâbi olduğu imamın görüşlerinden hiçbirini terketmez ve katiyyen başka görüşlere bakmaz, Kur'ân ve sünnet'te yer alan nassları bizzat imamının görüşü haline getirmeksizin benimseyip yaşamaz ise, bilmelidir ki: baştan sona bütün ümmetin icmaına açıkça muhalefet etmektedir. Bu sözümüz kat'î bir gerçektir ve hakikatin böyle olduğunda da kesinlikle şüphe yoktur. Böylesine mutaassıp davranan bir mukallid, kendi lehinde ne bir selef bulabilir, ne de hadisle övülen o ilk üç nesil içinde kendisi gibi birine rastlayabilir! Evet belli bir mezhebe saplanan kimse, umum müminlerin yürüdüğü büyük şehrahın dışında bir yolda gitmektedir. Allah bizi böyle bir duruma düşmekten muhafaza buyursun.

3) Ayrıca belirtmek gerekir ki: bütün fakihler, başkalarını taklid etmekten nehyetmişlerdir; dolayısıyla kim bu fakihleri taklid ederse, bizzat onlara muhalefet etmiş olmaktadır.

4) Bunlara ilâve olarak… Hem bu fakih imamları, bir Ömer

---

266 Allah Rasûlü (s.a.s.) buyurmuşlardır ki: "En hayırlı nesil benim asrımda yaşayanlardır (sahâbe); sonra, ardından gelenler (tâbiî); sonra da, akabindeki nesildir (tebe-i tâbiîn)." Buhari, Fezâilü's-Sahâbe, 1; Rikâk, 7; Tirmizi, Fiten, 45; İbni Mâce, Ahkâm, 27. [M]

b. Hattab, Ali b. Ebî Tâlib, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, İbn Abbâs veya mü'minlerin annesi Âişe (r. anhüm)'den üstün kılan sebep ne olabilir? Halbuki taklid caiz olsaydı, başkalarından önce bu üstün insanların, sahâbilerin taklid edilmesi daha isabetli olurdu."

[İbn Hazm'ın sözlerini bu şekilde aktarmış olduk.]

C. Mezhep Taklidi Kimlere Haramdır

İbn Hazm'ın, taklidin haram olduğu şeklindeki görüşü, ancak şu özellikleri üzerinde taşıyan kişiler hakkında geçerlidir:

1) Fıkhî tek bir meselede de olsa, kendisinde bir nev'î içtihad kudreti bulunan kimse,

2) Rasûlullah'ın (s.a.s.) emir ve nehiylerini ifade eden neshedilmemiş hadis-i şerifleri yakinen bilen kişi. Tabii bu kişinin böyle yakinî bir bilgiye:

a. Ya o mesele hakkındaki hadisleri ve muhalif-muvafık bütün görüşleri inceden inceye araştırma sonucunda, neshedici bir delil bulamaması suretiyle..

b. Ya da ulemâ-i mütebahhirînden kalabalık bir topluluğun o doğrultuda gittiklerini ve muhalif olanların da, kıyas ve istinbat'ın dışında bir delil getiremediklerini tespit etmesi sonucunda, hadis-i şerife muhalefet etmenin gizli bir nifak veya apaçık bir ahmaklıktan başka hiçbir sebebinin olmadığını görmesi suretiyle.. ulaşmış olması gerekir.

Şeyh İzzüddin b. Abdisselam (v. 660/1262)[267]da şu sözleriyle[268] yukarıda bizim dile getirdiğimiz aynı tespitleri işaretlemektedir:

---

267 İzzüddin b. Abdisselam es-Sâlimî ed-Dımeşkî eş-Şafiî: 'Sultanu'l-Ulema' lakaplı büyük imam ve fakihtir. Hicrî 577 yılında Şam'da doğmuştur. Arap dili, hadis, fıkıh ve usûlde asrının büyük imamlarındandı. Ders okutmuş, fetva vermiş, çeşitli te'liflerde bulunmuştur. 'Kavâidu'l-Ahkâm', 'el-İ'câz ilâ'l-îcâz fî ba'dı envâr'l-mecâz', 'Makâsıdu's-Salât' ve yazma halinde bulunan daha başka kitapların sahibidir. 660/1262 yılında vefat etmiştir. [M]

268 Bkz. Kavâidü'l-Ahkâm, 2/135 [M]

"İnsanı hayrete düşüren şeylerden biri de: mukallid fakihlerden bazıları, tâbi olduğu imamının bir meselede dayandığı kaynağın zayıf olduğunun farkına vardığı ve o zayıflığı giderecek herhangi bir müdafi de bulamadığı halde, her şeye rağmen o hususta kendi imamını taklid ediyor ve Kitap, Sünnet ve sahih kıyasların, mezheblerini desteklediği imamları terk ediyorlar.. üstelik de bu taklidde katı bir taassup sergileyerek.. dahası, sırf taklid ettikleri imamları savunmak maksadına matuf olarak; Kitap ve Sünnetin zahirî manasını reddetmek için hayallerinde bazı çareler arıyor ve taklid ettikleri imamı savunmak gayesiyle gerçek olmayan bazı bâtıl te'villerle Kitap ve Sünneti yorumlamaya kalkışıyorlar."

İzz b. Abdüsselâm yine şöyle demiştir:

"Öteden beri Müslümanlar, herhangi bir mezhep kaydı olmaksızın uygun buldukları bir âlime sorularını sorarlardı; ve meselelerini bu şekilde çözen hiçbir kimse de yadırganmazdı. Şu mezhepler ve onların tâbileri içindeki mutaassıplar zuhûr edinceye kadar bu durum böylece devam edegeldi. Bu mutaassıp kişilerdir ki, görüşleri delillerden uzak bile olsa kendi mezhep imamlarına tâbi olmakta ve sanki o gönderilmiş bir peygambermiş gibi, söylediği her şeyde onu taklid etmektedirler. Oysa bu durum, haktan ayrılmanın ve doğruluktan uzaklığın göstergesi olmaktadır ve aklı başında hiç kimse, böylesi bir taklide razı olamaz."

İmam Ebu Şâme (ö.665/1207) de şöyle der:

"Fıkıhla iştigal eden kimsenin, tek bir imamın mezhebiyle yetinmemesi ve her meselede Kitap ve muhkem sünnetin delaletlerine en yakın görüşün doğru olacağına inanması gerekir. Bu, önceki temel ilimleri yeterince tahsil etmiş bir kimse için hiç de zor olmayan kolay bir iştir. Böyle bir kişi, her nevi taassubundan uzak kalmalı ve sonradan ortaya çıkmış ihtilâflı konular-

dan sarf-ı nazar etmelidir. Çünkü ihlilaflı konularla meşguliyet, bir vakit kaybıdır ve kişinin saffetine halel getirerek onun zihnini bulandırır. İmam Şâfiî'nin, insanlara kendini veya bir başkasını taklid etmeyi yasakladığı bilinen bir gerçektir."

İmam Şâfiî'nin talebesi Müzenî (ö.264/877), Muhtasar'ının giriş kısmında şöyle demiştir:

"Bu kitabı, İmam Şâfiî'nin ilminden ihtisar ettim." el-Müzenî özetle şöyle diyor: "Bu eseri, isteyenlerin istifadesine yaklaştırmış oldum. Bununla beraber İmam Şâfiî'nin, gerek kendisinin ve gerekse başkalarının taklid edilmesini yasakladığını da belirtmek isterim; yasaklamıştır, tâ ki herkes, dini hayatını bizzat kendisi düşünsün ve kendisi için ihtiyatlı yaşamayı öğrensin."

3)Bir fakihin mezhebini tıpatıp taklid eden, onun hata yapmış olabileceğini imkansız gören ve her dediği sözü aksine ihtimal vermeyecek şekilde doğru kabul eden; imamının görüşüne aykırı bir delil çıkmış olsa, yine de onu taklidi terketmeme düşüncesini daima kalbinde bir yerlerde saklı tutan[269] avamdan kimseler. İbn Hazm'ın görüşüne uygun düşen bu tip insanlara da taklid haram olmaktadır.

Tirmizî'nin rivayet ettiği şu hadis, sözünü ettiğimiz bu manayı ifade etmektedir: Adiy b. Hâtim (v. 68/687)[270] şöyle anlatmıştır: Rasûlullah'tan (s.a.s.) işittim:

"Yahudiler hahamlarını, Hristiyanlar rahiplerini ve Meryemin oğlu Mesihi Allah'tan başka Rabb edindiler."[271] âyetini oku-

---

269 Yani gizli kalması açısından bu böyledir. Çünkü bu kimse, ortada bir delilin bulunduğunu ve neyi ifade ettiğini bilmemektedir. [A]

270 **Adiyy b. Hâtim et-Tâî**: Kadri büyük, cömert ve cesur sahâbîlerdendi. İslâm öncesi ve sonrası Tay kabilesinin reisiydi. Mürtedlerde yapılan savaşlarda önemli yararlılıklar göstermiş, Irak'ın fethine iştirak etmiş ve Kûfe'ye yerleşmiştir. Cemel ve Sıffîn savaşlarında Hz. Ali (r.a.)'nin yanında yer almıştı. Muhtâru's-Sekafî zamanında, 68/687 senesinde yüz yaşının üzerinde iken vefat etmiştir. [M]

271 Tevbe, 9/31 [A]

du ve sonra da şöyle buyurdu: 'Yanlış anlaşılmasın: elbette onlar, âlim ve rahiplere ibadet edip tapınmıyorlardı; ancak eğer onlar kendilerine bir şeyi helal kılıyorsa, onu helal addediyor; yok haram kılıyorlarsa, onu da haram sayıyorlardı.'[272]

4) Hanefî bir kimsenin, Şâfiî bir fakîhe -tersi de olabilir- fetva sormasını caiz görmeyen ve yine mesela bir hanefînin, Şâfiî bir imama iktidasını tecviz etmeyen kimseler. Bu inançta olan bir kimse, elbette ki o ilk asırların icmaına muhalefet etmiş ve sahâbe ve tâbiîne de ters düşmüş demektir. İbn Hazm'ın görüşünce, bu kabil kimselere de taklid haramdır.

D. Mezhep Taklidi Kimlere Caizdir

İbn Hazm'ın "taklid etmesi haramdır" sözü, yukarıda dört çeşit olarak bahsettiğimiz vasıflardaki kimseler hakkında geçerlidir; yoksa

♦ din olarak yalnızca hadis-i şerifleri benimseyen ve

♦ sadece Allah ve Rasûlü'nün (s.a.s.) helal kıldıklarını helal, haram kıldıklarını da haram kabul eden;

♦ fakat Nebi'nin (s.a.s.) buyruklarını ve onun hadislerinde zahiren tezat gibi görünen ihtilâfları giderme yolunu ve de hadislerden hüküm istinbat etme usûlünü bilmediği için, rüşdünü isbat etmiş bir âlime ittiba eden; ve

♦ o âlimin, söylediği şeylerde isabetli olduğuna ve verdiği fetvalarda da Allah Rasûlü'nün sünnetine bağlı kaldığına inanan;

♦ ama o âlimin görüş ve düşüncelerinde yanıldığını anladığı zaman da, hiçbir inada ve cedele girmeksizin hemen ânında onu terkeden kimse hakkında geçerli değildir.

Böyle bir mü'mini, kim kötüleyecek ve nasıl sünnete aykırı kabul edecektir? Çünkü Müslümanlar arasında fetva sorma ve

---

272 Tirmizi, Tefsiru Sure-9, 10. [M]

fetva verme meselesi, sonradan ortaya çıkmış bir hadise değildir; tâ Efendimiz'in (s.a.s.) devr-i saadetlerinden başlayıp bugüne değin kesintisiz olarak devam edegelmiş bir gerçektir.

Bu meyanda: daima tek bir âlime fetva soran kimse ile, bazen bu âlime, bazen de öbür âlime fetva soran ve yukarıdaki güzel vasıfları da kendisinde toplamış olan bir kimse arasında fark yoktur. Nasıl olsun ki? Bizler, kim olursa olsun hiçbir fakihe Allahın özel fıkıh ilmi vahyettiğine.. bize, ona taati farz kıldığına ve aynı zamanda da o fakihin hatalardan masum olduğuna inanmıyoruz. Aksine biz, bir fakîhe iktida ediyorsak, onun Kitabullahı ve Sünnet-i Rasûlullahı iyi bilen bir âlim olduğuna inandığımız için iktida ediyoruz.

İçtihadda bulunması gereken üç ana şart

İşte böyle Kitap ve sünneti bilen bir fakihin içtihadı şu üç ihtimalden birini mutlaka üzerinde taşımaktadır. Evet bu içtihad:

i. ya Kitap ve sünnetin açık beyanlarına dayanmaktadır;

ii. veya Kitap ve sünnetten istinbat yollarından biri ile çıkarılmıştır;

iii. yahut da o fakîhin karînelerden hareketle, hükmün bir şekilde falan illete bağlı olduğunu bilmesi ve kalbinin de bu bilgiye iyice yatışması sonucu elde edilmiştir.

Neticede fakîh, nass ile sabit olmayanı, nass ile sabit olana kıyas yaparak hükme ulaşmış olmaktadır. Kıyas yapan fakih adeta şöyle demektedir: "Rasûlullah'ın (s.a.s.) 'Bu illetin bulunduğu her yerde hüküm şöyle olacaktır' buyurduğunu zannediyorum." Böylece kıyası yapılacak mesele, nassla sabit olmuş bu umûmî ve küllî esas içine dercedilmiş ve dolayısıyla sonuçta Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) dayandırılmış olmaktadır. Lakin bu dayandırmada "zan" vardır. Eğer böyle olmasaydı, hiçbir mü'min hiçbir müçtehidi taklid etmezdi ve ona bağlanmazdı.

Eğer kendisine tâbi olmamız üzerimize farz olan o masum Rasûl'den (s.a.s.) bize, salih bir senedle sahih bir hadis ulaşsa, o müçtehidin fetvasına aykırı bir hadis, ve biz de hadisi terk edip o tahmine dayalı fetvaya bağlı kalsak; acaba bizden daha zalim kim olabilir ve insanların, âlemlerin Rabbi'ne arz olundukları o ceza gününde Allaha hangi mazereti gösterebiliriz?

II. TAHRÎCTE BULUNMA İLE HADİS ARAŞTIRMALARININ BİR ARADA YÜRÜTÜLMESİ[273]

Hem "fakihlerin görüşleri üzerine yapılan tahrîc" hem de "hadis lâfızlarının araştırılması" metodlarının İslâm dininde çok sağlam esasları vardır. Muhakkik âlimler öteden beri her iki metodu da kullanagelmişlerdir. Nisbeten bazıları birini, bazıları da diğerini belki biraz fazla veya eksik kullanmış olsalar da, ama mutlaka her ikisine de yer vermişlerdir. Bu itibarla bu çok önemli iki metottan birinin tümden ihmal edilmesi -her iki ekolün genelde yaptığı gibi- kesinlikle doğru değildir. Yapılması gereken iş: bu iki metottan her birinin diğerine uygunluğunun araştırılması ve ortaya konulması, her birindeki eksikliğin diğeri vasıtasıyla telâfi edilmesidir. Hasan Basrî'nin (v. 110/728): "Kendisinden başka ilâh olmayana (Allah'a) yemin ederim ki, sizin sünnetiniz, ifrat ve tefritin ortasındadır" şeklindeki sözünün ifade ettiği mana da budur. Bu nokta-i nazardan hareketle denilebilir ki: ehl-i hadisten olan

273 Bu başlık altındaki kısım, esas tercemesini yaptığımız el-İnsâf nüshasında bulunmamaktadır; ancak Abdülfettah Ebu Gudde'nin, yine Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Huccetullahi'l-Bâliğa'sından yaptığı bu "Yanlış Anlaşılan Bazı Hususlar" isimli Altıncı Bölüm'ün iktibas edildiği me'hazde bulunmaktadır; Üstad Dihlevî'nin konuyla alâkalı ufuk açıcı beyanları olması hasebiyle buraya –yani Huccetullah'taki şekliyle- yerleştirmeyi uygun bulduk. Bkz. Dihlevî, Huccetullahi'l-Bâliğa, c.1, s.286-300, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1195. [M]

kimsenin, tercih etmiş olduğu ve benimsediği şeyi, tâbiînden olan müçtehidlerin görüşlerine vurması; ehl-i tahrîcten olan kimsenin de, sarih ve sahih sünnete muhalif düşmemesini temin edecek hadisler bulması ve onlara dayanması, mümkün mertebe hakkında hadis ya da eser bulunan bir konuda kendi re'yi ile görüş ileri sürmekten kaçınması doğru olur.

Hadisçi, en küçük şüpheden dolayı hadisi reddetmemelidir

Bir hadisçi, Şârî Teâlâ tarafından belirtilmemiş, fakat muhaddislerce konulmuş sabit kaidelere riayette aşırılık göstererek, en ufak şaibeden dolayı -mürsellik ya da inkıtâ şüphesi taşıması gibi- her önüne gelen hadisi ya da sahih kıyası reddetmeye kalkışmamalıdır. Nitekim İbn Hazm böyle yapmış ve Buhârî'nin rivayetinde inkıtâ şüphesi gördüğü için çalgı aletlerinin haramlığını bildiren hadisi reddetmiştir. Kaldı ki o hadis, haddizatında muttasıl ve sahihtir. Oysa ki böyle şaibe zannıyla bir hadisi terketme tavrı, ancak tearuz halinde bulunan hadisler karşısında şaibesiz olanı tercih etme şeklinde gösterilmelidir. Onların "Falân kişi, filâncanın hadisini başkalarından daha iyi bilir" deyip, onun hadisini diğerlerine tercih etmeleri, icabında diğerinde tercihi gerektirecek belki bin yönün bulunuşuna bile bakmamaları da aynı şekildedir.

Rivayet esnasında, ravilerin büyük çoğunluğu hadisin esas manasına önem verirler; Arap dili mütehassıslarının dikkate aldıkları inceliklere pek bakmazlardı. Hadisçilerin, hadis metninde yer alan "fâ, vâv" gibi harfleri, ve lafızların takdim ve te'hirlerini dikkate alarak hüküm çıkarmaya çalışması, aşırıya kaçmak olacaktır. Çoğu kez, hadisin diğer ravisi aynı olayı anlatır ve gerektiğinde değişik lâfızlar kullanır. Esasen ravinin rivayetinde kullandığı ifadelerin, zahirde Rasulullah'ın (s.a.s.) sözü olduğu kabul edilir; ancak başka bir hadis ya da delil ortaya çıkarsa, o zaman bunların da dikkate alınması gerekir.

Ehl-i tahrîc, fakih imamların sözünden anlaşılmayacak sonuçlar çıkarmamalıdır

Ehl-i tahrîc olanlar da, bizzat imamlarının sözlerinden doğrudan anlaşılmayan, ehl-i örfün ve dil âlimlerinin bile anlamayacağı sonuçlar çıkarmamalıdır. Keza ehl-i vücûhun üzerinde ihtilâf ettikleri, görüşlerin çelişir halde olduğu konularda menât tahrîci ya da bir meseleye, nazîrinin (benzeri) hamli esası üzerine hüküm binasında da bulunmamalıdır. Çünkü bu gibi konularda şayet imamlarına o meseleyi sorma imkanı olsaydı, belki de nazîri nazir üzerine bir mâni'den dolayı hamletmiş olduklarını söyleyeceklerdi. Belki de tahrîc yapan kimsenin bulduğu illetten başka bir illet söyleyeceklerdi. Bütün bu ihtimallere binaen: müçtehid imamların sözlerinden anlaşılmayacak sonuçlar çıkarmak doğru olmaz. Zaten tahrîcin caiz olması, müçtehidin taklid edilmesi anlamına geldiğindendir. Bu da ancak onların sözlerinden anlaşılır bir sonuç olması halinde tam olur.

Hadise riâyet, kavl-i muharrece riayetten daha önemlidir

Yine ehl-i tahrîcden olan kimselerin, sıhhati üzerinde hadis bilginlerinin mutabakat halinde oldukları bir hadis ya da eseri, kendisinin ya da imamlarının ortaya koymuş oldukları kurala uymuyor gerekçesiyle reddetmesi doğru olmaz. Musarrat[274] hadisinin reddi, zevi'l-kurba hissesinin düşürülmesi böyledir. Çünkü hadise riayet, tahrîc olunan o kurala riayetten daha önemlidir. İmam Şâfiî, şu sözüyle işte bu manaya işaret etmektedir: "İleri sürdüğüm bir görüş (içtihad), ya da ortaya koyduğum bir usûl kaidesi, eğer Rasulullah'tan (s.a.s.) gelen bir hadise muhalif düşmüşse; söz Rasulullah'ın (s.a.s.) sözüdür; siz onu alın, benimkisini atın."

274 Buhari, Büyû', 64, 65; Müslim, Büyû', 11, 23

III. ŞER'Î HÜKÜMLER ÇIKARMAK İÇİN KİTAP, SÜNNET ve ÂSÂRIN ARAŞTIRILMASI

Kayma noktalarından olan ve özellikle dikkat çekilmesi gereken nazik hususlardan birisi de şudur: Kitap, sünnet ve âsârın, şer'î hükümleri elde etmek gayesine matuf, belli bir tertip ve sıra takip ederek araştırılması mevzuudur. Bu araştırma işi ise belli mertebeler halinde gerçekleşmektedir.

a. Mutlak İçtihad (Mutlak Müçtehidlik) Mertebesi

Şer'î hükümleri araştırma çalışmalarında en üstün mertebe: mutlak içtihad mertebesidir.

Mutlak içtihad ise: Kişinin, gerçek olaylar ve mevcut meseleler hakkında sorulan fetvalara, ahkâm bilgisi sayesinde çoğunlukla isabetli cevaplar verebilmesini mümkün kılacak şartları (yani ilmî yeteneği ve yeterliliği), bilfiil veya ona yakın bir kuvvetle elde etmesidir (yani her an kullanabileceği ya da biraz gayretle kullanır hâle gelebileceği şekilde o melekeyi elde etmesidir); tabii sorulara vereceği cevapların daha ziyade üzerinde durulmamış veya susulmuş olan meselelere dair olması gerekmektedir.

Mutlak içtihad melekesi ise şu şekillerde kazanılır

i. Bazen bu içtihad melekesi: rivayetlerin hepsini toplamak ve şâzz-fâzz her türlü hadisi inceleyip değerlendirmeler yapma yoluyla kazanılır. Nitekim imam Ahmed b. Hanbel de buna işaret etmiştir. Tabii ki içtihad yapacak kimsenin; akıllı, söz. nerede hangi manaya geldiğini bilen, dile vâkıf bir kimse olması, ihtilâflı rivayetler arasını cem etme ve istidlallerde bulunma gibi selefe ait ilimlere de sahip bulunması gerekmektedir.

ii. Bazen de bu içtihad melekesi: tahrîc yollarını, fıkıh imamlarından bir imamın mezhebi üzere sağlam ve başarılı bir şekilde uygulayabilmekle elde edilir. Tabii böyle bir uygulama yapılabilmesi için de; o imamın görüşünün icmaya muhalif olmadığını bilebilecek yeterlilikte, sünen ve âsâra dair doğru bilgi birikimine sahip olmak lazımdır. Bu şekilde şer'î hüküm çıkarma yolu, ehl-i tahrîc fakihlerinin takip ettiği yol olmaktadır.

iii. Yukarıdaki iki yolun tam orta çizgisidir. Buna göre içtihad melekesi: Kur'ân ve sünnet bilgisi sayesinde fıkhın, üzerinde icma edilmiş meselelerini tafsîlî delilleriyle beraber bilebilmekle.. ve bazı içtihadî meseleleri delilleriyle bilme, görüşler arası tercihlerde bulunma, mevcut tahrîcleri eleştirme ve sağlamlarını sahtesinden ayırma gibi hususlarda ihtisas sahibi olmakla elde edilir.

b. Kısmî İçtihad (Mezhepte Müçtehidlik) Mertebesi

Kişinin, bir mutlak müçtehid gibi içtihad için gerekli olan bütün şartları tastamam elde edememesi halinde, iki mezhebi telfik etmesi[275] (yani birleştirerek amel etmesi) câiz olur. Yalnız böyle bir telfik için şu şartları hâiz olmak icap etmektedir:

275 **Telfik:** lügatte, bir kumaş parçasını diğerine ekleyerek dikmek, iki şeyi bir araya getirmek manalarınadır. Istılahta ise, iki veya daha fazla mezhebin birbirlerine zıt ve aykırı olan hükümlerini belli bir işte, bir hadisede cem' etmektir. Telfik yapılınca icmâa aykırı bir durum meydana gelebileceği gibi, bazen gelmeyebilir de. Bu bakımdan telfiki iki kısma ayırmak mümkündür: a. İcmâya aykırı olan telfik. b. İcmaya aykırı olmayan telfik. (Bkz. Fahrettin Atar, Fıkıh Usulü, s.325, İFAV yayınları, İstanbul, 1996.) İmam Nablusi'nin kaleminden, Telfik: Müçtehid olmayan mükellefin, çeşitli mezhep ve müçtehidlerin kavillerinden faydalanarak bir amelde birkaç mezhebin hükmünü birleştirip tatbik etmesine denir. Bu şekilde birkaç mezhepten birleştirilerek tatbik edilen meseleye de "müleffak mesele" denilir. Hanefî âlimi Abdülganî Nablûsî, mezhepler arası telfikte bulunarak amel etmenin hem müçtehid hem de mukallid için caiz olmadığına dair ulema arasında icma bulunduğunu belirtmiş ve konuyu delilleriyle ele alarak incelemiştir. Bkz. Nablûsî, Hülâsatü't-Tahkîk Risalesi, (İçtihad Tartışması) Çevr. Şükrü Özen, s.143-155, Pınar Yayınları, İstanbul 1987. [M]

i. telfik yapacak kişinin, o iki mezhebin delillerini iyice biliyor olması..

ii. telfik sonucu ulaştığı görüşünün ise; mutlak müçtehidin içtihadının uygulanamadığı alanlarda olmaması gerektiği gibi;

iii. kâdının hükmünün kabul edilmediği hususlarda ve

iv. müftilerin fetvalarının da geçersiz olduğu konularda da olmaması lâzımdır.

Mezhepte müçtehidlik mertebesini yakalamış bir fakih, kendinden öncekilerin yaptıkları bazı tahrîcleri, sıhhatsiz olduklarını anlaması halinde terkedebilir.

İşte böyle bir cevaz sebebiyledir ki: mutlak müçtehidlik iddiasında bulunmamış nice âlimler, öteden beri tasnifler yapmışlar, kitaplar düzenlemişler, tahrîclerde bulunmuşlar ve tercihler yapmışlardır.. hala da yapmaktadırlar.

Madem ki cumhura göre: İçtihad da, tahrîc de tecezzi kabul ediyor (kısımlara bölünebiliyor).[276] Madem ki içtihadın ve tahrîclerin gayesi: bir "zannî bilgi"nin elde edilmesidir ve teklif-i ilahî de insanlardaki bu zannî bilgi yörüngesinde dönmektedir, onun üzerine oturmaktadır. O hâlde mutlak müçtehidlik makamına ulaşamamış bir fakihin (yani mezhepte müçtehidin), mezhepler arasında telfikte bulunmasına engel nedir?![277]

---

276 Yani içtihadın bir bütün olarak var ya da yok olacağı, parçalanma kabul etmeyeceği meselesi tartışmalı olmakla birlikte cumhur, parçalanabileceği görüşünde icma etmiştir. [M]

277 Usûl, kat'î esaslar üzerine kuruludur. Furû' ise zan ifade eden, yani yüzde yüz kat'î olmayan, fakat yüzde ellinin üzerinde bir kesinlik arzeden bilgi üzerine kuruludur; ki buna "zannî bilgi" denilmektedir. Aksi takdirde bir nisbet arzeden bir bilgi bir hüküm ifade ettiğine, içtihadın bölünebileceği de ilke olarak kabul edildiğine göre, mezhepte müçtehid olanların ulaşacakları neticeler de bir anlam ifade eder; buna bir mani yoktur. [M]

c. Halkın Mezhebi

Daha aşağı mertebede olan Müslümanlara gelince, karşılaştıkları çoğu meselelerde bunların mezhebleri: arkadaşlarından, atalarından ve içinde yaşadığı çevreden, oralarda tâbi olunan mezheblere dair öğrenebildikleri şeylerdir.. nâdiren vuku bulan olaylar karşısında ise mezhebleri: müftinin vereceği fetvalara ve mahkeme davalarında da kâdının vereceği hükümlere uyarlar.

Eski-yeni her mezhebden olan muhakkik âlimleri hep bu düşünce üzere bulmuşuzdur ve mezheb imamlarının, tâbilerine tavsiye ettikleri yol da bu olmaktadır.

Mezhepleri, Delillerini Bilerek Taklid Etmenin Gerekliliği

Bu konuda meşhur bazı fâkihlerin sözlerini el-Yevâkît ve'l-Cevâhir isimli eserden iktibasla aşağıya şöylece kaydetmiş olalım:

İmam Azam Ebu Hanîfe (r.a.) demiştir ki: "Delilimi bilmeyen bir kimsenin, yalnız benim sözümle fetva vermesi doğru değildir."

Allah kendisinden razı olsun, İmam Âzam bir fetva verdiğinde şöyle derdi: "Bu, Nu'man bin Sâbit'in (yani kendisinin) re'yidir. Bizim düşünebildiğimiz en güzel görüş budur. Kim, bundan daha güzelini getirirse, elbette ki ona uymak daha evladır."

İmam Mâlik'in (r.a.) bu konuda çok özlü bir sözü vardır: "Rasûlullah'ın (s.a.s.) hadisleri hariç, her kişinin sözü, kabul de edilebilir, red de."

Hâkim ve Beyhakî, İmam Şâfiî'nin (r.a.) pek çok defa şöyle dediğini nakletmektedirler: "Eğer bir hadis sahih ise, benim mezhebim odur."

Diğer bir rivayette ise: "Eğer bir sözümün hadis-i şerife ters düştüğünü görürseniz, siz hadisle amel ediniz ve benim sözümü de duvara çalınız" buyurmuştur.

İmam Şâfiî bir gün Müzenî'ye[278] şöyle diyecektir: "Ey İbrahim! Her dediğim şeyde beni taklid etme. O mevzuda kendin de araştırma yap. Çünkü bu bir din (meselesi)dir."

Yine o, -Allah kendisinden razı olsun- demiştir ki: "Rasulullah'ın (s.a.s.) hadisleri dışında, hiç kimsenin sözü -ne kadar çok da olsalar- kesinlikle delil olmaz; aynı şekilde ne bir kıyas ve ne de herhangi bir şey hüccet olabilir! Allah ve Rasûlü'ne (s.a.s.) tam bir teslimiyet içinde itaatten başka hiçbir şey yoktur."

İmam Ahmed b. Hanbel'in (r.a.) sık sık dile getirdiği şöyle bir inancı vardır: "Allah ve Rasûlü'nün sözü varken, hiç kimseye söz düşmez."

Ulemanın Görüşlerini Bilmeden Fetva Vermenin Caiz Olmaması

İmam Ahmed, bir adama şöyle öğüt vermiştir: "Kesinlikle ne beni, ne Mâlik'i, ne Evzâî'yi ve ne de bir başkasını taklid et! Onlar hükümleri, Kur'ân ve Sünnet'in neresinden ve nasıl almışlarsa, sen de usûlünce o kaynaklardan al! Bir kimsenin şer'î fetvâlar konusunda, ulemanın görüşlerini ve onların mezheblerini bilmeden fetva vermeye kalkışması doğru değildir. Kişi, kendisine sorulan sorunun cevabı mevzuunda, mezheblerine tâbi olunan imamların ittifak halinde olduklarını bilse, o takdirde: "Bu câizdir" veya "câiz değildir" diyebilir; demesinde herhangi bir sakınca yoktur; bu "caizdir" veya "değildir"sözü ise sadece bir rivayetten ibaret olmuş olur. Eğer sorulan meselenin cevabı, ulema arasında ihtilâflı ise, bu durumda da: "Bu, falan âli-

---

278 **Ebu İbrahim İsmail b. Yahyâ el-Müzenî el-Mısrî**: 175 yılında doğmuş, ilim tahsil etmiş, hadis rivayetinde bulunmuştur. İmam Şafiî, Mısır'a gelince ondan fıkıh almıştır. Âlim, zâhid ve münazaracı biriydi. İmam Şafii, onun hakkında: 'Müzenî, benim mezhebimin yardımcısıdır.' derdi. Şâfiî mezhebine temel teşkil eden eserleri vardır. 264/877 yılında vefat etmiştir. [M]

min görüşüne göre caizdir.", "Falan'ın görüşüne göre de caiz değildir" diyebilir; fakat delilini bilmeden, onlardan birinin görüşünü tercih ederek cevap vermeye kalkışamaz.

İmam Ebu Yusuf, İmam Züfer[279] ve daha başkaları şöyle demişlerdir: "Bizim bir görüşümüzü nereden aldığımızı bilmeksizin, sırf o görüşümüzle fetva vermeye kalkışmak, kimseye helal olmaz."

Isâm b. Yusuf, "Sen, Ebu Hanîfe (r.a.)'ye çok muhalefet ediyorsun." diyen birisine şöyle cevap vermiştir: "Çünkü İmam Ebu Hanîfe (r.a.)'ye, bize verilmemiş üstün bir anlayış verilmişti ve o üstün anlayışıyla da bizim anlayamadığımız nice şeyleri anlamıştı. Bu sebeble, onun anlamadığımız görüşleriyle fetva vermemiz bize caiz olmaz."

Muhammed b. el-Hasan'a (ö. 189/805) "Kişi ne zaman fetva verebilir?" diye sorulduğunda, şöyle demiştir: "Doğruları, hatalarından çok olduğu zaman."

Ebu Bekir el-İskâf el-Belhî'ye sorulur ki: "Beldesinde kendisinden daha bilgili bir kişinin bulunmadığı bir âlimin, fetva vermemesi caiz olur mu?" Cevaben: "Eğer o âlim, içtihad ehlinden bir kişi ise, o takdirde caiz olmaz" der. "O halde bir kişi, ehl-i içtihaddan nasıl olur?' denildiğinde ise şöyle karşılık verir: "Eğer fıkhî meselelerin değişik vecihlerini (hikmet, illet, menat ve hükümlerini.. vs.) biliyor ve kendisine muhalefet edenlerle o meselelerde münazara yapabiliyorsa, bu takdirde o kişi, içtihad ehlinden olmuş olur. Denildiğine göre: Müçtehidlik için gerekli şartların en basiti el-Mebsût isimli fıkıh kitabının ezbere bilinmesidir."

el-Yevâkit ve'l-Cevâhir'den bu kadar nakille yetinmiş olalım.

---

279 **Züfer b. el-Hüzeyl**: Hanefî mezhebinin dördüncü büyük fakihidir. Ehl-i hadisten iken fıkıh tarafı galebe çalmıştır. Basra kadılığı yapmış ve orada 158/775 yılında vefat etmiştir. [M]

c. Fıkıh Kitaplarına Dayanarak Fetva Vermenin Hükmü

el-Bahrü'r-Râik isimli eserde, Ebu'l-Leys'in şöyle dediği kaydedilmiştir:

Ebu Nasr'a (v. 477/1084)[280] şöyle bir mesele sordular: "Allah sana merhamet etsin; senin yanında dört kitap, yani İbrahim b. Rüstüm'ün kitabı, Hassâf'ın Edebü'l-Kâdî'si, Kitâbu'l-Mücerred ve Kitabü'n-Nevâdir –Hişam rivayetiyle– bulunsa, bize bu kitaplara dayanarak fetva vermen caiz olur mu? Hem bu kitaplar, sence makbul müdür?"

Şöyle cevap verdi: "Mezheb imamlarımızdan bize sahih bir senetle nakledilenler, bizce makbul, mahbub ve merğub birer ilimdir. Lakin fetva verme meselesine gelince; ben kişinin, anlamadığı bir şeyle fetva vermesini ve halkın vebalini yüklenmesini doğru bulmam. Eğer mezheb imamlarımıza ait olduğu meşhur ve mevsuk olan meselelerden ise, onların görüşlerine itimat etmenin kendim için caiz olduğunu zannederim."

Halkın Mezhebi: Müftünün Fetvası

Yine el-Bahru'r-Râik adlı kitapta şöyle bir husus zikredilmektedir:

"Oruçlu bir kimse hacamat olsa (bir tür kan aldırma) veya birini gıybet etse ve sonra bunların, orucunu bozduğunu zannetse, bu zan ile de yese içse; eğer bir fakîhe sormamış ve kendisine de o mevzuda herhangi bir hadis de ulaşmamış ise, bu durumda o kişiye keffaret gerekir. Çünkü bu kişinin hali, mücerret bir cehalettir (bilgisizlik) ve cehalet ise İslâm diyarında (yaşayan biri için) mazeret teşkil etmez. Yok eğer bir fakîhe sormuş, o da (kan aldırmanın veya gıybet etmenin orucu bozacağına dair)

---

280 **Ebu Nasr Abdusseyyid b. Muhammed**: İbnu's-Sabbâğ diye meşhurdur, eş-Şâmil ve'l-Kâmil, Uddetu'l-âlim, Kifâyetü's-Sâil, el-Fetevâ gibi eserleri vardır. Devrinde şâfiîlerin en büyüğü idi. 477/1084 yılında vefat etmiştir.

fetva vermiş ise, o takdirde keffaret vermesi söz konusu değildir. Zira halktan bir kişiye (âmmî) vâcip olan: fetvasına itimat ettiği bir âlime uyması, onu taklid etmesidir. Bu durumda -her ne kadar müftî, verdiği fetvasında hata etmiş de olsa- o kişi yaptığı işde mazur sayılır. Bir müftîye sormamış, fakat kendisine o meseleyle alakalı bir hadis yani "Hacamat yapanın da, yaptıranın da orucu bozulur",[281] "Gıybet, orucu bozar"[282] gibi hadisler ulaşmışsa ve o kimse, nesh veya te'vil denen olayı da bilmiyorsa, bu durumda ise o kimseye, bozmuş olduğu orucundan dolayı keffaret lazım gelmez. İmam Ebu Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre bu böyledir. Çünkü amel edilmesi vacip olan: hadisin zahirî manasıdır. Ebu Yusuf'a göre ise: "Halktan birinin, hadislerde nâsih ve mensûh nedir bilmediğinden dolayı, doğrudan doğruya hadis ile amel etmesi caiz değildir."

Bir erkek, şehvetle bir kadına dokunsa veya öpse yahut şehvetle gözlerine sürme çekse, sonra da bu yaptığının, orucunu bozduğu zannı ile yese içse, bu durumda da kendisine keffaret lazım gelir; ancak o meseleyi, bir müftîye sormuş ve o da 'orucunun bozulduğu' yönünde fetva vermişse, ya da bozulduğuna dair bir hadis kendisine ulaşmış olsa, bu takdirde herhangi bir keffaret gerekmez.

Keza bir kimse, şayet zevâlden önce oruca niyet etse, fakat sonra tutsa orucunu bozsa; Ebu Hanîfe'ye (r.a.) göre, buna kef-

281 Buhârî, Savm, 32; Ebu Dâvûd, Savm, 28 [M]

282 Hadis kitaplarında bu lafızlarda bir hadis bulunamadı; yalnız Kenzu'l-Ummal, 3/8054'te zikredilen bir hadiste "Allah Rasûlü (s.a.s.), gıybet eden iki kadın hakkında şöyle buyurmuştur: 'O iki kadın oruç tutmadılar; insanların etlerini yiyen bir kimsenin orucu nasıl olur!' Yine Kenzu'l-Ummal, 8/23820'de "Beş şey vardır ki, orucu ve abdesti bozar; yalan, gıybet, nemîme, şehvetle nazar ve yalan yere yemin." Ancak yukarıda zikredilen şekliyle hadis değil de, İhyâ-u Ulûmi'd-Din, (Kitâbü Esrâri's-Savm, İkinci Fasıl) 1/351'de Bişr b. Hâris'in naklettiği Süfyan'a ait bir söz var: "Gıybet, orucu ifsad eder/bozar' diye. Yine aynı sayfada, Leys b. Sa'd, Mücahid'in şu sözünü naklediyor: 'İki haslet vardır ki, orucu bozar; gıybet ve yalan'. [M]

faret lazım gelmez; Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre ise lâzım gelir 'el-Muhît' isimli eserde böyle yazmaktadır.

Yukarıda serdedilen bütün sözlerden anlaşılması gereken esaslı sonuç şudur: Halktan birinin (âmmî) mezhebi, müftînin fetvasıdır.

Yine el-Muhît'ta "vaktinde eda edilmemiş namazların kazası" bahsinde şöyle geçmektedir:

"Eğer kişi, belli bir mezhebi olmayan avamdan biri ise, onun mezhebi, müftînin fetvasıdır. Kişiye, Hanefî bir müftî fetva vermişse, o kişi, ikindi ve akşam namazlarını kaza eder; yok fetva veren müftî Şâfiî ise, o zaman kaza etmez.[283] O mevzuda kişinin kendi görüşüne itibar edilmez. Eğer herhangi bir müftîye sormaz yahut tevafuken bir müçtehidin görüşüne uygun olacak şekilde hareket ederse, bu, kendisi için yeterli olur ve iade etmesi gerekmez."

İbnü's-Salâh demiştir ki:

"Şâfiî mezhebinden bir kişi, eğer kendi mezhebine muhalif bir hadis bulsa, bakar; eğer (mutlak müçtehid ise yani) kendisinde mutlak müçtehidlik için gerekli şartlar tam olarak bulunuyorsa, veya (meselede müçtehid ise yani) yalnızca o mevzuda ya da o meselede içtihad edebilme ehliyetine sahip ise, bu durumda o hadis ile kendisi müstakil olarak amel edebilir. Yok içtihad şartlarını haiz değilse ve yaptığı araştırması sonucu, hadisin hilafına doyurucu bir cevap bulamaması nedeniyle hadis-i şerife muhalefet de kendisine ağır geliyorsa, yine eğer o hadisle İmam Şâfiî'den başka müstakil bir imam amel etmiş ise, o da edebilir.

283 Tertibe riayet hanefîlere göre gerekli, Şâfiîlere göre gerekli değildir. Bu durumda sahibi tertip bir kimse ikindi namazını geçirmiş olduğunu unutarak akşam namazını kılsa, sonra ikindiyi kaza etse, her ikisini de iade etmesi gerekir. Şafiîlere göre ise bir şey gerekmez. [M]

Bu, kendi mezheb imamını terketmesi mevzuunda o kişi için kabul edilebilir bir mazeret teşkil eder.

İmam Nevevî,[284] İbnü's-Salâh'ın bu sözünü güzel bulmuş ve onun bu fikrine iştirak etmiştir.

IV. FUKAHA İHTİLÂFLARI

Fakihlerin ihtilâflarının doğuş yeri: tercih meselesi

Gerçek şu ki: Fukaha arasındaki ihtilâf şekillerinin çoğu, aynı konuyla alakalı iki ayrı içtihaddan birini diğerine tercih etme noktasından doğmaktadır. Özellikle hakkında sahâbeden iki farklı içtihad bulunan meselelerde bu ihtilâflar daha çok vuku bulmuştur. Mesela: teşrik tekbirleri, bayram tekbirleri, ihramlı bir kimsenin nikahlanması, İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd'un teşehhüdü, namazda besmelenin ve 'amîn'in gizli söylenmesi, kâmette bazı kısımların tek veya çift okunması gibi hususlar zikredilebilir.

Selef-i salihîn, aslî meşrûiyyet hususunda ihtilâf etmemişlerdi; onların ihtilâfi sadece, iki şeyden hangisinin daha evla olduğuna dairdi. Bunun bir benzeri de, kıraat imamlarının kıraat vecihleri üzerindeki ihtilâflarıdır.

Sahâbe'nin farklı görüşlere sahip olmaları

Fakihler, ihtilâflı mevzularda çoğu kez sahâbe-i kiramı örnek getiriyor ve onların hidayet üzere olmalarına rağmen farklı görüşlere sahip bulunduklarını delil gösteriyorlardı. Bunun içindir ki âlimler, öteden beri içtihadî meselelerde müftilerin vermiş

---

284 **Muhyiddin Ebu Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî**: Şafiî mezhebine mensup büyük müctehidlerden biridir. Muhtasaru'ş-Şerhu'l-Kebîr'in muhtasarı olan er-Ravza, el-Mecmû' gibi pek çok ve hacimli eserlerin müellifidir. 676/1277 yılında vefat etmiştir. [M]

olduğu fetvaları caiz kabul edegelmişler; kadıların hükümlerine razı olmuşlar ve kimi zaman da kendi mezheblerinin hilafına amelde bulunmuşlardır. Görülür ki: mezhep imamları bu gibi konularda kendi görüşlerini beyan ettikten sonra, konunun ihtilâflı olduğunu belirtirler, sonra "Bu, ihtiyata daha uygundur. Muhtâr (tercih edilen) kavil budur. Bu, bana daha sevimli gelmektedir..." derler ve 'Bize ulaşan, ancak budur' gibi ifadeler kullanılırlar. Bu çeşit ifadeler, el-Mebsût'ta ve İmam Muhammed'in eserlerinde, İmam Şâfiî'nin sözlerinde çokça bulunmaktadır.

Selef sonrası âlimlerin belli bir mezhebe bağlı oluşları ve bunun sebepleri[285]

Bu selef-i salihînin ardından gelen hayırlı nesil ise, fukahanın sözlerini ihtisar etti, ibarelerini veciz hale getirdiler; ihtilâf nokta-

---

285 İmam Nablusî (v. 1143) Hulâsatü't-Tahkîk adlı risalesinde şöyle demektedir: "Zamanımızda dört mezhepten (Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli) başkasını taklid etmek caiz değildir. Caiz olmaması diğer mezheplerdeki noksanlıktan ve dört mezhebin onlardan üstün olmasından kaynaklanmıyor. Çünkü onların arasında bütün ümmetin en üstünleri olan ilk halifeler vardı. Ancak onların mezheplerinin tedvin edilmemesi, şu anda o mezheplerin şartlarını, kayıtlarını bilemeyişimiz ve bize tevatür yoluyla ulaşamamaları sebebiyle onları taklid etmemiz caiz değildir. Eğer bu şartları taşıyan herhangi bir şey bize ulaşsaydı, tıpkı ötekiler gibi bunu da taklid etmemiz caiz olurdu. Fakat bu şekilde bize ulaşmadı. Münavi, Suyuti'nin el-Câmiu's-Sağir adlı eserinin şerhinde der ki: "Sahâbeyi taklid etmek caiz değildir; tâbiîni taklid etmek de. Nitekim İmamu'l-Harameyn'in de dediği gibi dört mezhepten başka, mezhebi tedvin edilmeyen (diğer müçtehidleri) hüküm ve fetva vermede taklid etmek mümkün değildir. Çünkü dört mezhep yayıldı ve onların hükümleri eserlere geçti. Öyle ki, bu mezheplerde, mutlak olanların kayıtları, genel hükümlerin özel şartları apaçık günyüzüne çıktı. Diğerlerinin ise etbaı kalmadığından böyle birşey söz konusu değildir. İbn Nüceym de el-Eşbâh ve'n-Nezâir adlı eserinde şöyle söylemektedir: "İbnü'l-Hümâm, et-Tahrîr'de açıkça ifade ettiğine göre, dört mezhebe muhalif bir mezheple amel edilemeyeceğine icma akdedilmiştir. Çünkü bu mezhepler, sağlam bir şekilde muhafaza altına alınmış, şöhret bulmuş ve bunların etbaı çoğalmışlardır." (Bkz. Abdulgani Nablusi, Hulasatü't-Tahkîk, çvr. Şükrü Özen, Mezheplerin Doğuşu ve İçtihad Tartışması, s. 125-126). [M]

larını te'vil etti, açıkladılar ve tâbisi oldukları imamların muhtar görüşleri üzerinde sabit kadem oldular; öyle ki seleften nakledilen rivayetler içinde sadece kendi mezhebini destekleyen görüşlere itibar etti ve hiçbir şekilde imamlarının yolundan ayrılmadılar. Mezhep imamlarına karşı sergiledikleri bu ayrılmaz tutum:

a. Ya cibillî bir sebepten kaynaklanıyordu. Zira her insan, giyim-kuşam, yeme-içme gibi hususlar da dahil olmak üzere her mevzuda kendi imamlarının ve mensubu bulunduğu kavmin tercihlerini fıtraten daha çok sever.

b. Ya da delilleri değerlendirme metodundan kaynaklanıyordu. Selef sonrası Müslümanların bu intisab, ittiba ve taklidi, tabii ki başka sebeplerin doğurduğu bir tutum da olabilir.

Bazıları, bu tutumun dînî taassuptan kaynaklandığını zannetmişlerdir; hâşâ ki onlar, kesinlikle böyle bir taassuptan münezzeh ve dahi müberradırlar.

Sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînin şer'î hükümlerde ihtilâflarının çok olması

Sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn nesli içinde: namazda besmeleyi okuyanlar vardı, okumayanlar vardı; onu açıktan okuyanların yanında, içinden gizlice okuyanlar da vardı. Sabah namazlarında kunut duasını okuyanlar olduğu gibi, hiç okumayanlar da bulunuyordu. Yine hacamat, burun kanaması ve kusma sebebiyle yeniden abdest alanlarla beraber, almayanlar da vardı. Onlardan bazıları, şehvetli olarak kadına dokunma ve cinsel uzvuna el değdirmekten dolayı yeniden abdest alırlarken, bazıları ise almıyordu. Kimileri ateşte pişmiş aşı yemesi sebebiyle abdest tazelerlerken, kimileri ise tazelemiyorlardı. Yine onlardan niceleri, deve eti yemenin abdesti bozduğuna inanırken, niceleri ise aksine böyle bir şeye inanmıyorlardı.

Mezhep imamlarının, bazen birbirlerine uymaları

Fakat aralarındaki bütün ihtilâflara rağmen sahâbe ve tâbiîn, birbirlerinin arkasında namaz kılarlardı. Meselâ: İmam Azam Ebu Hanîfe ve talebeleri, İmam Şâfiî ve daha başkaları, Mâlikî mezhebinden veya başka mezheplerden olan Medine imamlarının arkasında namaz kılıyorlardı; ve onların namazda besmeleyi gizli veya aşikar hiç okumamaları, arkalarında namaza durmalarına engel teşkil etmiyordu.

Meselâ Harun Reşid, hacamat yaptırmış, sonra da imam olarak namaz kıldırmıştı; ve İmam Ebu Yusuf da onun arkasında namaz kılmış, fakat namazını iade de etmemişti; oysa ki İmam Mâlik, hacamat yaptıran bir kimsenin abdesti olmadığı yönünde fetva vermişti.

İmam Ahmed b. Hanbel, burun kanaması ve hacamatın abdesti bozduğuna inanırdı. Kendisine: "İmamın bir yeri kanasa ve yeniden abdest de almasa, arkasında namaz kılar mısın?" şeklinde bir soru sorulmuştu. Şöyle karşılık verdi: "İmam Mâlik ve Saîd b. el-Müseyyeb'in arkasında nasıl namaz kılmam!"[286]

Rivayet olunur ki: İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed, bayram namazlarında İbn-i Ömer'in bayram tekbirini getiriyorlardı; zira Harun Reşid, ceddinin tekbirini beğeniyordu.

İmam Şâfiî, Ebu Hanîfe'nin kabri yanında sabah namazı kılmıştı; O'na karşı edebinden dolayı, –kendi görüşünün zıddına olarak– kunut duasında bulunmadı ve "Herhâlde –bu noktada– ihtimal, Irak ehlinin mezhebine meylettik, ona uyduk dedi.

İmam Mâlik de, Halife Mansûr ve Harun Reşid'e, daha önce zikrettiğimiz sözünü söylemişti.

---

286 Yani İmam Mâlik ve Said b. Müseyyeb, burun kanaması ve hacamatın abdesti bozmadığına kaildiler; bu iki zatın arkasında namaz kılınmaz mı, demiş oluyor. Bir nevi sözkonusu durumda bu iki imama tabi olmuş olacağını bildiriyor. [M]

el-Bezzâziye isimli eserde, Hanefî mezhebinin ikinci imamı olan Ebu Yusuf ile alâkalı şu hâdise anlatılır: Kendisi, bir cuma günü hamamda yıkanır ve önlerine geçip insanlara namaz kıldırır. Cemaat dağıldıktan sonra, kendisine hamamın su deposunda ölmüş bir fare bulunduğu iletilir. Bunun üzerine İmam: O halde biz de, Medineli kardeşlerimizin "su, iki kulle miktarına ulaşırsa artık pislik tutmaz" kavlini alır, ona uymuş oluruz, der.[287]

İmam el-Hocendî'ye (İbrahim b. Ahmed, v. 857/1447) "Şâfiî mezhebine mensup birisi, bir ya da iki sene namaz kılmazsa, sonra da döner Hanefî mezhebine geçerse, böyle bir durumda namazlarını Şâfiî mezhebine göre mi, yoksa Hanefî mezhebine göre mi geçmiş namazlarını kaza eder?" diye sorulunca, şöyle cevap verdiler: "Câiz olduğuna inandıktan sonra, hangi mezhebe göre kaza ederse etsin, geçerli olur."

Kâdının hükmünün, şahsî görüşten ve fakihin fetvasından daha bağlayıcı olması

Câmiu'l-Fetevâ'da denilmiştir ki: Hanefî birisi, "Eğer falân kadınla evlenirsem, üç talâkla boş olsun" dese, sonra da Şâfiî bir fakih veya müftiden fetva istese; o kişi de ona "Kadın boş olmaz. Yeminin de bâtıldır" diye fetva verse; işte bu takdirde o Hanefî

---

[287] el-İnsâf'ın "Dört Mezhepte Taklid Meselesi / Yanlış Anlaşılan Bazı Önemli Hususlar-" başlıklı bu 6. bölümü yalnızca Abdülfettah Ebu Ğudde'nin tahkikini yaptığı nüshada bulunmaktadır. Dr. Rahmi Yaran'ın -her ne kadar Ebu Ğudde nüshasını esas aldığını belirtiyorsa da- yapmış olduğu tercümede bu 6. Bölüm içinden sadece 2-3 sayfalık bir kısım mecuttur -ki IV. Fukaha İhtilâfları ana başlığımızdan itibaren buraya kadardır-, mütebakisi yine bulunmamaktadır. Yaran, eğer esas aldığı Ğudde tahkikli orijinal nüshanın yayınevini, yayın yılını ve yerini de çevirisinin giriş kısmına kaydetmiş olsaydı belki karşılaştırma imkanımız da olabilirdi; en azından bu, araştırmacılar için ve tercüme kitap basım metodolojisi açısından daha isabetli olurdu (Bkz.İçtihat Risalesi, s.78, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2002).

kişinin, böyle bir meselede Şâfiîlere iktida etmesinde herhangi bir beis yoktur. Çünkü sahâbe-i kiramdan pek çokları, bu meyanda aynı görüşü paylaşıyorlardı.

İmam Muhammed, Emâlî'sinde şöyle demiştir: "Fakîh biri, hanımına: 'Sen kesinkes boşsun!' dese ve bu sözün üç talâk manasını ifade ettiği görüşünde olsa, sonra da meseleyi götürdüğü kadı, hanımının ric'î talâk ile boşanmış olduğuna hükmetse; bu durumda o fakîhin, o hanımla evliliğini sürdürmesi -kendi re'yine rağmen- caizdir. Fukaha'nın kendi aralarında ihtilâf etmiş oldukları haram kılma, helâl sayma, âzâd etme, mal alma.. vb. gibi her husustaki hüküm de aynı şekildedir.

Fakîhin, kendi re'yinin aksine de olsa kadının hükmüne uyarak kendi görüşünü terk etmesi ve kendisini kâdının verdiği hüküm ile yükümlü tutup onun verdiği şeyi alması gerekir.

İmam Muhammed de şöyle demiştir: "Aynı şekilde, ilmi olmayan kişi, bir mesele ile karşılaşsa ve onun çözümünü fakîhlerden sorsa; onlar da o işin haramlığına veya helalliğine fetva verseler. Daha sonra o meseleyi, kadıya götürse; o da fakihlerin aksine hüküm verse; eğer bu durumda o mesele, eğer üzerinde ihtilâf edilen meselelerden ise, bu takdirde o kişinin, fukahanın verdiği fetvayı terkedip, kâdının hükmüne tabi olması gerekir."

Cemîu'l-Fetevâ'dan yaptığımız bu kadar alıntı ile iktifa etmiş olalım.

El-İnsâf'ı bitirirken şu son bölümde sözü biraz fazlaca uzatmış olabiliriz… Her şeyin en doğrusunu en iyi sadece ve sadece Allah bilir. "Bizim Rabbimiz Rahmân'dır ve sizin tavsif ettiklerinizden de Müsteândır."[288] Başta sonda, gizli aşikâr her zaman ve her yerde hamd, yalnızca Allah'a mahsustur.

---

288 Enbiyâ, 21/112 [M]

BİBLİYOGRAFYA

KUR'AN-I KERİM.

NABLÛSÎ, *Abdülganî, Hülasatü't-Tahkîk*, çvr. Şükrü Özen, (Mezheplerin Doğuşu ve İçtihat Tartışması), Pınar Yayınları, İstanbul, 1987.

NURSÎ, Bediüzzaman Said, *Hakikat Nurları*, Sözler Yayınevi, İstanbul.

NURSÎ, Bediüzzaman Said, *Sözler*, Işık Yayınları, İzmir, 2004

TOPALOĞLU, Bekir, *Kelâm İlmi*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1993.

EBU DAVUD, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ Ehl-i Mekke*, Neşreden: Muhammed b. Lâtif es-Sabbağ, Beyrut, 1405.

ATAR, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, İFAV yayınları, İstanbul, 1996.

GAZALİ, Ebu Hamid, Muhammed bin Muhammed, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, *Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiye*, Beyrut, 1412/1992.

HEYET, "*Mezheplerin Doğuşu ve İçtihad Tartışması*", Çvr. Şükrü Özen, Pınar Yayınları, İstanbul, 1987

İBN KEMAL PAŞA, *Tabakâtü'l-Fukaha*, Süleymaniye Düğümlü Baba Kütüphanesi, no: 351/16, vr. 127-131.

ASKALÂNî, *Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-Fazl Ahmed*, İbn-i Hacer (v.852 h.), *Fethu'l-Bârî fî Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, Mısır, 1959.

İBN HÜMÂM, Kemaleddin, *Tahrîr*, Kâhire, h. 1351

İBNÜ'L-KAYYİM, *İ'lâmü'l-Muvakkıîn*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamid, Mısır, 1955.

EBU ŞEYBE, Muhammed, *Hadis Müdafaası*, Mtc. Mehmet Görmez, M. Emin Özafşar, Rehber Yay. Ankara, 1990

EBU ZEHRA, Muhammed, *Ebu Hanife*, Çvr. Osman Keskioğlu, Hilâl Yayınları, Ankara, 1984.

KEVSERÎ, Muhammed Zâhid, *Fıkhu Ehli'l-Irâk ve Hadîsühum*, (Hanefî Fıkhının Esasları), Çevr. Abdülkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991.

NEVEVÎ, Ebu Zekeriya Muhyiddin Yahya İbn-i Şeref, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lüğa*, *Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, tsz.

BİLMEN, Ömer Nasuhî, *Hukuk-u İslâmiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985

DİHLEVÎ, Şah Veliyyullah, *el-Cüz'ü'l-Latîf fî Tercemeti'l-Abdiddaîf*, Delhi, 1897.

......, *Füyûzu'l-Harameyn*, Matbaa-i Ahmedî, Delhi, tarihsiz.

......, *el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf*, Tahkik: Abdülfettah Ebu Gudde, *Dâru'n-Nefâis*, Beyrut, 1986.

......, el-İnsaf fî Beyâni Esbabi'l-İhtilâf, Tahkik: Muhammed Abdullah et-Tâlibî, *Mektebetü's-Sünne*, Kahire, 1996.

......, *el-İnsâf fî Beyâni Sebebi'l-İhtilâf fî Ahkâmi'l-Fıkhıyye*, Yayınevi Adı yok. Kâhire, Tarihsiz.

......, *el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf*, Matbûât-ı İlmiyye Şirketi, Mısır, h. 1327.

......, *el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf*, Mektebet-i Mansûra, Mısır, Tarihsiz.

......, *Ğâyetü'l-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf*, (Huccetullahi'l-Bâliğa'daki ilk şekli, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), Beyrut, 1195

......, *el-Huccetullahi'l-Bâliğa*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1195.

......, *el-Huccetullahi'l-Bâliğa*, Çvr. Mehmed Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

......, *el-İnsâf*, Çvr. Rahmi Yaran, (İçtihat Risalesi), Gelenek Yayınevi, İstanbul, 2002.

......, *el-İnsâf*, çvr. Şükrü Özen, (Mezheplerin Doğuşu ve İçtihad Tartışması), Pınar Yayınları, İstanbul, 1987.

NEDVÎ, Zaferu'l-İslâm *Hân Abdulhayy*, *Nüzhetü'l-Havâtır*, Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, Haydarabâd, 1957.

SUYUTÎ, Celalüddin, *Dürrü'l-Mensur*, *Dâru'l-Fikr*, Beyrut, 1983. *Şerhu't-Tenbîh*, Beyrut, 1996.

SÜBKÎ, Tâcüddin, *Tabakâtü'ş-Şâfiîyyeti'l-Kübrâ*, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Beyrut, tsz.

ZİRİKLÎ, Hayrettin, *el-A'lâm*, Beyrut, 1969.

İNDEKS

B

F

G

H

I/İ

N

O/Ö

P

R

S

Ş

T

U/Ü

V

Y